

JERUSALEM IN SINT-BAAFS TE GENT

Een bijdrage over het godsdienstig leven te Gent en het leven in de Sint-Baafsabdij

door

J. WINNENPENNINCKX, pr.

De kapelrij, die de naam Jeruzalem zou blijven dragen tot het einde van het Ancien Régime, werd gesticht in een bestaande Maria-kapel binnen de muren van de Sint-Baafsabdij te Gent. Toen de abdijgebouwen in 1540 werden afgebroken op bevel van Keizer Karel, die op dezelfde plaats het Spanjaardskasteel liet optrekken, verhuisde ze met het kort te voren (1536) geseculariseerde en collegiaal geworden kapittel naar de Sint-Janskerk; en ze bleef voortbestaan deels in de krocht van deze kerk en deels in de eveneens verplaatste parochiekerk van de abdij, 's Helichs-Kerst.

Gaandeweg werd het kapelgebouwtje zelf ook Jeruzalem geheten, met al de later bijgekomen fundaties. Er bestond daar een kerkdienst die belangwekkend genoeg is om van dichtbij te worden onderzocht. De kapelrij was anderzijds de enige die binnen de muren van de abdij was gevestigd. Dit moge, samen met het feit dat ze samenhang met de oude buitenschool van het klooster, een tweede reden zijn om deze geschiedenis na te gaan.

Voor deze korte studie werden in hoofdzaak cartularia, charters en rekenboeken van het abdijsarchief benuttigd¹.

Kapelrijen waren in onze oude kerken en kapellen zeer talrijk. Een kapelrij ontstond uit een stichting die aan een priester, 't zij geheel of gedeeltelijk levensonderhoud verstrekke, tegen de verplichting en voor de last, volgens de intenties van de stichter de H. Mis te celebreren aan een bepaald altaar, oorspronkelijk aan een kapelaltaar, zelden in het hoogkoor². Aan éénzelfde altaar kon meer dan één kapelrij verbonden zijn.

1. DE KAPEL OP 'T KERKHOF

De kapel van Jeruzalem is ouder dan de vroegst gekende fundaties die daar bestonden. De eerste stichting waarvan de akten zijn bewaard werd

(1) Het archief van de abdij berust nu in het Rijksarchief te Gent.

(2) Michem, Fr., *Zele en zijn Geschiedenis*, Brussel, 1957, p. 76; Gyseling, M., *Inventaris van het Archief van de Sint-Jacobskerk te Gent*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks, Deel VI*, 1952, p. 88 (46).

in 1359 door een pauselijke bulle bekrachtigd³, en in de opsomming van de oude kapelrijen die aan de abdij toebehoorden, wordt 1362 als het stichtingsjaar aangegeven⁴. Een rugnota op een rentebrief uit 1353, die bericht dat de erin beschreven rente moet dienen voor de kapelrij op 't kerkhof⁵, betekent vrijwel zeker dat dit inkomen later voor de kapelrij werd aangewend, zonder dat deze gift met een mogelijke fundatie uit 1353 moet worden in verband gebracht. Meer waarschijnlijk staat ze in betrekking met de stichtingen uit 1362.

Maar in de jaarrekening van de fermerie (*infirmaria*) van Sint-Baafs, uit 1353, staat een uitgave „voor de Mariakapel op 't kerkhof”⁶, en in 1357 geeft de fermerie een (jaarlijks?) bedrag aan de kapelaan van het kerkhof⁷, waarschijnlijk voor het licht (zie verder). Er bestond dus vóór 1362 een kapelrij, waartoe de fermerie moest bijdragen. Veel vroeger echter, nl. in de fermerierekening van 1313, komt nagenoeg hetzelfde bedrag voor als in 1353⁸, met de woorden „voor het kerkhof”⁹. Het is hetzelfde bedrag dat de koster van de abdij jaarlijks van de fermerie kreeg voor het licht in de kerkhofkapel¹⁰. Deze vroege aanduiding bedoelt wellicht ook een kapelrij.

Het ware echter gewaagd, de tekst uit de *Annales S. Bavonis Gandensis*, dat op 21 juni 1195 een „kerk op het kerkhof te Gent” onder abt Everdeyus II (1189-1206) werd gewijd¹¹, als over de Jerusalemkapel te verstaan¹². De vermelding „op het kerkhof” sluit wel de abdijskerk uit; en anderzijds wordt „kerk” niet gebruikt om een kapel aan te duiden. Het gaat hier eigenlijk over de 's Helichs-Kerstkerk, die in 1072 was gewijd¹³ en in 1195 zou hersteld zijn¹⁴.

(3) *Rijksarchief Gent* (RAG), *Fonds Sint-Baafs*, „*Grand Cartulaire*, fol. 106(72).

(4) *ibid.*, fol. 39 (5).

(5) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 10 nov. 1353.

(6) *ibid.*, *Rekeningrol* nr 60.

(7) „Item capellano cimiterii 21 d. gr.”, RAG, *Sint-Baafs*, nr. 786 „*Pachtboek*” 1356-1358 bevat de generale rekeningen, is door de abt eigenhandig bijgehouden, met tal van belangwekkende aantekeningen.

(8) *ibid.*, De rekening 1357 geeft 21 d. gr., wat veel verschilt met de andere: 1313 20 s. 9 d.; 1353 21 s. *par*. In 1485 (zie volgende nota) is het weer 21 s. *par*. Mag ergens een vergissing worden verondersteld?

(9) *ibid.*, *Rekeningrol* nr 61.

(10) RAG, *Sint-Baafs*, nr K 1467, *Renteboek Costerie* uit 1485, fol. 7 v° „De fermerie van Sente Baefs vanden goede te Sombeke ten lichte van de Cymiterie capelle”.

(11) „...undecima Kalendas Julii dedicata est ecclesia in cimiterio Gande”: *Annales S. Bavonis Gandensis*, uitg. Pertz, in *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum* t. II, Hannoverae, 1829, p. 190; De Smedt, J.-J., in *Recueil des Chroniques de Flandre*, t. I, Bruxelles, 1837, p. 449.

(12) Van Lokeren, A., *Histoire de l'Abbaye de Saint-Bavon*, Gand, 1855, p. 85, duidt zonder de minste aarzeling deze „kerk” aan als de kapel van Jerusalem, „située à la droite du choeur de l'église conventuelle”.

(13) *Annales* ... p. 189.

(14) Meyerus (Jacob de Meyer), *Commentarii sive Annales rerum Flandricarum Libri septendecim*, Antverpiae, 1561, fol. 60 v°: „Gandavi agente Everdaeo abba dedicatum ab Stephano episcopo templum curiale in coemeterio divi Bavonis (templum curiale = curia, hof; hier „leenhof” van Sint-Baafs, dus 's Helichs-Kerst);

Zoals verder zal worden beproefd te bepalen, zou het oudste gedeelte van de kapel wellicht te dateren zijn uit de eerste helft van de XIIIe eeuw, in elk geval vroeger dan de XVIe.

Wanneer dan gezegd wordt dat het gebouw onder abt Joannes (de IIIe, 1352-1394) zou zijn opgericht¹⁵, moet daaruit worden verstaan een herstelling of een vergroting (sacristie? koor?) van de kapel, ofwel het belangrijk aandeel dat deze abt heeft in de begiftiging van de eerste kapelrijen in Jerusalem, aan deel dat hem „de stichter” van de kapel deed noemen¹⁶.

Vermoedelijk steunt C. L. DIERICX voor deze onjuiste mening op een brief van de bisschop van Doornik, Philippe d'Arbois, van 1 oktober 1377. Op de rugzijde ervan staat als samenvatting van de inhoud dat een kapel ter ere van O.L. Vrouw gebouwd is binnen de muren van de abdij door abt Joannes, die er een kapelrij stichtte¹⁷.

Wordt echter de tekst zelf van het charter met aandacht gelezen, dan vervalt heel de bewering: in het stuk wordt alleen gesproken over de kapelrij die werkelijk door de abt is gefundeerd; over stichting of bouw van de kapel wordt met geen enkel woord gerept.

Er is ten slotte ooit beweerd dat er op het kerkhof twee verschillende kapellen zouden hebben bestaan, een Mariakapel, door abt Joannes gesticht, en de Jerusalemkapel, die in 1378 door Pieter Favreel zou zijn opgericht¹⁸. Deze mening steunt blijkbaar op een verkeerde interpretatie¹⁹. Er waren namelijk in het begin meerdere belangrijke kapelrijen, de eerste, waaronder éne later de naam Jerusalem zou krijgen, door toedoen van de meergenoemde abt Joannes, de laatste enige jaren later door Favreel gesticht en nadien ook Jerusalem geheten: alle in één en dezelfde kapel gevestigd. Talrijke teksten, o.m. in het oude „landtbouck van de Capelrye van Hierusalem”²⁰, geven de zekerheid dat de kapelrij van Jerusalem in „de” hofkapel was²¹.

De plaats waar de kapel stond is niet moeilijk te bepalen. In de akten

Diericx, C.L., *Mémoires sur la Ville de Gand*, t. II, Gand, 1815, p. 405 en nota 4; Blommaert, Ph., in *Inscriptions funéraires et monumentales de la province de la Flandre Orientale*, le Série, *Eglises paroissiales*, Gand, t. I, 1865, p. 83.

(15) Diericx, C.L., *op. cit.*, p. 403.

(16) Van Lokeren, A., *op. cit.*, p. 131-132: abt Joannes stichtte of verbeterde een kleine vijftigtal kapelrijen en wordt de eerste begiftiger van Jerusalem genoemd.

(17) ... de capella in honorem B. Virginis extracta per Joannem abbatem Sancti Bavonis infra septa monasterii ac capellania ibidem fundata, de licentia Innocentii Papae, omnimoda dispositione ejusdem eidem abbati concessa, de anno 1377 (*Sint-Baafsabdij, Charters*). De nota, zoals bij de meeste belangrijke stukken is gedaan, geeft de korte inhoud. Deze rugnota's zijn van de hand van de XVIIIe eeuwse archivaris.

(18) A.V.L., *Le Château des Espagnols à Gand*, in *Messenger des Sciences Historiques*, jg. 1848, Gand, p. 17-19.

(19) Diericx, C.L., *op. cit.*, p. 403-404, naar wiens tekst V.L. blijkbaar heeft gewerkt bij die bewering, spreekt nochtans zeer duidelijk over twee kapelrijen, met bewijsteksten die één kapelgebouw beschrijven.

(20) RAG., *Archief van Sint-Baafs, Landboek* uit 1597 met akten vanaf 1362.

K 1676

(21) *ibid.*, r^o volgend op fol. x211x

wordt aangestipt dat zij op het kerkhof stond ²², binnen de abdijmuren ²³, dus op het kloosterkerkhof zelf ²⁴, op het gedeelte dat genoemd werd „kerkhof van O.L. Vrouw” ²⁵, waarschijnlijk om het te onderscheiden van het grote kerkhof vóór de kerk ²⁶, en dichtbij de (oude) parochiekerk 's Helichs-Kerst ²⁷.

Met deze aanwijzingen kan de plaats van de kapel op de bewaarde afbeeldingen gemakkelijk worden afgelezen, vooral met behulp van de gegevens die de onlangs gedane opgravingen hebben opgeleverd.

Van de verschillende oude afbeeldingen van de abdij is het algemeen zicht op het Gentse stadsplan uit 1534 wel het duidelijkste om de Mariakapel te vinden ²⁸. Het toont de abdijkerk, langs het koor gezien, met de 'sHelichs-Kerstkerk op het voorplan. Jerusalem moet dan worden gezocht tussen deze twee gebouwen en binnen de omheiningmuur van het klooster.

Op het eerste gezicht kunnen twee bouwsels voor de gezochte kapel worden genomen, A en B op onze schets (op afb. I.) van de tekening uit 1534. Bij het natekenen van het bewuste gedeelte van het plan werd A door twee gezaghebbende geschiedvorsers op verschillende wijzen voorgesteld. A. VAN LOKEREN ²⁹ noemt het de kapel van Jerusalem en tekent het als deel uitmakend van de ringmuur; hij toont B in 't geheel niet. A. VAN WERVEKE ³⁰ interpreteert A als bij de kruisbeuk van de kerk aangebouwd, en tekent B als een afzonderlijke, losstaande kapel. Elke van de twee meningen waren verantwoord. De voet van het gebouw A is op het plan uit 1534 door gebladerte bedekt, zodat het onzeker was waarbij die „kapel” was aangebouwd, bij de kerk of bij de muur. De opgravingen, in 1943 door Prof. Dr F. DE SMIDT geleid, wijzen echter aan dat A in werkelijkheid een uitbouw is van de kruisbeuk van de abdijkerk, ook op de andere kruisbeuk staat er een. Ze staan op het „plan” te groot getekend, wat de vergissing van A. VAN LOKEREN gedeeltelijk uitlegt. A kan dus niet de gezochte kapel zijn. Dan blijft B over, en dat zal de echte oude Mariakapel zijn, althans in 1534. Of ze vanaf het begin op deze plaats heeft gestaan, kan de tekening natuurlijk niet zeggen; en anderzijds werden de opgravingen niet ver genoeg achter de krocht van de abdijkerk voorgezet om overblijfselen van de kapel te kunnen vinden ³¹.

(22) *ibid.*, rente 1362.

(23) *ibid.*, rente uit 1412.

(24) RAG., *Sint-Baafs, Registrum Copiarum fundationum diversarum Capellaniarum*, 1165-1392, fundatie van 16 feb. 1389 n.s.

(25) RAG., *Charter* 10 nov. 1353, rugnota.

(26) „vóór de kloosterkerk, een groot ommuurd kerkhof met twee poorten”, *Beschrijving vóór de afbraak der abdij*, cit. bij Fris. V., *Ann. de l'Académie Royale d'Archéol. de Belgique*, Bruxelles, 1922, p. 7-8.

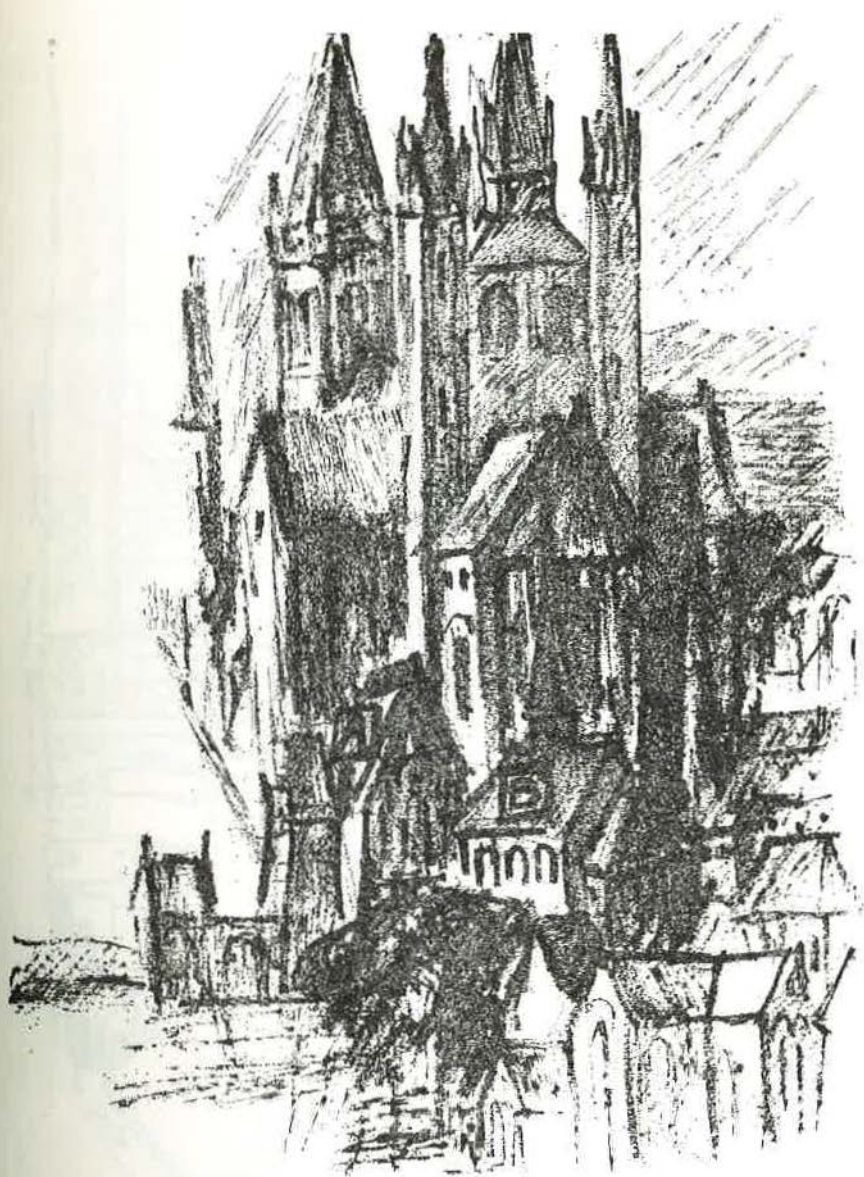
(27) RAG., „*Grand Cartulaire*”, 26 juni 1373, op fol. 136 v°-137 (168 v°-169).

(28) De Smidt, F., *Opgravingen in de Sint-Baafsabdij te Gent - De Abdijkerk*, Gent, 1956, p. 20; ook bij Ninane, L., *L'Abbaye de Saint-Bavon à Gand*, Bruges, 1930, p. 25.

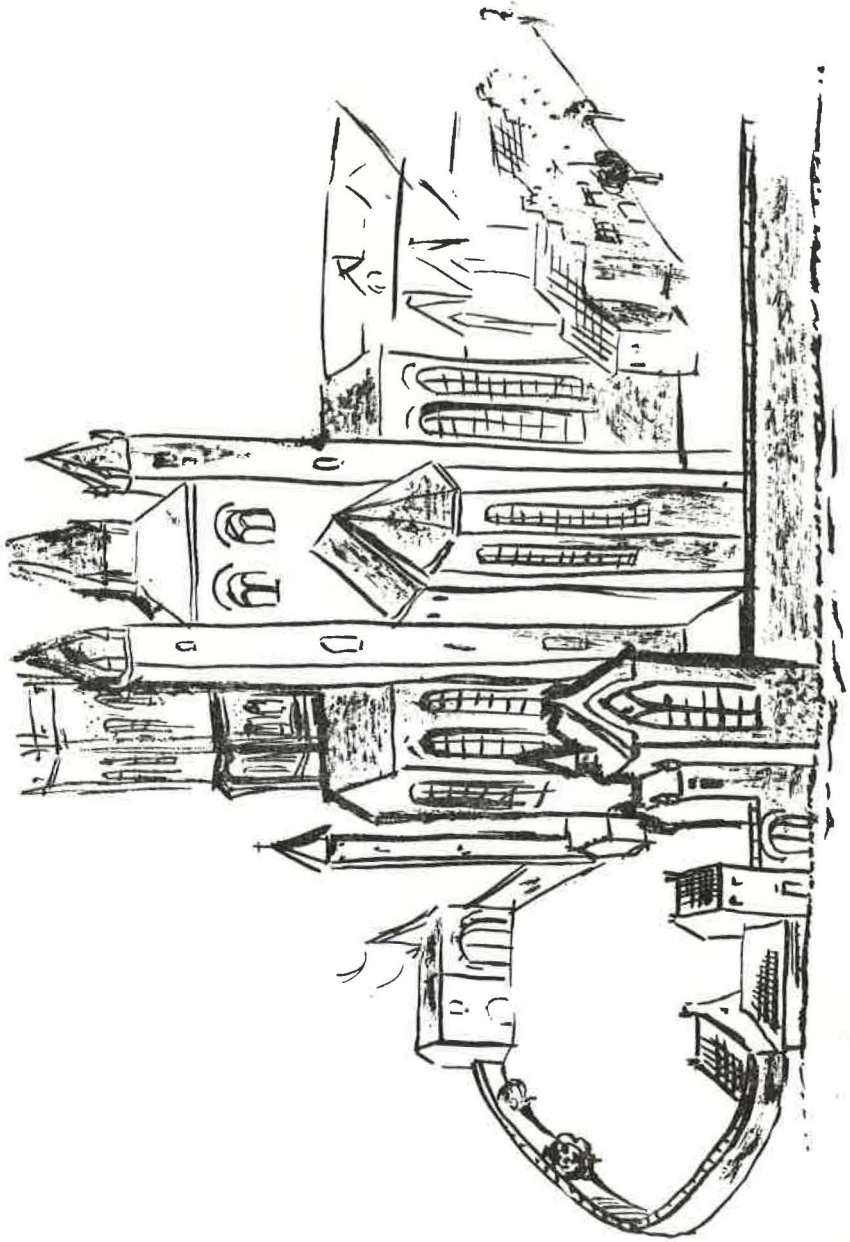
(29) zie afb. II: Van Lokeren, A., *Histoire de l'Abbaye de Saint-Bavon*, planche 30, litt. B.

(30) zie afb. III naar Van Werveke, A., *Ruines de l'Abbaye Saint-Bavon et Musée lapidaire - Guide du visiteur*, Gand, 1912, rechtover blz. 3.

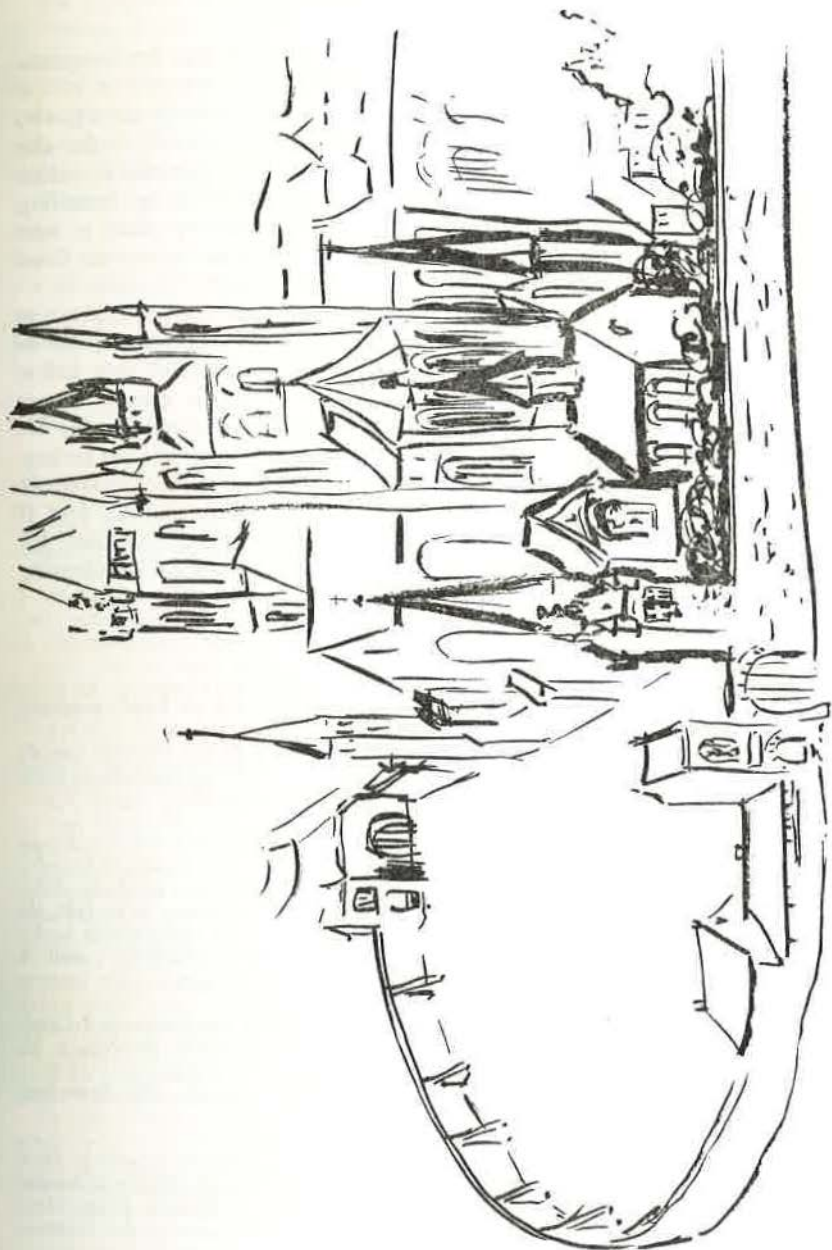
(31) Deze bijzonderheid werd ons meegedeeld door Z.E.Br. Prof. Dr De Smidt,

Afb. 1 — De Smidt

Afb. II — Van Lokeren

Afb. III — Van Werveke

2. HET GEBOUW

Een poging om de bouwstijl van de kapel te bepalen kan het hoogstens brengen tot waarschijnlijke veronderstellingen.

De duidelijkste afbeelding is de reeds genoemde schilderij uit 1534³², waarnaar verscheidene tekeningen en aquarellen zijn gemaakt³³ die alle in de details verschillen³⁴. De schilderij zelf zou wellicht gemaakt zijn door Geraard Horenbaut († 1540 of 1541), zeer waarschijnlijk op bestelling van abt Lieven Huguenois. De abdij en het Sint-Baafs dorp staan er zeer op het voorplan³⁵. Horenbaut had reeds in 1510-11 een plan van Gent en omliggende voor het stadsmagistraat moeten maken³⁶.

Volgens het origineel, dat nogal betrouwbaar is³⁷, schijnt de kapel, wat het onderste gedeelte betreft, misschien uit de laat-romaanse periode te stammen. De enige zijmuur die zichtbaar is, heeft drie niet zeer kleine rondbogige vensters. De tekening is echter niet duidelijk genoeg om te weten of ze een middenzuiltje hebben. De afbeelding afgedrukt bij Dr L. NINANE³⁸ tekent die vensters, en ook verscheidene van de twee kerken, als laat-romaanse dubbelvensters met een ronde ontlastingsboog boven de beide geledingen en een kleine ronde opening in het tussenvlak. Het is mogelijk dat de oorspronkelijke schilderij zo mag gelezen worden. De vensters in de vieringtoren van de abdijkerk kunnen, volgens de tekening van Arent van Wynendaele (1540), wellicht ook zo geweest zijn³⁹.

F., van wie wij ook aanwijzingen kregen over de bouwstijl van de kapel, waarvoor hier eerbiedig dank.

(32) vroeger in bezit van P.-J. Goetghebuer, nu bewaard in het Museum van de Bijloke: Dejardin, A., *Cartes de la Flandre ancienne et moderne, Plans de la Ville de Gand*, Gand, 1867, p. 122 (n° 7); De Smidt, F., *op. cit.*, p. 21.

(33) Dejardin, A., *op. cit.*, p. 120-123, nrs 7-9.

(34) vgl. bijv. vensters en torentjes van Jerusalem op de gravure bij Ninane, en op „plan n° 1” van *Atlas* Goetghebuer, stadsarchief Gent, bundel „de Abdijkerk”, met het origineel; een volgende tekening in dezelfde bundel toont enkel de abdij, zoals ze door Van Lokeren, A., *Histoire...* is afgebeeld. De tekening is in inkt, de kapel is slechts flauw in potlood aangezet; zo viel ze weg bij de druk in zijn boek; „*Lithographie De Busscher*” (*ibid.*) heeft de kapel, niet 's Helichs-Kerst; deel A bij de kruisbeuk van de kerk en de kapel staan binnen de abdijsmuur; alle vensters zijn romaans; enz.

(35) Fris, V., *La Citadelle de Charles-Quint et le Château des Espagnols à Gand*, in *Annales de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique*, LXIX, 6e série, t. X, Anvers, 1922, p. 6 sq.; ook Van Lokeren, A., *op. cit.*, p. 167-168.

(36) Siret, A., art. *Gérard Horebout*, in *Biographie Nationale*, IX, Bruxelles, 1886-87, col. 471.

(37) De Smidt, F., *ibid.*

(38) *op. cit.*, p. 28-29, fig. 3 is een foto van een mooi gekleurde aquarel in 1810 door J.B. De Noter (Walem 1787-Mechelen 1855) gemaakt. Ze zit vóóran in bundel „*Algemene Zichten*” van Sint-Baafsabdij in *Atlas* Goetghebuer. Siret, in *Biogr. Nat.*, V, noemt hem verkeerdelijk „Jean-François”, maar in zijn *Dictionnaire des Peintres*, II, 1924, Jean-Baptiste-André.

(39) vgl. De Smidt, F., *op. cit.*, p. 107. Hoogstens zouden wij uit deze gelijkenis met de vensters van de vieringtoren, die rond de eerste helft van de XIIe eeuw werd gebouwd (*op. cit.*, p. 221) durven afleiden dat voor de Mariakapel een (latere) navolging zou gebeurd zijn van de bouwstijl van de abdijkerk. Een andere tekening

De oostgevel van de kapel, grotendeels verborgen achter de toren van 's Helichs-Kerstkerk, vertoont een soort gothieke versieringslijn en heeft bovenaan een uiterst kleine vensteropening, zoals dat ook in traptorens te zien is. Die doet dienst als luchttrekker voor de zolderruimte: zoals bij vele romaanse kerken, was er geen gewelf. Dit zou te lezen zijn in de rekeningen van het Spanjaardskasteel⁴⁰. In zulke kerken bleven de dakbalken zichtbaar of waren slechts met een houten zoldering afgesloten⁴¹.

Hoewel voor kleine kerken het grondplan vaak een rechthoek was⁴², moet er toch een aangebouwde absis aan de kapel bestaan hebben met het koor. Anders kan moeilijk worden uitgelegd hoe, van de twaalf glasramen die de glazenier Daneel Lonis⁴³ in 1521-1522 in de kapel moest plaatsen, er vier in het koor konden staan. Ze werden gemaakt op bestelling van abt Lieven Huguenois die dergelijke werken ook deed uitvoeren in andere kerken van zijn patronaat⁴⁴. VAN LOKEREN, die voor deze mededeling

STADSOFFICIEF

— GENT —

„D'Après le tableau du Chapitre de Saint-Bavon, Cathédrale à Gand, 1564" (oorspronkelijk stond 1534) in bundel *Algemene Zichten uit Atlas Goetghebuer*, toont ongeveer hetzelfde als wat Ninane heeft gebruikt. De onwezenlijk-hoge smalle kerkvensters zijn in vroeger-romaans. Op de kopie nr 18 in hetzelfde *Atlas*, bundel „de Abdijkerk" is de toren van de kapel zeer laag, de oostmuur te veel zichtbaar, de toren van 's Helichs-Kerst niet afgewerkt; de uitbouw A is aan de omheiningmuur getekend en draagt een torentje op de zuidelijke dakhelft. Bij Van Wynendale en zijn natekenaars zijn alle kerkvensters gothiek, behalve die van de vieringtoren.

(40) „On en parle dans les comptes de la construction du château de Charles-Quint de manière à faire supposer qu'elle n'était pas voûtée": Van Lokeren, A., *op. cit.*, p. 85.

(41) vgl. De Caumont, M.A., *Abécédaire ou rudiment d'Archéologie*, Caen, 1867, p. 140.

(42) De Caumont, M.A., *op. cit.*, p. 135-136.

(43) Gentse glasschilder en glasplaatser, die ook voor het stadsmagistraat werkte: art. van Bergmans, P., *Louis, Daniel*, in *Biographie Nationale*, XII, Bruxelles, 1892-1893, col. 496. Volgens deze studie was Lonis tussen 1532 en 1537 driemaal deken of onderdeken van het Gentse schildersambacht. Zijn naam komt niet vóór in de lijst van dekens en hoofdmannen van de schildersnering te Gent bij De Potter, Fr., *Gent van den oudsten Tijd tot heden*, Gent, 1883, p. 607-611. De zoon, Lieven Lonis, werkte in de 2e helft van de XVIe eeuw (Bergmans, P., *ibid.*, col. 498). De naam van de schilder wordt door Bergmans, De Busscher, E., (*Recherches sur les peintres et sculpteurs à Gand, XVIe siècle*, Gand, 1866, p. 72-74, 348-349) enz. verkeerdelijk *Louis* gelezen. Alleen De Potter, Fr., *ibid.*, p. 215, schrijft de juiste naam *Lonis*. De Saint-Genois gaf fragmenten van rekeningen uit betreffende werk van Lonis. Hij ook leest *Louis*, wat te Gent in de XVIe eeuw als familienaam volstrekt ongewoon is en alleen kan bestaan in de fransdenkende inbeelding van de XIXe eeuwse geschiedschrijvers.

De teksten zelf zijn echter klaar genoeg. Rekeningen, eigenhandig door de schilder geschreven — hoewel *n* of *u* in het schrift van de XVIe eeuw dikwijls sterk op elkaar gelijken — vertonen toch meer de vorm *Lonis* dan *Louis* (Het bundeltje bevat vier schrijfboekjes, oud nummer 222 van het Fonds Sint-Baafs in RAG, 1 bevat 1520-1521, 2 1521-1522, 3 1522-1523, 4 is kopij van een deel van 3). Maar een andere rekening, niet door Lonis geschreven, die betalingen bevat uit 1511-1512 (voorlopig nr K 4412), noemt de glasschilder tweemaal Daneel *Loonis*. Bedrijft de schrijver van dit stuk hier een spelfout tegenover de schrijfwijze van Lonis zelf door dubbele *oo* te stellen, dan geeft hij voorzeker de eigentijdse uitspraak weer. Lonis is een gewone vlaamse naam uit die periode.

(44) Van Lokeren, A., *op. cit.*, p. 168.

verwijst naar uitgegeven teksten uit de rekeningen, interpreteert ze nogal ongelukkig ⁴⁵: hij spreekt over 11 vensters, er waren er 12. Naast de vier met de afbeelding van de vier Evangelisten en de 6 met de twaalf Apostelen, noemt hij er één met de wapens van Sint-Baafs. Dit laatste werd echter, volgens de tekst van de rekening, niet voor Jerusalem gemaakt, de tien andere zijn het wel. Het wordt beschreven „een veinster in onser vrouwe capelle onder de orghele metter wapene van Ste Bave ende haudt achte voeten ende eenen halve” ⁴⁶. Vooreerst wordt in dit citaat de naam Jerusalem niet genoemd, wel gebeurt dit in de vermeldingen over al de andere ramen. Daarbij heeft „onder de orghele” betrekking op „onser vrouwe capelle” en niet op „veinster”. Die kapel onder het orgel heeft een kapelaan die er dagelijks de mis doet. De kosten voor die bediening worden door de aalmoezenier van de abdij gedragen. Het gaat hier over de Mariakapel in de abdijkerk, die mis waarvan spraak gebeurt „in de hoochmesse” ⁴⁷. VAN LOKEREN schijnt niet te hebben opgemerkt dat Daneel in 1520-1521 voor dezelfde „Orgel”kapel drie nieuwe vensters had gemaakt „staende inde Capelle van onser vrouwe onder de orghele”, elk met een verschillend onderwerp: „de Boodschepe, de Kerstnacht, de Drie Coninghen”, samen 217 voet (oppervlakte) ⁴⁸. Het is niet mogelijk dat in een kleine kapel, op een beperkte plaats „onder de orghele”, vier brandramen konden staan, waaronder drie van zulke afmetingen. Het venster, door VAN LOKEREN onder het orgel in Jerusalem verondersteld, kan niet in de kerkhofkapel hebben gestaan. Bij de tien vensters met de Evangelisten en de Apostelen, zijn nog twee in wit glas te voegen, enkel met wapens versierd ⁴⁹.

Het onderscheid tussen koor en beuk, waarvan de rekeningen melding maken, wordt bevestigd door andere rekeningen van één jaar vroeger, voor werken door dezelfde glasschilder uitgevoerd: „Ghemaect vier veinsters in Jherusalem, de drie staen in choer ende dander inde voorkercke” ⁵⁰. Dit kunnen alleen herstellingen zijn. Nieuwe glasschilderingen worden in Daneel's schrijfgewoonte altijd „nieuwe...” geheten; hier staat alleen „ghemaect”, wat reparatie betekent ⁵¹.

(45) RAG, *Sint-Baafs, Rekeningen van Daneel Lonis*, waarvan fragmenten zijn uitgegeven door J.D.S.G. (Jules De Saint-Genois): *Peintures sur verre exécutées à Gand, par Daniel Louis, en 1521 et 1522, in Messager des sciences et des arts de la Belgique*, IV, 1836; p. 329 en 331 staan enkele posten die hier nuttige gegevens brengen: „Ghemaect in Hierusalem in den choor viere nieuwe veinsters daer in dat staet de viere ewangelisten ende voort rontomme met bordueren...; noch... in Jerusalem voeren in de bueck sesse nieuwe veinsters daer in staende de twaelve apostelen, ende noch sesse wapenen...; item noch ghemaect int selve twee witte veinsters daer in twee wapene”.

(46) RAG, *ibid.*, *Rekening 1521-1522*, oud nr 222/2 (in de uitgave p. 329.)

(47) RAG, *Sint-Baafs, Rekeningen van de Aalmoezenie*: van Raphaël Van Den Damme, Prior en Aalmoezenier, 1522; Daneel Dierman, Religieus-priester en Aalmoezenier, 1523.

(48) *Rekening 1520-1521*, nr 222/1.

(49) *Rekeningen*, zie hoger. Die vensters schijnen door Van Lokeren vergeten, zodat hij slechts aan 10 (hij zegt 11) vensters komt.

(50) *Rekening 1521-1522*, nr 222/2.

(51) Omdat geen onderwerpen voor die ramen zijn genoemd, staan ze niet opgenomen in de uitgave van De Saint-Genois.

De beuk of „voorkerk”, het schip van de kapel, is het gebouw dat op het plan zichtbaar is. Het aangebouwd koor met zijn vier vensters stond wellicht aan de oostkant, naar de kerkhofmuur toe. Weinig waarschijnlijk is het, dat dit koor aan de westelijke gevel zou gestaan hebben, naar de buitenkrocht van de abdijkerk. Daarvan is op de tekening natuurlijk niets te zien. Indien de kapel georiënteerd was zoals de kerk, dan was de ingang in de westgevel en het koor ten Oosten. De twee laatste vensters uit de glazeniersrekening, in wit glas met als enige versiering twee wapens, zaten dan aan weerszijden van de ingang in de westgevel. Daar, zoals er een in de andere gevel zit, maar groter, moet nog een hogergestoken venster raam geweest zijn, namelijk boven de ingang deur. Dit is dan het dertiende, onversierd, dat in Daneel Lonis' rekening wordt beschreven als boven de deur van het kerkhof⁵². In de oostgevel zal die „kerkhof deur” niet geweest zijn, daar op die plaats geen overeenstemmende poort in de omheining muur was.

Naar de kapel liep een overdekte gang, denklijk niet hoog van muren, want hij had slechts kleine venstertjes⁵³. Van waar men langs die gang naar de kapel ging, is volkomen onzichtbaar op de afbeeldingen. De uitbouw op de kruisbeuken van de kerk ligt al te ver af om die verbinding van daaruit te laten vertrekken. Meer waarschijnlijk kwam de gang van uit een zijkapel. Die gang te verstaan als een gedeelte van de rondgang om het koor, en Jerusalem als een zijkapel van de kerk, is onmogelijk. De vroeger opgesomde beschrijvingen — „op het kerkhof; tussen abdijkerk en parochiekerk; in de parochie”, enz. — zijn duidelijk, evenals de aanduidingen „in het koor (van Jerusalem nl.), in de beuk, de vóorkerk”. De plaatsbepaling in de rekeningen van Daneel Lonis „up de abdye”, betekent altijd een gebouw buiten de kerk.

De bovenbouw van de kapel, zeker minder oud dan het overige, lijkt uit de XIVe eeuw te zijn, met zijn dakpunten en zijn achtkantig torentje, dat hoge smalle galmgaten heeft en een zeer lange slanke spits draagt. In het torentje hing een klok. Er waren immers klokluiders⁵⁴. Uit deze meervoudsvorm moet echter niet noodzakelijk worden verstaan dat er verscheidene klokjes waren; dat er een „byeardere” was geeft evenmin zekerheid daaromtrent. Deze laatste aanduiding en de melding dat er vier klokluiders zijn, staat in de rekeningen van de fundatie door prelaat Raphaël de Mercatel, waarbij diensten in de kapel maar ook in de grote kerk worden bepaald. Het is niet zeer duidelijk bij welke van die diensten de luiders en de beiaardier behoren⁵⁵.

(52) RAG, *Rekeningen*, 1521-1522: „ghestopt in Jherusalem VIII ruuten boven de duere vanden kerchove”, (222/2).

(53) *Rekeningen*, 1520-1521 (222/1): „item noch up de abdye ghemaect twee veinsterkins met zijnder wapene (nl. van prelaat Lieven Huguenois) staende in den ganc daer men gaet naer Jerusalem”. Alleen door deze vermelding is de gang ons bekend.

(54) *Rekeningen van de aalmoezenie*, 1521 en vlgg.

(55) RAG, *Sint-Baafs, Rekenynghe vande costen vande misse vanden helegghen Sacramente ende vanden love alle daghe inde capelle van Jerusalem...*, 1501 en vlgg.

Er zijn geen binnenzichten van de kapel bekend. Hoewel haar afmetingen gering waren, mag toch worden aanvaard dat er méér dan één altaar was. Van af de XIIIe eeuw, en nog meer tijdens de twee volgende, bloeide immers een grote devotie voor meerdere altaren. De kerken „werden er in letterlijke zin mee volgepropt”, zelfs daár waar men het gemakkelijk met één had kunnen doen⁵⁶. Toen de hoofdkerk van Antwerpen op 6 oktober 1533 door een zware brand werd beschadigd, bleven de toren, het koor en de rondgang gespaard, maar toch waren 57 altaren verbrand⁵⁷ van de 70, die de kerk reeds in het begin van de XVIe eeuw bezat⁵⁸.

Tijdens de grootste bloeitijd van de altaren-devotie kwamen in Jerusalem de meeste fundaties van missen tot stand, en het mag bijna voor zeker worden gehouden dat altaren aan de ingang van het kleine koor en wellicht ook langsheen de muren waren opgesteld. Het waren geen broederschapsaltaren zoals in de stadskerken, maar familie-altaren met welbekende namen.

Waarom of bij welke gelegenheid de kapel werd gebouwd, is niet gemakkelijk te bepalen. Voor de parochiedienst volstond de 's Helichs-Kerstkerk. Zoals uit meerdere bronnen blijkt, is de kapelaan-rector van de kapel, toch zeker in een bepaalde periode, tegelijk magister van de scolares — de leerlingen van de buitenschool — en zag Jerusalem eruit als de kapel van de school. Ook is ze nauw verbonden met de aalmoezenie: de opbrengst van de gronden en renten van de bestaande kapelrijen gaat voor een goed deel naar de armenzorg van de abdij, waarvoor trouwens ook andere officia hun bijdragen leveren⁵⁹; en in Jerusalem heeft de aalmoezenier veel te zeggen in de regeling van de kapelrijen. Zij is ook de kerkhofkapel, en meerdere fundaties worden gesticht waarbij moet gebeden worden voor hen die in de kapel zelf en op het kerkhof er rond zijn begraven. En ze is éérs en vóór alles de Mariakapel, waar grote stichtingen er een belangwekkende Mariaverering bepalen.

3. „JERUSALEM”

De benaming Jerusalem is terug te brengen tot de in onze streken zo geliefde poging, heiligdommen en steden uit het Heilig Land, door hun bouw of door hun naam, na te bootsen of naderbij te brengen⁶⁰. Zelfs werden bestaande plaatsnamen veranderd om ze een bijbelse klank te geven:

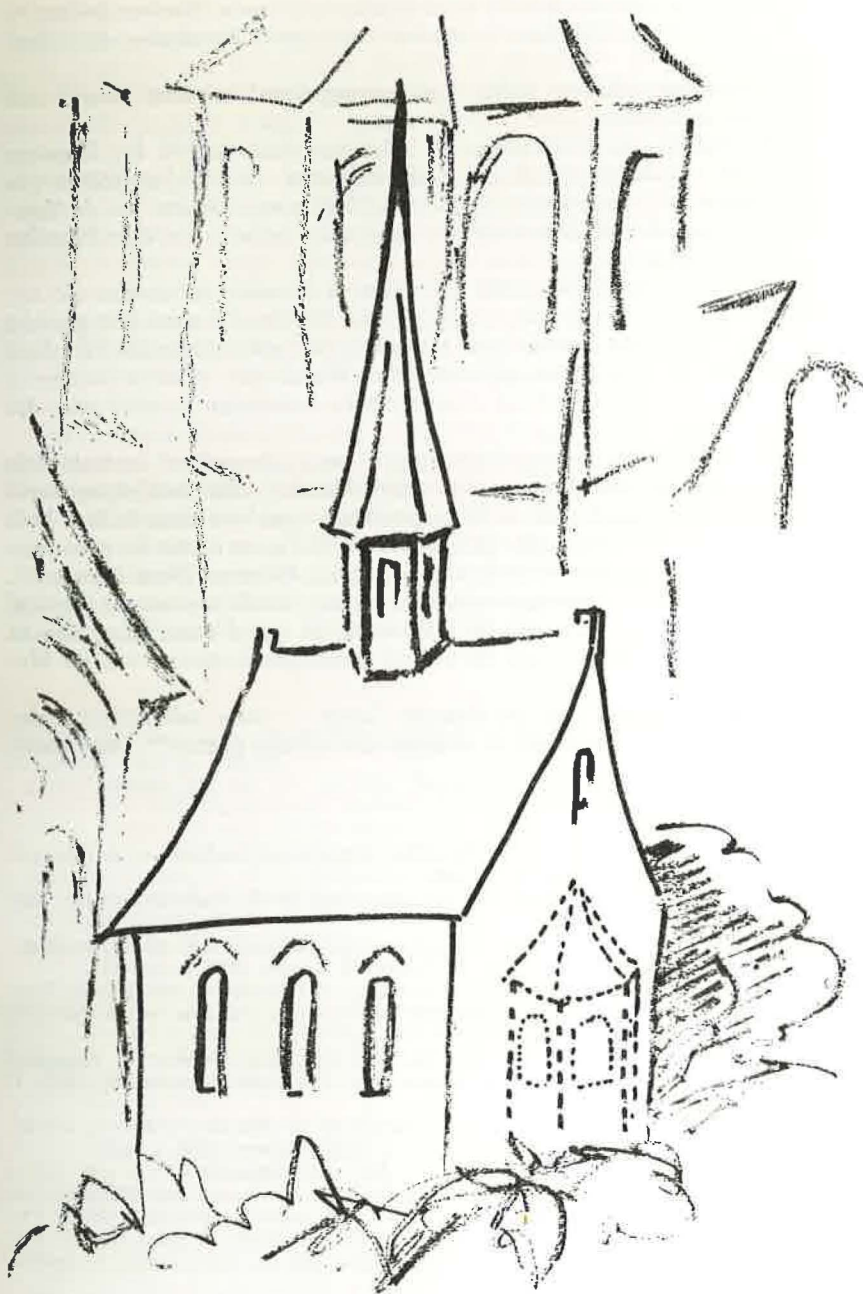
(56) Beekman, A., *Het Altaar*, Oosterhout, 1933, p. 19.

(57) Donnet, F., *Notice historique sur la Chapelle du T.S. Sacrement en l'Eglise cathédrale d'Anvers*, Lille-Bruges, 1887, p. 7.

(58) Prims, F., *De Veraltaring onzer Officiekerk*, in *De Gazet van Antwerpen*, 12 juni 1937, cit. bij D.A. v. R., *Koorafsluiting en Hulpaltaren in de Kathedraal van Antwerpen*, in *Tijdschrift voor Liturgie*, XLII, 1958, p. 220.

(59) vb. RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 9 augustus 1362: Catharina en Elisabeth Schauteeten en Rolandus Haman stichten een kapelrij aan het O.L. Vrouw-altaar in 's Helichs-Kerst. Wordt een mis niet gecelebreerd, dan zal de aalmoezenier 2 groten vlaams aan de armen geven.

(60) Onze studie: *De oudste Kruisweg te Gent in Ons Geestelijk Erf, Antwerpen XXXIII*, 1959, p. 41, en verdere literatuuropgave aldaar.

Afb. IV — Van Werveke

STADSARCHIEF
— GENT —

vb. Magherhet (magere heide) werd Nazareth; Ninove, Ninive; Bellem ⁶¹, en Bielheim bij Doetinchem ⁶², werden Bethlehem; Meerkerke, Mariakerke, enz.

Bedevaarders, uit het Heilig Land teruggekeerd, zochten daarin een blijvende herinnering.

Zeker hebben de Kruisvaarten dit alles sterk beïnvloed ⁶³. De kloosters en huizen van de ridderorden, o.a. de Hospitaal- of Sint-Jansridders van Jerusalem ⁶⁴ — „Ridders van Malta” en „Ridders van Rhodes” — de Tempelridders en later de Duitse ridders betekenden telkens een stuk Palestina in onze gewesten.

Reeds vroeg zijn bijbelnamen te vinden in kloosters en kerken. Zo het klooster Jerusalem nabij Biezelingen in Zuid-Beveland ⁶⁵ rond 961 gesticht door zusters uit het klooster van Mechelen, dat zelfs omstreeks 770 door Victorinen van Parijs was opgericht. Van Biezelingen kwamen zusters in 1279 naar Sint-Willibrords bij Antwerpen en verhuisden in 1542 naar die stad ⁶⁶.

Reeds in de XIII eeuwse documenten ⁶⁷ staat „Jerusalem” uitdrukkelijk als de titel van het klooster. Een ander klooster heet Bethlehem, nabij Doetinchem, bestaand vóór 1278 en bewoond door koorheren ⁶⁸. Een kerk te Brugge heet Jerusalem (H. Graf), in de XIVE eeuw in een soort oosters-aandoende stijl gebouwd door de voorouders van Pieter en Jacob Adornes ⁶⁹.

Deze voorbeelden worden echter ongemeen talrijk tijdens de opbloei van het godsdienstig leven in de XVe eeuw, en overal staan zij op een of andere wijze in verband met de nieuwe geestelijke stroming van de Moderne Devotie.

De zusterskloosters van het Gemene Leven — maar ook andere onder de invloed van deze richting — droegen alle bijbelse namen ⁷⁰. Deze kloos-

(61) Cassiman, A., *Waar ligt Scheldevelde?* in *Cultureel Jaarboek van de Provincie Oost-Vlaanderen*, Gent, 1948, I, p. 327.

(62) Axters, S., *Geschiedenis van de Vroomheid in de Nederlanden*, III, Antwerpen, 1956, p. 472.

(63) Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen, vertrekt rond 1195 naar Jerusalem: Kervyn De Lettenhove, M., *Histoire de Flandre*, I, Bruges, 1874, p. 194-195.

(64) De Gentse schepenen ontlenen 50 p. gr. van Beernaert van Caestre, kommandeur van het Hospitaal van Jerusalem in Vlaanderen: *Charter van 6 december 1344*, Stadsarchief Gent.

(65) Medegedeeld door wijlen Lic. Jos. Van Cleemput; Jacobs, H., *Inventaris der Archieven van het Provinciaal Bestuur van Antwerpen*, Antwerpen, 1890, I, p. 159.

(66) *Inscriptions funéraires et monumentales de la Province d'Anvers, arrond. Anvers*, t. IV, *Anvers, Abbayes et Couvents*, 1e partie, Anvers, 1859, p. 409.

(67) „abatisse ecclesie de Jerusalem...”, *bul van Alexander IV*, 5 oct. 1255; „priorisse... claustru Jerusalem prope bieselinghen...”, *charter van Wolfvart van Maelstede*, juli 1248; „claustro de Jerusalem juxta bieselinghe ordinis Sancti Victoris...”, *charter van Agatha Arnoudsdochter*, 26 aug. 1271: Rijksarchief te Antwerpen, meegedeeld door Dr A. Bousse, conservator, wie wij hiervoor oprecht danken.

(68) Axters, S., *op. cit.*, p. 244.

(69) Duclos, A., *Bruges, Histoire et Souvenirs*, Bruges, 1910, p. 335, 559-560.

(70) Cassiman, A., *De Moderne Devotie of Geert Groote in Oost-Vlaanderen*, in *Ons Geestelijk Erf*, jg. XXVI, 1952, p. 175. Viaene, A., *Nazaretten in Vlaanderen* -

ters zijn meestal in de eerste helft van de XVe eeuw ontstaan; meer bepaald beginnen de stichtingen in Vlaanderen rond 1420, in het Noorden is de begintijd een kwart eeuw vroeger te plaatsen⁷¹. Zo is er Sion te Kortrijk, 1429⁷², ook Sinaai genoemd⁷³; Sion te Oudenaarde, dat niet vóór 1420 die naam draagt⁷⁴; Sion te Brussel, 1432⁷⁵; het klooster Hieronymusdal te Delft, dat in 1433 bij zijn verhuizen naar de stad wordt omgedoopt tot „Klooster van de H. Maria op de Berg Sion”⁷⁶; het koorherenkapittel van Sion van Holland, onder invloed van Windesheim, en dat ontstaat rond 1418⁷⁷; Sion te Lier⁷⁸; Bethlehem of het Sinte-Margrietenklooster te Deinze, 1423 (stichting in het oude begijnhof)⁷⁹; Bethlehem te Herent, Augustijner-koorheren, 1407⁸⁰; Bethanië-Maagdendaal te Brugge, Augustijner-zusters, 1459⁸¹; te Middelburg-Zeeland; te Mechelen, Augustijner-zusters, 1421⁸²; Calvarië of de Berg Thabor te Wezenbeek, een huis van Bogarden van het Kapittel van Zepperen, 1447⁸³; Thabor te Mechelen, Augustijner-zusters, 1459⁸⁴.

Verder bestaat Emmaüs-Sarepta te Biervliet-Brugge⁸⁵. De benaming Emmaüs bestond reeds in 1461 van bij de stichting te Biervliet. Het klooster werd Sarepta in 1483 bij de overbrenging naar Brugge⁸⁶: op 6 september 1486 verklaart de bisschop van Utrecht dat in de professie-brieven „Bisschop van Utrecht” en „Huus van Biervliet” zal vervangen worden door „Bisschop van Doornik” en „Huus van Sarepta”⁸⁷. Hij bevestigt hierdoor dat het klooster rond die tijd naar Moerbeke-Brugge was verplaatst.

Er is nog Emmaüs, het Gregoriushuis van Gouda, aanvankelijk Tertia-

Met een lijst van oude bijbelse kloosternamen, in Biekerf, Brugge, 64e j., nr 7, Hooimaand 1963, p. 193-195.

(71) Cassiman, A., *op. cit.*, p. 146. Buiten deze periode worden wel andere kloosters met Heilig-Land-namen gesticht, doch dan minder in verband met de Moderne Devotie, en veel minder talrijk. Vgl. de opsomming in De Moreau, E., *Circoscriptions Ecclésiastiques... avant 1559*, Bruxelles, 1948, 467-510.

(72) De Cuyper, J., *Oude Grafzerken van Priors van het voormalige klooster van Sion te Kortrijk*, in *Studies over de kerkelijke en kunstgeschiedenis van West-Vlaanderen, opgedragen aan Z.E.H. Michiel English*, Brugge, 1952, p. 31-41.

(73) Cassiman, A., *op. cit.*, p. 152.

(74) Cassiman, A., *op. cit.*, p. 149.

(75) Tollebeek, A., *Een klooster te Brussel onder invloed der Devotio Moderna, St.-Elisabeth van de Berg Sion*, Licentieproefschrift Geschiedenis, Universiteit te Leuven, vermeld in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, XXXV, 1957, p. 555-564; *Ons Geestelijk Erf*, XXXII, 1958, p. 101.

(76) Axters, S., *op. cit.*, p. 246.

(77) *ibid.*, p. 245.

(78) De Moreau, E., *op. cit.*, p. 487.

(79) Cassiman, A., *op. cit.*, p. 150.

(80) De Moreau, E., *op. cit.*, p. 481.

(81) *ibid.*, p. 472.

(82) *ibid.*, p. 489.

(83) Axters, S., *op. cit.*, p. 231.

(84) De Moreau, E., *op. cit.*, p. 489.

(85) Cassiman, A., *op. cit.*, p. 153, 161.

(86) De Moreau, E., *op. cit.*, p. 491.

(87) Rijksarchief te Brugge, *Eccl.*, 160/3714, f° 12°, medegedeeld door Dr Marechal, Rijksarchivaris te Brugge, waarvoor oprechte dank.

riërs, in 1418 Augustijner-koorheren. Wanneer het de Augustijnerregel aanneemt en aansluit bij het Kapittel van Sion, bij zijn verplaatsing naar Stein, krijgt het zijn nieuwe naam⁸⁸; Nazareth te Waalwijk, 1454⁸⁹; te Assenede⁹⁰, te Leuven, 1438⁹¹; Elzegem bij Oudenaarde, in 1440 ook O.L. Vrouw in Galileë geheten⁹².

Kloosters van de Orde van Cîteaux kwamen tijdens dezelfde XVe eeuw in de invloedssfeer van de Devotio Moderna. De nieuwe geestelijke stroming schonk hen een na-bloeitijd na het verval van de XIVe eeuw⁹³. Deze huizen droegen eveneens bijbelse namen. Galilea-Major of Sibculo te Hardenberg in Overijsel in 1406 opgericht, was eerst bewoond door koorheren, die waren afgegaan door het klooster Bethlehem te Zwolle, toen reeds met Windesheim bevriend⁹⁴. Het sloot in 1412 aan bij Cîteaux en werd het centrum van de „Colligatie van Sibculo”, een groep Cisterciënzer huizen die verscheidene gebruiken van hun vroeger statuut van Broeders van het Gemene Leven mochten behouden⁹⁵. In de parochie Broek te Waterlant (nu Monnikendam) werd in 1431 Galilea-Minor gesticht, eerst klooster van Tertiariërs van Sint-Franciscus (Congregatie van Utrecht), en in 1464 naar Cîteaux overgegaan in dezelfde Colligatie van Sibculo⁹⁶. Verscheidene vrouwenkloosters waren daarbij aangesloten, zoals Jesse in de provincie Groningen⁹⁷ en vele anderen.

Te Gent werden verscheidene huizen gesticht onder de invloed van de Moderne Devotie: het Sinte-Agneteklooster, 1434 (door zusters van Sion-Oudenaarde)⁹⁸; O.L. Vrouw in Galilea, 1435-1439⁹⁹; O.L. Vrouw ten Hove, in 1449 door Simon Utenhove van Gent te Waarschoot gesticht als filiale van het Cisterciënzer-klooster (Sibculo) van Warmond, en in 1649 (1662?) naar Gent verhuisd¹⁰⁰; en Sinte-Barbelen in Jerusalem, 1423-1424¹⁰¹.

Het is zeer merkwaardig dat, wanneer de naam Jerusalem voor de kapel op het abdijkerkhof van Sint-Baafs voor het eerst opduikt, dit gebeurt in

(88) Axters, S., *op. cit.*, p. 245.

(89) *ibid.*, p. 227.

(90) Cassiman, A., *op. cit.*, p. 175.

(91) De Moreau, E., *op. cit.*, p. 488.

(92) Cassiman, A., *op. cit.*, p. 147.

(93) Mikkers, M., *Een verzameling brieven uit het klooster Klein-Galilea bij Monnikendam, in Cîteaux in de Nederlanden*, Westmalle, III, 1952, p. 3.

(94) Axters, S., *op. cit.*, p. 259.

(95) Axters, S., *op. cit.*, p. 259-261; Van Staten, J., *Boekbespreking in Cîteaux in de Nederlanden*, II, 1951, p. 165, van Ypma, E., *Het Generaal Kapittel van Sion, zijn oorsprong, ontwikkeling en inrichting*, Nijmegen-Utrecht, 1949.

(96) Mikkers, M., *art. cit.*, *Cîteaux...*, III, 1952, p. 3-23, 69-85, 238-248; IV, 1953, p. 29-48; Axters, S., *op. cit.*, p. 260.

(97) Axters, S., *op. cit.*, p. 260.

(98) Cassiman, A., *op. cit.*, p. 154-156.

(99) *ibid.*, p. 159-161.

(100) Cassiman, A., *O.L.V. ten Hove of de Priorij te Waarschoot, in Appeltjes van het Meetjesland, Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland*, Eeklo, I, 1949, p. 15, 18; Cassiman, A., *De Moderne Devotie...*, *op. cit.*, p. 171.

(101) *Ibid.*, p. 156-159; Rijksarchief Gent, *Fonds ste Barbara*, nr 2, charter van 20 juni 1423.

de tijd dat de meeste hogergenoemde stichtingen tot stand zijn gekomen.

Een eeuw lang heette het gebouwtje „de kapel van de H. Maagd Maria”, „de kapel op het kerkhof”. In een renteboek, geschreven 2 december 1454¹⁰² komt Jerusalem voor het eerst voor: het schrift bevat een opsomming van de inkomsten van drie kapelrijen: deze „van Pieter Favreel”, die van de „vrijdag-missen”, en de kapelrij „van Olivier van Zingem” (deze fundaties worden verder in deze studie uitvoerig besproken). Enkel van de tweede zegt het document dat ze gesticht is in de „kapel van Jerusalem te Sint-Baafs”, en die benaming wordt bij de opsomming van de goederen tot driemaal in de tekst herhaald („der vrindach messen in de capelle van iherusalem te ste Baefs — de costere van iherusalem — somme vander vrindachmessen in iherusalem”¹⁰³). De tekst geeft daarbij niet de indruk dat die benaming een nieuwigheid zou zijn: dus mag de naamgeving zo goed als zeker nog vóór 1454 worden geplaatst.

Waarmee die naamgeving nu rechtstreeks verband houdt, zal wel een open vraag blijven. Het hogergenoemde Sinte-Barbelen „in Jerusalem” moet natuurlijk het eerst de aandacht opeisen. Het werd door toedoen van Joris Vrancke in 1423 (o.s.) in een huis van de huidige Savaanstraat (Stevaenstrate) gesticht.

Geen enkele naam van zusters, weldoeners, biechtvaders of andere mensen die in de charters vóór 1500 worden genoemd, geeft een aanknopingspunt met de kapel of de kapelrij op het kerkhof. Ten andere, Sinte-Barbelen in de Savaanstraat stond onder het patronaat van Sint-Pietersabdij. Alleen de naam van Olivier Poortier, die in meerder akten bij de schepenen van Sint-Pietersdorp voorkomt¹⁰⁴, kan een herinnering opwekken aan een andere persoon uit die familie, Robbrecht Poortier nl. die in 1412 een fundatie van de kerkhofkapel bekrachtigde.

De familie Poortier heeft steeds in Sint-Baafsdorp een vooraanstaande plaats ingenomen¹⁰⁵ en komt bijna in alle administratieve afdelingen van de abdij voor als pachter, rentehouder e.a. Het genoemde renteboek uit 1454 stipt gronden aan op de parochie van 's Helichs-Kerst, „omtrent St Amandsberghen” in meerdere percelen, die toebehoord hebben aan de weduwe van Robbrecht Poortier¹⁰⁶. Hijzelf was vóór zijn dood weggegaan van

(102) RAG, *Sint-Baafs*, nr 48 (en 49, dat kopie van 48 is).

(103) Het register in perkament bevat 1. Fructus Capellanie quam fundavit Petrus Favreel; 2. Item missarum feria sexta fundatarum in capella de Jerusalem in monasterio Sti Bavonis; 3. Item Capellanie quam fundavit Oliverius de Singhem. Deze opsomming staat op het buitenblad en dateert uit de XVIIIe eeuw. De tekst zelf uit 1454 noemt de gegevens van de 2e kapelrij: „Dit naevolghende syn de verclaringhen van der renten toebehorende der vrindach messen in de capelle van iherusalem te Ste Baefs, ende copie van desen soude men vinden in den bouc van privilegien te Ste Baefs up tghetal van C ende XCIX”.

(104) RAG, *Fonds Sinte-Barbaraklooster*, charters 1429 2 juni; 1438 4 nov.; 1454 11 aug.; 1454 10 nov.

(105) gedeeltelijk beschreven door Van Der Haeghen, V., *Autour des Van Eyck, Cartulaire*, in *Handelingen der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, XV, 1914, p. 1-vlgg.

(106) RAG, *Sint-Baafs, Renteboek Jerusalem* 2 dec. 1454: 5 p. par. 16 s. van lande liggende in parochia XPI... in diverseche partcheelen...

's Helichs Kerst om naar de Sint-Jansparochie te gaan wonen¹⁰⁷, die tot in 1540 onder het patronaat van Sint-Pieters stond, hoewel noch hij noch andere familieleden aldaar een jaargetijde hebben gehad¹⁰⁸. Jan Poortier woont in 1439 „op 't Laren bergh" te Sint-Baafs dorp in 's Helich Kerst, in de onmiddellijke nabijheid van de abdij¹⁰⁹. Veel minder waarschijnlijk is de mogelijke veronderstelling dat de uitleg zou te zoeken zijn bij oud-bedevaarders naar Palestina, die als begiftigers invloed zouden gehad hebben: de grote fundaties in de kapel dateren van een eeuw vroeger dan de benaming Jerusalem. Evenmin zullen geestelijke gunsten, aflaten of andere, verbonden aan de echte bedevaarten en bij uitbreiding gehecht aan het kapelbezoek, de naam hebben gegeven: ook daarover wordt in de stichtingsakten niet gesproken.

Met meer grond mag misschien worden aanvaard dat dezelfde reden, die aanleiding heeft gegeven tot de fundatie van de „vrijdag-missen", het geven van de naam Jerusalem heeft beïnvloed. Eeuwenoud is immers de verering van het heilig Kruis waarvan, na de wedervinding in 320, een belangrijk gedeelte naar Rome werd overgebracht¹¹⁰. De vrijdagse missen zullen vooral het Lijden van Christus hebben willen vereren; vandaar naar de verering van het heilig Kruis, verering die nauw verbonden is met de herinnering aan de stad Jerusalem waar Hij werd gekruisigd, is maar één stap. Te Rome heette de H. Kruiskerk, waar de Kruisreliëk wordt bewaard, aanvankelijk de Basilica Heleniana, maar ze werd gewoonlijk Sancta Hierusalem genoemd¹¹¹.

Na de afbraak van de Sint-Baafsabdij in 1540 werd de kapelrij van Jerusalem niet bij deze van het H. Kruis gevoegd, die reeds in de Sint-Janskerk bestond. Ze kreeg een plaats in de onderkerk van de nieuwe collegiale¹¹².

In elk geval moet het toch meer dan toevallig zijn dat de naamgeving voor Jerusalem in Sint-Baafs gebeurt wanneer veel kloosterhuizen een bijbelse benaming krijgen onder invloed van de Devotio Moderna. Het verband daarmee, hoewel aan de hand van de beschikbare gegevens zeer moeilijk te achterhalen, blijft toch voorlopig allerwaarschijnlijkst¹¹³.

(107) Van Den Haeghen, V., *art. cit.*, p. 8.

(108) De naam Poortier is onbekend in het *Materloge van de Jaergetiden van Sente Jans*, door N. De Pauw uitgegeven als *Nécrologe de l'Eglise St-Jean (St-Bavon) à Gand, du XIIIe au XVIIe siècle*, Bruxelles, 1889.

(109) RAG, *Sint-Baafs, Renteboek Aelmoesene*, nr 45.

(110) Schuster, Card., *Liber Sacramentorum*, VII, Bruxelles, 1931, p. 173.

(111) *op. cit.*, III, 1929, p. 140.

(112) In 1480 werden in deze krocht, „op de plaats Jerusalem", levensgrote beelden geplaatst die nu in de twee kapellen van het „heilig Graf" staan, bezijden de katedraal. Ook deze benaming Jerusalem zal moeilijk de naamgeving in de kerkhofkapel van de abdij hebben beïnvloed. De kapelrij kwam immers eerst in 1540 naar de krocht van de oude Sint-Jan (Kervyn De Volkaersbeke, *Les églises de Gand*, I, Gand, 1857, p. 219; Vaernewyck, Marcus van-, *De Historie van Belgis*, II, Gend, 1829?, p. 214: „in eene afgeslotene plaets van vooren in den gemelden Krogt, geheeten Jerusalem").

(113) Een zeer uitgebreid en gewetensvol onderzoek in alle archiefbronnen uit die periode bracht niets aan het licht aangaande de oorsprong van de naam.

4. JEHAN BERNIER

Het zijn de fundaties die uitzicht en leven geven aan de kapel op het kerkhof. De meeste kwamen tot stand in de tweede helft van de XIVe eeuw, wanneer, zoals reeds werd aangestipt, de altaren-devotie in alle kerken en kapellen grote afmetingen begon te krijgen. Ze werden gesticht door vooraanstaande inwoners van het Sint-Baafsdorp, door ministeriales van de abdij en door de abten zelf. Zeer belangrijk was het aandeel van prelaat Joannes III (1350-1394). Het is allerminst onze bedoeling een nieuwe biografie op te zetten van deze reeds dikwijls maar onvolledig beschreven abt. Wij pogen alleen enkele gegevens bijeen te brengen over zijn leven in de Gentse abdij. Wat Dom Berlière in 1906-1907 als noodzakelijke en toen onvervulde voorwaarden opsomde om een goede levensschets te kunnen schrijven van deze prelaat, is gedeeltelijk verwezenlijkt voor wat betreft het bijeenbrengen van de Gentse archiefbronnen (Bischoppelijk — en Katedraalarchief gedeponeed in RAG) en de uitgave van vele pauselijke dokumenten ¹¹⁴.

Joannes III, met zijn echte naam Jehan Bernier de Fayt, schijnt uit het oud bisdom Kamerijk te stammen ¹¹⁵. Hij was monnik van de Sint-Amandsabdij-in-Pabula en baccalaureus in de theologie van de Universiteit te Parijs. Dit wordt gezegd in 1346. Drie jaar later was hij te Avignon. Hij preekte er op 5 oktober 1349 vóór de Paus over de sekte der Geselaars. Clemens VI, die reeds vroeger de geleerde monnik had weten te waarderen (de Paus liet voor de vatikaanse bibliotheek de *Tabula Moralium Aristotelis* afschrijven, die Jehan Bernier had samengesteld), benoemde hem op 14 april 1350 abt van Sint-Baafs.

De abdij was toen eigenlijk niet vakant. Prelaat Jan van der Moere was 15 maart 1349 overleden en de monniken hadden hun proost Bouduin Borluut tot abt gekozen. De groot-vikarissen van Doornik hadden hun instemming gegeven en de gekozene was abt gewijd 11 april 1350.

De Romeinse Curie — te Avignon — hield echter hiermee geen rekening. De *reservatio beneficiorum*, gewoonterecht dat geleidelijk was gegroeid en waardoor aan de Paus de benoeming werd voorbehouden van sommige — later van bijna alle — openstaande beneficiëes, werd ingeroepen.

De *reservatio* begint in de eerste jaren van het pausschap van Innocentius III (1198-1216). De voornaamste beweegreden was, te voorkomen dat

(114) Over Jehan Bernier schreven o.a. Desilve, J., *Note sur la vie et les œuvres de Jean du Fay, abbé de Saint-Bavon*, in *Annales du Cercle Archéologique de Mons*, XXXII, 1903, p. 301-304; Berlière, U., *Jehan Bernier de Fayt, Abbé de Saint-Bavon de Gand, 1350-1395, d'après des documents vaticans*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LVI, 1906, p. 360-381, en LVII, 1907, p. 5-43; Berlière, U., *Jehan de West, évêque urbaniste de Tournai*, in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, LXIII, Bruxelles, 1904, p. 360-361; De Pauw, Nap., *L'adhésion du clergé de Flandre au pape Urbain VI, et les évêques urbanistes de Gand*, *ibid.*, p. 671-702 en andere vermeldingen, aangestipt bij Berlière, U., *Jehan Bernier...*, p. 360, nota 1.

(115) Fayt-Château, Fayt-Ville of Fayt-le-Franc in de oude dekenaten Avesnes en Bavai, *ibid.*, p. 369.

kandidaten van een vijandige partij het bestuur van bisdommen of abdijen in handen krijgen. Een eerste, meer algemene reservatio klimt op tot Clemens IV, *Licet ecclesiarum* van 27 augustus 1265, over vakaturen veroorzaakt door de dood van titularissen, te Rome in de Curie overleden. Deze Paus maakt hier een oud gebruik („antiqua consuetudo”) door een wet verplichtend¹¹⁶. Clemens VI (1342-1352) zou een konstitutie hebben uitgevaardigd waarbij de reservatio voor alle beneficia zou uitgebreid zijn. Zulk stuk is echter in de dokumenten van die tijd niet te vinden¹¹⁷. Wel mag gezegd dat onder Urbanus V (1362-1370) bijna alle collatierechten door de Curie waren opgeslorpt¹¹⁸. De breedste *reservatio*-bepaling was de *Constitutio Exsecrabilis* van Joannes XXII, 19 november 1317¹¹⁹. De reservatio maakt deel uit van de centralisatiepolitiek van Avignon¹²⁰.

Clemens VI verklaarde dan het benoemingsrecht te bezitten voor Sint-Baafs, waar bij de vorige vakatuur de toepassing van dat recht ook niet zonder moeilijkheid was aanvaard geworden. Het nieuws van die benoeming kwam in de abdij aan in de meimaand. De graaf van Vlaanderen steunde het beroep dat de monniken op hem hadden gedaan, de koning van Frankrijk schreef brieven naar Avignon, maar uiteindelijk besliste Clemens VI voor zijn kandidaat. Hij gelastte 13 november 1350 drie door hem aangestelde kommissarissen, de bisschoppen van Clermont en van Kamerijk en de Cantor van Seclin, Jehan Bernier als abt van Sint-Baafs aan te stellen. Het kapittel van de abdij aanvaardde deze beslissing¹²¹.

Op welk ogenblik Bernier zijn verblijf in Sint-Baafs is komen vestigen, is niet gemakkelijk te bepalen. Hij was in 1352 waarschijnlijk nog te Avignon¹²² en misschien kwam hij in de loop van dat jaar of in de

(116) Mollat, G., *Bénéfices ecclésiastiques*, in *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, VII, Paris, 1934, col. 1266.

(117) Lux, C., *Constitutionum apostolicarum de generali beneficiorum reservatione ab a. 1265 usque ad a. 1378 emissarum, tam intra quam extra corpus juris exstantium, collectio et interpretatio*, Wratislaviae, 1904, bespreking door Mollat, G., in *Revue d'Histoire ecclésiastique*, VI, Louvain, 1905, p. 394.

(118) Mollat, G., *Bénéfices ecclésiastiques*, *art. cit.*, col. 1266.

(119) *Extravagantes seu Constitutiones viginti a Joanne Papa XXII editae, De electione et electi potestate, Exsecrabilis... ambitio... omnes et singulas dispositiones duximus taliter moderandas... Quae omnia beneficia vacatura vel dimissa nostrae et Sedis Apostolicae dispositioni... reservamus. Corpus Juris Canonici, Antverpiae, 1648, p. 113-114. Schnurer, G., *Kerk en Beschaving in de Middeleeuwen*, III, Haarlem, 1950, p. 123 neemt al de oude beschuldigingen tegen Joannes XXII over van geldzucht enz. Hij schijnt niet te weten dat dit alles reeds lang werd weerlegd, o.a. Mollat, G., *Jean XXII (1316-1334) fut-il un avare?* in *Revue d'Histoire Eccl.*, V, 1904, p. 522-534, VI, 1905, p. 33-46, wiens andere werken, bv. *Les papes d'Avignon*, 2e éd., Paris, 1912, *La fiscalité pontificale en France au 14e siècle, Période d'Avignon et Grand Schisme*, Paris, 1905 (samenwerking met Ch. Samaran) en *La collation des bénéfices sous les papes d'Avignon*, Paris, 1921, hij nochtans in zijn literatuuroppgave opneemt, p. 418-419.*

(120) Haller, J., *Papsttum und Kirchenreform. Vier Kapitel zur Geschichte des ausgehenden Mittelalters*, Ier Band, Berlin, 1903, bespreking Mollat, G., *Rev. d'Hist. Eccl.*, VI, 1905, p. 395-399.

(121) Berlière, U., *Jean Bernier...*, (1906), p. 361-370. Tekst van 13 november 1350 *ibid.*, Bijlage V, p. IX-XI (1906).

(122) Berlière, U., *Jean Bernier...*, (1907), p. 5 meent dat hij nog in 1353 of 1354 te Avignon was.

eerste maanden van 1353 naar zijn nieuw verblijf. Een konventsrekening, die ingaat op 1 juli 1353, maar waarin ook uitgaven staan geboekt die gedaan zijn vanaf 21 juli 1352¹²³, bevat een afzonderlijke afdeling voor de abt („pro domino abbate”). Herhaaldelijk wordt daarin Brussel genoemd. De reeks zet in op 6 november. Deze datum kan natuurlijk evengoed 1353 als 1352 bedoelen. Een weinig verder echter worden na elkaar de maandag vóór 21 december (lune ante Thome Apostoli) en 20 januari (Fabiani et Sebastiani) genoemd en ten slotte een dag in april. Dit alles loopt dus hoogstwaarschijnlijk over gezegde jaren 1352-1353. Bij de uitgaven voor de abt krijgt men de indruk dat hij in de tijd van die betalingen misschien te Brussel verbleef of onlangs van daar was gekomen. Herhaaldelijk worden afbetalingen aangestipt voor een aankoop van laken te Brussel, voor de abt. De lakenhandel lag toen echter meer in Vlaanderen dan in Brabant. Verbleef Jehan Bernier misschien te Brussel vooraleer naar Gent te komen? En kocht hij daar dat laken om zichzelf en zijn gezellen in 't nieuw te kleden vóór zijn intrede in de abdij?

De generaal-ontvanger Zuetric en Jehan de Hirchon, oom van de abt, zijn vóór 20 december 1352 naar Brussel geweest met een klein gevolg van 4 mannen („cum sex equis”) en hebben toen onderweg nabij Asse nachtverblijf gehad („item in cena apud ascha”). Kan dat alles niet betekenen dat de abt toen te Brussel was?

In het Brusselse bezat Sint-Baafs het hof te Bettegem, reeds van in 1130¹²⁴, Piermont, Kobbegem¹²⁵, gronden en huizen aldaar en te Zellik, Sint-Maartens-Lennik, Sint-Kwintens-Lennik¹²⁶, en ook te Brussel zelf, nabij de vaart op uitgestrekte weidegronden (een „blekerij”), de „Tafelronde” geheten, bij het Begijnhof op het Nieuwland. Dichtbij lagen de erven en woningen die het Refugie van Sint-Baafs te Brussel vormden¹²⁷. Is Jehan Bernier in 1352-1353 te Brussel geweest, dan zal het in het Refugie van zijn abdij geweest zijn, waar ook op doortocht zijnde monniken, familiares, ministeriales, dienaars en boodschappers van de machtige Gentse abdij verblijf konden vinden.

(123) RAG, Sint-Baafs, K 9297 Rekening van de generaal-ontvangers Gillis van Roeslaer en J. Zuetrec, vanaf 1 juli 1353: „prefesto Magdalene citra natale in anno LIII”. Toen waren de ontvangers van de domeinen van Sint-Baafs in de abdij geweest, o.a. Mahieu Carette, Coelaert, Piraert enz., waarschijnlijk voor afrekening na de betaaldag van Sint-Jan 24 juni.

(124) Verhulst, A.E., *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar Grondbezit (VII-XIV eeuw)*, *Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen enz., Klasse der Letteren, Verhandeling nr 30*, Brussel, 1958, p. 542.

(125) *op. cit.*, p. 544 en bibliografie aldaar; RAG, *Sint-Baafs*, K 9292, „Brussele” 1415.

(126) RAG, *Sint-Baafs*, K 9299, 1537.

(127) RAG, *Sint-Baafs*, K 9305, „huizen te Brussel” 1409; Verslag van landmeter Michiel van den Borne uit 1550, *ibid.*, K 6946 tot K 6957, bijeengebonden rekeningen van de Brusselse bezittingen 1400-1412. De plaats waar die Brusselse huizen stonden is te vinden op een gegraveerde kaart van Henry Fricx uit 1711, RAG, nr 752 uit „gedrukt inventaris” van de aldaar bewaarde kaarten, p. 218; de Refugiehuizen van Sint-Baafs te Brussel op een getekende kaart van Mercx van 25 oktober 1696, zelfde inv. p. 58, „Huizen, plaatsen en hoven van het Refugie van Sint-Baafs nevens het Begijnhof”.

Voor de mogelijkheid van Bernier's verblijf in de abdij reeds vanaf november 1352, pleiten nog andere aanwijzingen. Wouter Achilles, een van de verder genoemde medewerkers van de abt, wordt dan „huisgenoot” — letterlijk „tafelgenoot” — geheten van „Abt *en* convent”¹²⁸. Dit kan louter een titel zijn, maar het kan evengoed betekenen dat hij werkelijk samen met de abt in Sint-Baafs verbleef.

Het feit dat vanaf 28 november van datzelfde jaar 1352 Jehan Bernier herhaaldelijk geldsommen stuurt naar de Curie van Avignon, en dat dit geld aldaar „uit de handen van zijn dienaar” Theodoricus Vayron wordt ontvangen, wijst nog meer in die richting. Het terugkeren van de datum november 1352, pleiten nog andere aanwijzingen. Wouter Achilles, een zijn persoonlijke dienaar van Sint-Baafs naar Avignon doet reizen om in zijn naam geldsommen te laten afgeven, kan toch betekenen dat hijzelf toen niet te Avignon was. In maart, juni en december 1353 zal Vayron nog vijfmaal dergelijke zending krijgen¹²⁹. Met veel minder waarschijnlijkheid zou 1351 kunnen worden vooropgezet. In de eerste maanden van dat jaar wordt het zegel van de nieuwe abt te Valenciennes afgehaald bij zijn oom Jehan de Hirchon¹³⁰. Daartegenover immers staat dat in mei van hetzelfde jaar een dienaar van de Hirchon in Sint-Baafs verblijft „om de brieven van het convent”. Het is mogelijk dat Bernier zelf toen te Valenciennes was...¹³¹ de Hirchon heeft rond juli 1353 een kamer in de abdij¹³². Dit zou het verblijf van de abt op dat tijdstip zeer annemelijk maken.

VAN LOKEREN¹³³ zegt dat Jehan Bernier „een commende-abt was, dat hij slechts na de dood van zijn „voorganger” Bouduin Borluut als prelaat in functie trad; Borluut treedt nog op in een charter van 28 juni 1350. Het tijdstip van zijn overlijden zou onbekend zijn. Zijn opvolger, Jan III, heeft als prior o.a. een Bouduin Borluut”.

Dit alles komt niet overeen met de werkelijkheid. Bernier, hoewel tegen het verlangen van de abdijsbewoners benoemd, treedt van meet af aan als werkelijke abt op. Zodra de pauselijke beslissing van november bekend wordt, legt Borluut zijn waardigheid neer en wordt terug, zoals vroeger, als „proost” betiteld. Dat hij intussen als abt in de charters genoemd wordt gebeurt normaal, omdat de zaak van uit het standpunt van Sint-Baafs, haar beslag nog niet had gekregen. Zo noemt het door VAN LOKEREN geciteerde stuk hem nog abt op 28 juni 1350 — dit gebeurt zelfs nog op 6 juli: „Boudin, abd van Sente Baves” — terwijl een ander charter van 25 mei 1350 „Jan, abd van Sente Baves ende den here Boudin Borlute proefst ter Wulfsdonc” samen in dezelfde tekst opnoemt¹³⁴. Deze schijnbare verwar-

(128) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 15 nov. 1352: „consiliarius commensalis... *Abbatis et Conventus...*”

(129) *ibid.*, 28 november 1352; 23 maart 1353; 30 maart, 18 juni, 21 december, 23 december 1353.

(130) RAG, *Sint-Baafs*, R 80, Kerkgoederen, f° 19°.

(131) *ibid.*

(132) RAG, *Sint-Baafs*, K 9297, Conventsrekening 1353, Uitgaven.

(133) Van Lokeren, A., *Histoire de l'Abbaye de Saint-Bavon*, p. 127.

(134) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 25 mei 1350. VL geeft 20 mei, en schrijft de naam van de auteur van het stuk „Hugues Sagwin”, hoewel er zeer leesbaar „Saywyn” staat.

ing ligt in de tijd dat beide personen zichzelf met recht als abt konden aanzien¹³⁵. In ieder geval is B. Borluut, proost tijdens het abbatiaat van Jehan Bernier, dezelfde persoon die abt was gekozen en gewijd, vooraleer Bernier's benoeming in Sint-Baafs was bekend. Een melding in het register *Kerkgoederen*¹³⁶ spreekt op het eerste blad over „de tijd dat B. Borluut de abdij bestuurde (B. Borlute tempore sui regiminis abbatie). Toen reeds, na Pasen 1351, (n.s.) was hij afgetreden. Een charter van 8 maart 1352 (n.s.) noemt „den here Baudine Borluut die te dien tiden hem drouch (letterlijk: zich gedroeg, nl. optrad als) over abdt van onser vors. kerken”. In een opsomming van lopende uitgaven, beginnende 12 januari 1351 (n.s.) en gaande over twee maanden, staat een betaling van onkosten om „de rolle te draghene”, nl. de dodenrol „over heer Jan de More abt”, en twee andere kloosterlingen. Daarop volgt het verteer „doe de proefst gheresignerd hadde” (= toen de proost afstand had gedaan van zijn abtelijke titel), en verscheidene personen in de abdij hadden verbleven¹³⁷. Dus moet dat aftreden in de eerste maanden van 1351 gebeurd zijn, wat de gegevens van de vorige bronnen bevestigt. Dezelfde rekening bevat een vergoeding voor het afhaken van het zegel van de nieuwe abt bij diens oom te Valenciennes, Jehan de Hirchon¹³⁸ waarover verder wordt gesproken.

Boudin Borluut is dus alleszins nog in leven tijdens het abbatiaat van Jehan Bernier. Jarenlang treedt hij nog op als proost van Sint-Baafs, zeker tot in 1359¹³⁹. Rond 1365 sticht Jan Borluut een jaargetijde, met voordelen voor de pitantie van de abdij, voor de zielerust van zijn ouders, zijn broer en zuster, en van zijn vrouw. De bedoelde broer noemt hij „de proost van de abt” („mijns heeren sproofst zijns broed.”)¹⁴⁰. Hoewel VAN LOKEREN het dokument in 1361 dateert, datum nl. van een pachtbrief die op het einde van de rol geschreven staat waar de tekst van de jaargetijde-stichting voorkomt, en hetzelfde jaartal op de rugzijde wordt herhaald, is de gift van de Borluuts echter jonger¹⁴¹. Boudin Borluut, de proost, is dus vóór dit tijdstip overleden. In 1372 is de zorg voor de kasteelhoeve van

(135) In het archief van het Vaticaan staat 8 mei 1350 als datum van Borluut's aftreden: Berlière, U., *Jehan Bernier...*, (1906) p. 365, die hiervoor verwijst naar zijn *Inventaire analytique des „Libri obligationum et solutionum” des Archives Vaticanes au point de vue des anciens diocèses de Cambrai, Liège, Théroutanne et Tournai*, Bruges, 1904, n° 185.

(136) RAG, *Sint-Baafs*, nr 80. f° 1 v°

(137) RAG, *Sint-Baafs*, R 80, *Kerkgoederen*, f° 18vo.

(138) *ibid.*, f° 19vo.

(139) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 18 juli 1359.

(140) RAG, *Sint-Baafs*, Rol 58, *Pitantie*, ca 1365. Het jaargetijde staat op 7 aug. „Gheremme sinen Vader...enz”.

(141) Van Lokeren, A., *Histoire de l'Abbaye de Saint-Bavon*, p. 77. Jan Borluut, de stichter van het jaargetijde, is oudste zoon van Gerelm, en van Margriete 's Rijcken. Gerelm is de zoon van Boudin en van N. Ryvisch. Gerelm sterft 1 maart 1321, Jan († 1374) was gehuwd met Margriete Masch. Behalve Boudin, de proost, en Margriete, zijn zuster, in de akt genoemd en gehuwd met Jan Rym, waren nog twee kinderen in leven wanneer het stuk wordt opgemaakt: Kathelyne en Gerelm. Deze laatste is gehuwd met Isabella de Gruutere. Vader en zoon Gerelm zijn begraven in de kerk der Augustijnen: De Herckenrode, *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne*, par M. de Vegiano, I, Gand, 1865, p. 255-256.

Wulfsonc (Moerbeke-Wachtebeke)¹⁴², die hij bestuurde, in handen van een andere monnik, Pieter van den Pitte¹⁴³. Boudin moet overleden zijn tussen 1359-1365, en wel op een 26 augustus. Zijn monastiek jaargetijde werd immers op die dag aangetekend: „Boudin Borluut, priester-monnik” — Balduinus dictus Borluut, sacerdos et monachus¹⁴⁴.

De nieuwe abt Jehan Bernier heeft zijn rivaal niet als een verslagene, maar met onderscheiding behandeld. Hij gaf hem als geschenk het gebruik van een hof, vroeger in bezit van Willem Gapre¹⁴⁵. En toen hem in 1356 duidelijk werd gemaakt dat deze hof eigenlijk behoorde bij de bedienaar van de aalmoezenie, wilde hij toch dat Borluut het genot ervan zou bewaren zolang het hem beliefd¹⁴⁶. De familie Borluut van haar kant bleef de abdij genegen. De belangrijke schenking voor het hogergenoemde jaargetijde is er het bewijs van.

De nieuwe abt bleef in de gunst van de pausen. Nog meermaals ging hij naar Avignon¹⁴⁷ en kreeg verscheidene moeilijke opdrachten te vervullen o.a. bij het Sint-Pieterskapittel van Rijsel en bij de Prins-Bisschop van Luik, Jan van Arkel¹⁴⁸. In 1378 heeft hij in Vlaanderen de gehoorzaamheid aan de ware Paus, tijdens de grote Westerse Scheuring, sterk beïnvloed¹⁴⁹.

Heeft hij naar de gewoonte van zijn tijd¹⁵⁰ bij de Curie gebruik gemaakt van zijn aanzien en positie om voor zijn familie en vrienden kerkelijke beneficies te bekomen, dan staat het eveneens vast dat verscheidene van die door hem bevoorrecht en ook andere familieleden later milde schenkingen aan de abdij hebben gedaan¹⁵¹.

(142) De Potter, F. en Broeckaert, *Geschiedenis der Gemeenten.*, (Arr. Gent, V) *Moerbeke*, p. 2, nota 1; p. 27, 29-31; kaart van Fr. Horenbault uit 1576; kasteel vernieuwd in 1555.

(143) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 27 augustus 1372; Van Lokeren, A., *op. cit.*, p. 85.

(144) RAG, *Sint-Baafs*, nr R 1031, f° 26vo : VII Kal. Sept. Ook op f° 32vo XIII Kal. Nov. staat een Borluut, priestermonnik. Op beide plaatsen werd de familienaam Borluut bovenaan bijgeschreven. Er zijn in dat kalendarium veel Boudin's, bij al de anderen ontbreekt een familienaam. Er zijn daarentegen weinig Jan's. Duidelijk is hier de naam Borluut het voorwerp geweest van bijzondere aandacht bij het inschrijven.

(145) Willem Gapere is waarschijnlijk dezelfde die in de algemene jaarrekening 1317-1318 opgenoemd staat onder de zeven *famuli* van de abdij: RAG, *Sint-Baafs, Rol.* R 19, „Willelmus Gapeire.

(146) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 28 dec. 1356: „...dilecto socio nostro dompno Balduino Borluut nostro preposito... postmodum relatione testium fidedigna plenus informati fuerimus dictum ortum ab antiquo ad officium elemosinarie pertinere...”; ook in RAG, *Sint-Baafs*, R 4, *Cartularium aelmoesene*, f° XXIII.

(147) In 1357-1358, RAG, *Sint-Baafs*, R 786, „Pachtboek”, f° 13vo koopt hij er een paard, „Griffon” genaamd.

(148) Berlière, U., *Jean Bernier...*, (1907), p. 15-23.

(149) Berlière, U., *Jean de West*, p. 360-361; De Pauw, N., *L'adhésion...*, *art. cit.*, p. 671-702.

(150) De Moreau, E., *Histoire de l'Eglise en Belgique*, III, Bruxelles, 1945, p. 207-217; 220, note 4; Berlière, U., *Suppliques d'Innocent VI (Analecta Vaticano-Belgica)*, V Rome, 1911, p. 381, 782; Tihon, C., *Lettres d'Urban V (Anal. IX)*, I, 1928, p. 332, 889, 241, 246, 283; Berlière, U., *Jean Bernier.*, *ib.*, p. 18-19.

(151) vb. Petrus Favreel, latere fundatie; Pierars Bierniers geeft 50 sol. Tourn.

Zodra Jehan Bernier naar Gent was gekomen, verschenen daar meerdere van zijn streekgenoten. In de geschriften uit zijn ambtsperiode staan allerlei namen die vroeger in de buurt niet te lezen waren. Enkele komen dikwijls voor, o.a. Jacop de Bliagyes, kanunnik van Nijvel, koster in Sint-Michiels te Gent en notarius publicus in verscheidene akten tussen 1361 en 1373¹⁵²; Symon de Bliagyes, kapelaan in 's Helichs-Kerst, 1373¹⁵³; Pierre de „Blaugies” (zelfde naam als de vorige), kapelaan in Sint-Baafs Hospitaal, naderhand kanunnik van Saint-Amé te Douai¹⁵⁴, 1371; Pieter Favreel, pincerna, opperschenker (bouteiller) in de abdij¹⁵⁵; Wouter Achilles, licentiaat in de beide rechten, commensaal van abt en convent en raadsheer aldaar, reeds als zodanig vermeld vanaf 1352¹⁵⁶. Hij was een der „erfachtige lieden” van Sint-Baafs¹⁵⁷, later is hij pastoor van Sint-Jacobs te Gent¹⁵⁸. Hij stierf vóór 1387¹⁵⁹; Theodoricus Vayron, persoonlijke dienaar van de abt, reeds vanaf 1352 belast met het dragen van geldsommen naar de Curie¹⁶⁰, later werkte hij als kopiïst voor de abt¹⁶¹; Gillis Du Jardin (de Gardino), pastoor van de Sint-Maria-Magdalenakerk te Doornik en dienaar van de abt. Du Jardin gaat in 1361 belangrijke bedragen afgeven aan de Scholares van de Sorbonne te Parijs, met Joannes de Muso, monnik van Sint-Baafs¹⁶². Nog zijn te vinden Henricus Petitfrère, licentiaat in artibus, clericus van het bisdom Kamerijk, student aan de Universiteit van Angers; hij koopt met de toestemming en op de kosten van de abt vijf boeken over burgerlijk recht — voor 62 franse franken — die, zodra

op huizen en gronden te Valenciennes: RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 8 mei 1363; hij kocht die rente 10 juni 1357 (*Grand Cartul.* nr CCLX); Mechgiel Bernier betaalt rente aan de Aelm. (*Renteboek Aelm.* R 91, 1395).

(152) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 9 april 1361; 28 juli 1362, „canoenc te Nivele int bisscopdom van Ludeke ende costre van sente Michiels kerke te Ghent”; 10 januari 1369; 1373.

(153) *ibid.*, „Grand Cartulaire”, f° 136vo - 137, 168vo - 169; *Charters*, 26 juni 1373.

(154) Berlière, U., *Jean Bernier...*, (1907, p. 18-19 en note 6.

(155) Sticht o.a. het jaargetijde dat in heel het leven van de abdij zal blijven voortbestaan.

(156) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 14 nov. en 15 nov. 1352.

(157) *ibid.*, nr R 786, „Pachtboek”, rekening 1358, f° 13ro: in dat jaar rijdt hij een paard dood in de dienst van de abt. Vóór de erfachtige lieden gebeurden toen de transakties, die later vóór de schepenen werden gedaan. Ook nr R 4 (*Cartularium* 15) f° II^ro (4), 12 mei 1356; *ibid.*, f° 56vo, 17 sept. 1362, en f° 57vo.

(158) Gysseling, M., *Inventaris van het Archief van de Sint-Jacobskerk te Gent, in Handelingen der Maatsch. voor Geschied. en Oudbeidd. te Gent*, Nieuwe Reeks, VI, 1952, regist. nr 121; De Pauw, N., *Nécrologe...*, p. 16, 17 (a) en note 2, hij had een jaargetijde in Sint-Jans op 17 januari. De Pauw verwijst ook naar *Jaarboek van de Keure*, f° 5.

(159) RAG, *Sint-Baafs*, K 9318, *Computus fr. Walteri de Senzelles* van 1387, terugbetaling aan de erfgenamen van Wouter Achilles van door hem geleend geld.

(160) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 28 nov. 1352, 23 en 30 maart 1353, 18 juni 1353, 21 en 23 dec. 1353.

(161) RAG, *Sint-Baafs*, „Pachtboek”, R 786, rekening van 1358, f° 12vo: pro scripturis factis per Theodoricum, almannum scl. privilegiorum, sermonum et aliorum.

(162) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 13 sept. 1361. De scholares worden er met hun naam genoemd.

het wordt gevraagd, aan de abdij moeten worden teruggegeven¹⁶³, Willelmus Petitfrère, die in 1387-1389 kapelaan was in de kerkhofkapel¹⁶⁴; Jehan de Hirchon, oom van Jehan Bernier. In de eerste maanden van 1351 bewaarde hij het zegel van de nieuwe abt in zijn woning te Valenciennes¹⁶⁵. Hij heeft een kamer in de abdij nabij een keukentje waaraan rond juli 1353 wordt gewerkt¹⁶⁶. In de periode tussen 21 juli en Kerstdag 1352 was hij ontvanger¹⁶⁷, en in 1358 staat hij als baljuw van Sint-Baafs vermeld¹⁶⁸. Samen met Bernier's broers en zusters had de Hirchon 10 ponden Valencijs geld gezet op het Begijnhof te Valenciennes¹⁶⁹. Hij moet overleden zijn vóór of in 1367. In dat jaar noteert de abt de daareven genoemde geldbelegging en vermeldt de Hirchon als „wijlen zijn oom” (Johannes de Hyrchon avunculo nostro bone memorie¹⁷⁰). Dan is er nog Nicolaus de Hirchon, die de biechtvader van de graaf moet gaan vergoeden voor zijn diensten¹⁷¹. De twee broers van de abt worden met hun naam genoemd, Jehan en Boudin; zijn neef en nicht Jehan en Jehanne. Een andere bloedverwant is Nicolaus de Hamel. De naam „dou Hamiel” staat heel dikwijls te lezen in de registers van de goederen te Wattrelos. Verder is er de kapelaan van de abt, Mathiu Sayn en een dienaar Jehan de Hornaing¹⁷², „vicarius” van de prelaat¹⁷³.

Behalve de genoemde personages, staan nog veel andere namen uit Frans-Vlaanderen in de rekeningen van Bernier's tijd. Meest komen voor o.a. Mathieu Carette¹⁷⁴, ontvanger voor Wattrelos, Jehan de Courcielles, Robiert de le Mairie, Olivier Hespel, Jaquemart dou Hamiel, Jehan dou Ponciel, Sohier dou Solier, Jehan Hellin, Dauvillers, Jehan dou Plich enz. verschijnen op bijna elke bladzijde¹⁷⁵. Ze zijn echter geen nieuwelingen in het administratief raderwerk van de abdij.

In Sint-Baafsdorp blijven de medewerkers van de voorgaande abt hun be-

(163) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 28 febr. 1369. Een van de getuigen is de reeds genoemde Pierre de Bliagies.

(164) Hij heeft er kapelrij-missen gecelebreerd: K 9318, *Computus Fr. Walteri de Senzelles...* 1387-1388; K 9319, *id.*, 1388-1389.

(165) RAG, *Sint-Baafs, „Kerkgoederen”*, R 80, mei 1351, f° 19ro: de Hirchon's dienaar verblijft dan in de abdij.

(166) *ibid.*

(167) RAG, *Sint-Baafs*, K 9297, reeds geciteerde Rekening van de generaal-ontvangers.

(168) RAG, *Sint-Baafs, „Pachtboek”*, R 786, f° 12vo.

(169) RAG, *Sint-Baafs, Cartularium van de Aelmoesene*, R 4, f° XXXI^{ro} (35ro).

(170) *ibid.*

(171) RAG, *Sint-Baafs, „Pachtboek”*, R 786, f° 13vo.

(172) Berlière, U., *Suppliques d'Innocent VI, op. cit.*, p. 832.

(173) RAG, *Sint-Baafs, Kerkgoederen*, 1350, R 80, f° 5vo: Ons sheren sabs vicarise Meester Janne van Hornaing.

(174) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 6 december 1346 is Mathieu reeds ontvanger: „receveur et varlet du court et maison de Wattrelos”, *court* is *hof*, *varlet* is *page*, *jonker*, „gentilhomme”. De familie Carette — nu nog belangrijk in de streek — speelde eeuwenlang een gewichtige rol in de Sint-Baafsbezittingen aldaar en moet toen buitengewoon begoed zijn geweest.

(175) De meeste van die familienamen beantwoorden aan plaatsnamen in de omtrek. Verhulst, A.E., *De Sint-Baafsabdij op. cit.*, p. 549-564, en kaart nr XII.

dieningen uitoefenen. De meeste leken onder hen zijn ook tegelijk pachters, rentehouders of cijnshouders. Pieter de Rike, de familie van Wettre, van der Cokene (de Coquina), Rym, Zutric (Zoetric), Rase Onredene, Goesin Portier, Ogier Tsuul, Jan Minnebode, Gheerem Borluut, Jan Leyscoef, Jan van der Meere, de familie van Roeselaer, van Zinghem, Damman en andere komen steeds opnieuw voor in de leenboeken van Sint-Baafs in de XIVe eeuw¹⁷⁶.

Dit was het nieuwe midden, waarin de franse monnik terecht kwam om er als overste te leven en waaraan hij zich werkelijk gunstig heeft weten aan te passen. Hij ontplooit er een veelzijdige bedrijvigheid.

Nog dikwijls moet hij naar Avignon reizen en krijgt van de Paus belangrijke zendingen uit te voeren¹⁷⁷. In de Orde van de Benediktijnen staat hij in hoog aanzien¹⁷⁸. Van zijn reizen maakt hij gebruik om aankopen te doen voor zijn kerk¹⁷⁹. Hij bezoekt regelmatig de bezittingen van de abdij in Watrelos¹⁸⁰, gaat naar Wevelswale, Werd, Wulfsdonc, Papinglo¹⁸¹. Hij doet mee aan de weerstand van de Brabantse abdijen tegen de afpersingen van de hertog van Brabant; voor die aangelegenheid stuurt hij monniken en dienaars naar Brugge, Brussel, Doornik, Castel in 't Kamerijkse, naar Antwerpen en elders, en gaat er zelf meermaals voor op reis¹⁸². Hij neemt deel aan de synode te Doornik, en aan het beroep van de Vlaamse geestelijkheid tegen de tweejarige tiende in vergaderingen te Kortrijk en te Brugge¹⁸³.

Dit drukke leven belet hem niet de administratie van het uitgebreide kompleks, dat een middeleeuwse abdij was, volledig in handen te hebben. Op alle plaatsen van de ingewikkelde boekhouding liggen de sporen verspreid van zijn ijverig toezicht¹⁸⁴. Maar niet het minst verzorgde hij het geestelijke. Kloosterleven vraagt studielevens en Jehan Bernier heeft dit belangrijke element niet verwaarloosd. Jonge monniken studeren aan de universiteiten van Parijs, Soissons, Angers; andere zendt hij elders om frans te leren¹⁸⁵; boeken, in die tijd grote schatten, worden met zorg verzameld

(176) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 1350 en vlg. jaren; nr 59, reg. uit 1371; nr 61, reg. uit 1394; nr 91, reg. Aelmoesene uit 1395 enz.

(177) Berlière, U., *Jean Bernier...*, (1907), p. 15 sqq.

(178) *ibid.*

(179) In 1356 verblijft hij een tijd te Avignon, en koopt er twee witzijden kappen met boordsels, ter plaats gemaakt, en nog andere klerstoffen: „*Pachtboek*” 1356, f° 12vo.

(180) *ibid.*, f° 6vo.

(181) „*Pachtboek*” 1356, jaarrekening 1357, f° 8vo, f° 9ro, f° 13ro; de abt geeft geschenken aan de Graaf en de Gravin, *ibid.*, f° 13ro; laat twee honden van de Graaf in zijn huis te Roeslaer (Lochristi) blijven en voeden, *ibid.*, f° 2ro.

(182) *ibid.*, jaarr. 1357-1358; jaarr. 1358, f° 13ro.

(183) *ibid.*, jaarr. 1358, f° 12ro.

(184) hij speurt overtredingen en verwaarlozing na, *ibid.*, jaarr. 1356, f° 10vo.

(185) „*dedi N. de Rolario et parvo Grute euntibus ad descendum gallicum*”, *ibid.*, jaarr. 1358, f° 12ro.

en bewaard ¹⁸⁶. Hijzelf was een gewaardeerde schrijver ¹⁸⁷. Hij schreef over het kloosterleven, over wijsbegeerte en theologie; hij stelde schriftuurkommentaren samen; maar vooral zijn prekenbundels zijn bewaard.

Rond 1390 sloeg Vlaanderen een nieuwe richting in, naar een erkenning nl. van de Paus van Avignon. Ook in Sint-Baafsabdij kwam splitsing omtrent de gehoorzaamheid aan Avignon of Rome. Jehan Bernier, die gans zijn leven de scheuring had verfoeid en zo hard gewerkt om zijn land in de ware obediëntie te behouden, vond te Mechelen, dat aan Rome getrouw bleef, een toevlucht voor zijn laatste levensjaren. Hij legde zijn prelatuur neer begin september 1394 en stierf 10 februari 1395. Hij werd in de Sint-Amanduskapel van zijn abdijkerk begraven ¹⁸⁸.

5. DE OUDSTE GROTE FUNDATIES

a. *Olivier van Zinghem*

Jehan Bernier zorgde ervoor dat liturgische diensten, andere dan de konventmissen, de eredienst zouden uitmaken. Benevens stichtingen in de parochiekerk, kwamen er meerdere tot stand in de kapel op het kerkhof. Van vóór zijn tijd is geen vermelding van fundaties aldaar te vinden, hoewel er alleszins dienst werd gedaan. De oudste van de gekende stichtingen kwamen onder zijn invloed tot het bestaan.

De eerste staat bekend als de fundatie van Olivier van Zinghem. Deze persoon, een „leek, uit het bisdom Doornik, begiftigt, met instemming van de abt van Sint-Baafs, een kapelrij, te stichten in de Mariakapel op het kerkhof, met een jaarlijkse rente van 20 ponden parisis. De abt heeft het benoemingsrecht van de kapelaan” ¹⁸⁹.

Olivier van Zinghem verschijnt vanaf omtrent 1350. Hij pacht of zoals in die tijd werd gezegd, hij „koopt” het abdijgoed te Lichtelaer (Zeveneken-

(186) De enige bewaarde aankoopvermelding staat opgetekend in zijn ambtsperiode (reeds vermeld *Charter* van 28 febr. 1369), hoewel het vast staat dat Sint-Baafs, vóór en na Jehan Bernier, een voor haar tijd rijke bibliotheek bezat.

(187) Desilve, J., *art. cit.*, p. 303-304.

(188) Berlière, U., *Jehan Bernier...*, (1907, p. 26-29.

Zijn opvolger, Wouter van Senzelles, proost van Papinglo 17 april 1393 (Pasen kwam dat jaar 6 april), proost van Sint-Baafs 17 juni 1394, Sacramentsavond, — volgens Van Lokeren op 8 sept. 1394 abt gekozen (Berlière, U., *op. cit.*, (1907), p. 28), — begint zijn kerkrekening op nieuwjaarsdag 1395: RAG, *Sint-Baafs*, K 2623, Journaal — eigenhandig geschreven rekenboek van abt Wouter van Senzelles, f° 2, 3, 4. Jaqemaert van Senzelles — waarschijnlijk een familielid van de abt — is in 1392-1404 een van de „mannen” (homines feudales) van Sint-Baafs, vóór wie de leenverheffingen worden gedaan: RAG, *Sint-Baafs*, nr 61, *Leenboek* uit 1394, f° XLIX, XXXVIII.

(189) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 14 juli 1359: de rugnota plaatst de kapelrij in de parochiekerk, de tekst echter spreekt over de kerkhofkapel. Het stuk is door Van Lokeren gedateerd 31 juli: *op. cit.*, (II) p. 73.

Lochristi) in zijn geheel, voor zijn leven¹⁹⁰. Hij woont te Lochristi op een hofstede van 225 roeden, hij heeft er gronden¹⁹¹; zijn naam blijft er lang na zijn dood nog vermeld¹⁹². In de renteboeken wordt aangestipt dat Lichtelaer ongeveer 9 ponden groten opbrengt en dat de pachter 100 ponden parisis heeft moeten bijleggen voor de vergroting van het huis¹⁹³. In andere registers van het abdijbeheer komt zijn naam herhaaldelijk voor, o.a. van de Proosdij, hij betaalt er een rente¹⁹⁴. Hij leeft zeker nog in 1373¹⁹⁵ en moet overleden zijn niet lang vóór februari 1389 n.s.¹⁹⁶. Over afstammelingen van Olivier wordt niet gesproken, hoewel in het — nu verloren — testament, waarvan de beschikkingen uit een latere akt bekend zijn¹⁹⁷, „descendenten” worden voorzien, die de voorkeur moeten hebben bij kapelaansbenoemingen. Dit zijn waarschijnlijk neven of verdere bloedverwanten.

Verschillende leden van zijn familie waren lange tijd in Sint-Baafs bekend.

Heindrick van Singhem was kapelaan in 1339-1340 en werd vergoed door de aalmoezenier¹⁹⁸. Heer Willem van Singhem is kapelaan in Sint-Jacobs te Gent en meester en ontvanger van het hospitaal van Sint-Baafs en van de erbij behorende officia¹⁹⁹, „zolang de abt en heer Willem zelf het goed vinden”. Jan van Zinghem is leenman „van de abt en de kerk” van Sint-Baafs, 1354²⁰⁰. Lauweryns van Zinghem verschijnt in dezelfde hoedanigheid in 1405²⁰¹, hij is waarschijnlijk een zijdelingse descendent van

STADSARCHIEF

— GENT —

(190) RAG, *Sint-Baafs*, reg, nr 80, 1350, f° 12vo; „*Pachtboek 1356*”, nr 786, f° 2°. De abdij blijft eigenaar, de „koper” wordt „bezitter” en kan het goed aan anderen verpachten; De Potter, F. en Broeckaert, J., *Geschiedenis der Gemeenten*, VIII, *Zevencenken*, p. 7, nota 1. Latere bezitters: 1411 Jacob Huuten Meere (S. Baafs, K 2622) generale rek. van enkele domeinen); 1453 Heindric Vecke (*Pachtboek K 2621 f° IV^{vo}*); 1474 Zegher van de Zompele (*Pachten 1474*, K 1428, f° 36); 1499-1517 Lieven Leys (*Rekeningen v.d. Gendchen Quartiere 100/1 enz.*); 1518-1559 Matheus vander Sypt, *ibid.*; 1568 Jan Onghena *ibid.*, f° 26vo. Lichtelaer leeft nu voort in een straatnaam te Lochristi.

(191) RAG, *Sint-Baafs*, nr 43 *Generalen Rentebouc 1360-1413*.

(192) RAG, *Sint-Baafs*, nr 45, *Rentebouc Aelmoesene 1439*, f° XIII van een hofstede 225 r. commende van Olivier van Zinghem.

(193) RAG, *Sint-Baafs*, nr 57, *Abtelijk register van verpachte en verkochte gronden met tienden, 1363*, f° 3vo.

(194) RAG, *Sint-Baafs*, nr 39, *Proostie, Brevia Prepositure, 1368-1374*, f° 1vo, 16vo.

(195) RAG, *Sint-Baafs*, nr 36, *Rentebouc Aelmoesene, 1373*, f° 3°.

(196) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 16 februari 1389.

(197) nl. de akt in voorgaande nota aangeduid. Het is een reductie van de beschikking, in het testament vervat. Omdat door de overstroming de gronden niet meer opbrachten, moest de uitvoering van de stichtingen worden beperkt.

(198) RAG, *Sint-Baafs*, Rol R 64, *Pitantie 1339-1340, Uitgaven van de Aelmoesene*.

(199) Hij koopt een rente toebehorende aan het Hospitaal, van heer Pieter van Zeelant, kapelaan vóór Onser Vrouwen tsente Jans, *Charters*, 17 mei 1356; hij betaalt rente aan het Nieuwe Hof (grens Gent - Sint-Amansberg), *Sint-Baafs*, nr 43 *Generalen Rentebouc*, 1365. Over Willem, nog *Sint-Baafs*, nr 57, 1363, *Brevia Camere*. In 1357 is hij een van de *erfachtige lieden* te Gent, Gysseling, M., *Inventaris van het Archief van 's Heiligs-Kersterkerk te Gent*, in *Handelingen der Maatschappij voor Gesch. en Oudb. te Gent*, Nieuwe Reeks, deel X, 1956, *Regestenlijst*, nr 15, p. 43-44.

(200) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 13 mei 1354.

(201) RAG, *Sint-Baafs*, nr 879, *Denombrementen van Lenen*, 11 febr. 1405.

Olivier want in 1411 geeft hij al de gronden op die de kapelrij bezit²⁰². Hij bewoont een hofstede „tsente Baefs ande plaetse”, toebehorend „den zwane” — de zwanier? —²⁰³. Een andere Jan van Zinghem, zoon van Wouter, bezit gronden in Singhem Meerackere, 1485²⁰⁴. Lysbette van Singhem, vrouw van Gillis vanden Roeden en moeder van Jan vanden Ro(e)den²⁰⁵, woonde in 1439 op Sint-Baafs²⁰⁶. Kateline van Singhem, vrouw van Heideric van Biervliet, woonde toen te Gent op de hoek van de Vrijdagmarkt en de Waaistraat²⁰⁷. Meerdere van Zinghem's staan opgenoemd in het Materloge van den Jaergetiden van Sente Jans²⁰⁸, zonder dat nochtans aanwijzingen op verwantschap duiden met de familie van Sint-Baafs.

De schenking van Olivier wordt goedgekeurd en bevestigd door paus Innocentius VI „in het VIIe jaar van zijn pausschap” (hij was paus van 1352 tot 1362), d.i. in 1359, op 14 juli (II id. Julii)²⁰⁹. Evenmin als de stichtingstekst zelf, bepaalt de pauselijke akt geen konkrete schikkingen. Deze zijn bewaard in een later stuk dat vermindering van de diensten optekent.

Iedere week moesten drie missen in de kerkhofkapel worden gedaan. De fundatie was bezet op (ongeveer) 17 bunder grond te Lochristi en kreeg tien ponden groten, vlaams geld, om renten te kopen. Wasselinus Brune, priester²¹⁰, bloedverwant van Olivier had, volgens diens beschikking, alles in handen gekregen en was de eerste kapelaan. Na hem moest de voorkeur gaan naar priesters uit Olivier's familie, zo er waren²¹¹.

De opbrengst van de gronden was echter sterk verminderd door de oorlogen in Vlaanderen²¹² en de testamentuitvoerders, ridder Rasso Mulaert²¹³

(202) RAG, *Sint-Baafs*, „Grand Cartulaire”, p. 43vo (9).

(203) Later is die hofstede in bezit van Adriaen den Kimpe, daarna van Willem vander Scaghe: *Heerlycken Renteboc van d'Heerl. van Sente Baefs, Mendonck en Desteldonck, vernieuwt ten jaere 1478, Sint-Baafs*, nr B 606, f° IX.

(204) RAG, *Sint-Baafs, Rentebouc Costerie*, nr K 1467, uit het jaar 1485, f° 11ro.

(205) *ibid.*

(206) RAG, *Sint-Baafs, Rentebouc Aelmoesene*, jaar 1439, f° XIII.

(207) *ibid.* Reeds de stadsrekening uit 1280 heeft een Jan van Zinghem. In 1316-1317 staat een Janne van Zinghem als „scepene-garsoen” vermeld; Augustine van Zinghem is ontvangersklerk in 1330-1336 en nog andere leden van die familie staan opgetekend tussen 1305 en 1336: Vuylsteke, J., *Oorkondenboek der Stad Gent, Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen 1280-1376*, Tekst, Gent, 1900, op vele plaatsen, o.a. van af p. 1, enz., tot op p. 1001.

(208) De Pauw, N., *op. cit.*, p. 360, 348.

(209) RAG, *Sint-Baafs*, „Grand Cartulaire”, f° 106 (72); zelfde tekst *Charters*, 6 maart 1378 en 14 juli 1359.

(210) Volgens de jaarrekening 1317-1318 ontvangt Wasselinus Brune 8 marcas, waarde 13 ponden 6 s. 8 d. voor het 2e jaar van zijn dienst (ofwel „voor twee jaar dienst”). Zo hier dezelfde persoon wordt bedoeld als in Olivier's testament, was het voor een andere bediening. RAG, *Sint-Baafs*, vol R 19.

(211) Er staat „descendenten”, wat wellicht niet noodzakelijk kinderen moet aanduiden. Het valt immers op dat volgens de stichting, de missen worden gedaan „voor Olivier en voor alle overledenen”. Van familieleden wordt niet eens gesproken.

(212) Het is de tijd van Lodewijk van Male, de slag van Rozebeke, Jan Yoens, de Witte Kaproenen.

(213) Rasso Mulaert, de Heer van Gavere, cfr. *De Potter, Fr. en Broeckaert, J., Geschiedenis der Gemeenten...*, *Exaarde (Arr. S. Nicolaas)*, „Jan van Gavere, rid-

en Jan van der Cokenen ²¹⁴ bekomen op 16 februari 1389 dat de gestichte dienst wordt teruggebracht op één wekelijkse mis (twee in de advents- en vastenweken), één op hoogdagen en op feestdagen van O.L. Vrouw en van de heiligen Joannes Baptista, Joannes de Evangelist, Bavo, Livinus en Aman-dus. Op Sint-Jansdag moet de kapelaan jaarlijks zijn ambt ter beschikking stellen bij de abt (of de aalmoezenier). De koster ontvangt voor elke mis 3 deniers en op Sint-Baafsdag krijgt de abdijs 34 sols. De kapelaan mag zelf de gronden doen bewerken ofwel in uitbating geven aan één of meer-dere personen voor een bepaald aantal jaren ²¹⁵

De ligging van de 17 bunderen is betrekkelijk goed aan te wijzen. Lo-christi is een straatdorp ²¹⁶. De kapelrijgronden lagen „aan de noordzijde van de straat” ²¹⁷. In een opgave uit 1411 waarin, zoals gezegd, Lauweryns van Zinghem aan de abt de gronden aangeeft die aan de kapelrij toebe-horen, staat een opsomming waar de namen van de pachters bijgevoegd zijn ²¹⁸.

Telkens wordt de oppervlakte van de percelen aangegeven. Een nadere aanduiding is te vinden in een renteboek dat in 1447 „werd vernieuwd uit oude brieven”, en waar dezelfde 17 bunderen „tussen den heerweg ende 's borchgravenstrate, op Lichtelaer” worden geplaatst ²¹⁹.

dere, diemen heet Mulart, here van Exarde” (p. 14) in 1267; Raes Mulaert huwt Catharina Borluut, hun dochter Catharina, weduwe geworden van Walter van de Voorde (die overleed in 1378), hertrouwt met Jan van Vaernewyck (*bid.*, p. 20). In 1389, op 8 november, deed Rase Mulaert manschap van de *praterie* van Sint-Baafs, met al wat ertoe behoort, en Jan van Vaernewyck doet de leenverheffing in naam van Katheline Mulaerts, vrouwe van Exaarde: RAG, *Sint-Baafs*, R 61, *Leenboek*, 1394, f° VI^{vo}. In 1353 houdt Raso Mulaerd schorren in Ossenses in leen: RAG, *Sint-Baafs*, K 9297, *Conventsrekening* 1 juli 1353. Jan Mulaert, ridder, houdt twee hofsteden in leen in Ser Machlenis strate: RAG, R 61, *loc. cit.*, f° VI^{vo} en R 59, *Leenboek* 1371, f° 14vo.

(214) Simoen van der Cokenen is ridder, overleden tussen 1368 en 1374: RAG, *Sint-Baafs*, R 39, *Proostie* 1368-1374, f° 37. Jan van der Cokenen, leenman van Sint-Baafs, houdt een leen, zijnde een huis met woningen in de Nederstrate: *Sint-Baafs*, R 59, *Leenboek* 1371, f° 14. *Nederstrate* ligt in Sint-Baafsdorp: Gysseling, M., *Gent's vroegste Geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Gent, 1954, p. 64, nr 308. De familie van der Cokenen — de Coquina — speelt ook haar rol in de geschiedenis van Sint-Baafs.

(215) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 16 februari 1389; *Registrum copiarum fundationum diversarum Capellaniarum* (1165-1392), p. 6. Van Lokeren, A., *op. cit.*, p. 93, voortgaande op een rugnota, doet deze akt verkeerdelijk als de eerste stichtings-akt voorkomen.

(216) Verhulst, A. E., *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar Grondbezit...*, *op. cit.*, Kaart I.

(217) RAG, *Sint-Baafs*, R 37, *Rentebboek* 1388, f° 11ro: de opbrengst van de renten, bezet op de 17 bunderen, wordt er in détail aangegeven, samen is het 34 st.

(218) RAG, *Sint-Baafs*, R 1, „*Grand Cartulaire*”, f° 43vo (9): „Dit es tlant... Bruuns acker, Bonts acker, Godents goed, Sloecx acker, voor Bistervelt straetkin” enz.

(219) RAG, *Sint-Baafs*, nr 608 (van reeks B), f° LXXIV^{vo}. De vermelding noemt twee opeenvolgende kapelanen, Meester Pieter Capproen en Meester Joos Capproen. Dezelfde familienaam voor beide doet vermoeden dat ze, volgens de voorkeur van het testament, bloedverwanten van de stichter zouden zijn.

b) *De Vrindachmesse*

Bij het inrichten van de kerkdiensten in de kerkhofkapel schijnt prelaat Jean Bernier volgens een vast plan vooruit te gaan. Korte tijd na de fundatie die hij met Olivier van Zinghem heeft bewerkt, sticht hij er zelf een tweede. Het opzet wordt reeds in een bul van 17 december 1361²²⁰ door Innocentius VI goedgekeurd²²¹. Onverwijld gaat de abt aan het werk. De opbrengst van verscheidene gronden wordt samengebracht om de dotatie te vormen²²²:

1. een leen van 9 1/2 gemeten land, liggend in de parochie van Steelant. Deze parochie lag tussen Axel en Biervliet, en verdween met zes andere door overstroming wanneer aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk op vele plaatsen in de Vier Ambachten de dijken liet doorsteken²²³ in 1488²²⁴. Dit leen vormde het eerste gedeelte van de begiftinging.

Hughe Gillis, Daens zoon, verkoopt aan Jacop van Bliagyes dit leen, dat eigendom is van Sint-Baafs. Dit gebeurt voor baljuw en leenmannen van de abdij in 't hof van Wevelswale, vanwaar het stuk uitgaat op 11 februari 1361²²⁵. Wevelswale lag ten Oost-N.O. van Biervliet en behoorde tot het Ambacht Boechoute. Het heet reeds parochie in 1231. In de XIe of de XIIe eeuw sticht de Sint-Baafsabdij er een Curia, die als leenhof fungeert. Met zijn „mannen” oefent de baljuw rechtsgezag uit over de goederen van de abdij. De parochie zelf stond voor het overige onder de schout en de schepenen van het Ambacht Boechoute. Een eerste grote overstroming gebeurde in 1357; bij de stormvloed van 1375-1376 werden Wevelswale en Boterzande opgeslorpt door de zee en de laatste overblijfselen van het achterland van Wevelswale verdwenen in de Sint-Elisabethsvloed van 1404. In dat verdrinken gebied ontstonden in 1418 een drietal nieuwe polders, in 1421 (of 1424) weer ingevloeid. In 1494 verpachtte Sint-Baafs nog voor 6 jaar de tienden van Wevelswale, waarvan een gedeelte in de Koudekerkepolder was opgenomen²²⁶.

Een nieuwe akt, over de hogergemelde verkoop, wordt op 9 april gemaakt. De 9 1/2 gemeten worden er 10, „min of meer”. Het stuk geeft de naam van Hughe's vrouw, Kateline van den Wincle en van de drie huurders, Jan Sculle, 2 1/2 gem., Pieter Jacop, Naes zone, 5 1/4, en heer Jhan

(220) XVI/Kal. Jan. Pontificatus nostri anno nono.

(221) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 17 december 1361; „*Grand Cartulaire*”, f° 120, (87).

(222) De opsomming in „*Grand Cartulaire*”, *loc. cit.*; *Charters*, 30 dec. 1362.

(223) Gottschalk, M.K.E., *Historische Geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, II, Rotterdam, 1957, p. 109. Kaart in deel I, Assen, 1955, p. 163, en in deel II, tegenover p. 44.

(224) Melding van deze gebeurtenis wordt op talrijke plaatsen in het archief teruggevonden, bv. *Sint-Baafs*, nr 96/2, rekening van Steelant, 1488, „Ontfanc vanden Landpachtere in pereboome vanden voors. Jaere 1488 Als twijffste Jaer van zessen van haerlieder pachten dwelcke landt bevloeyde metten zouten watere int zelve jaer 88”.

(225) RAG, *Sint-Baafs*, „*Grand Cartulaire*”, f° 121, nr CCI.

(226) Gottschalk, M.K.E., *op. cit.*, I, p. 5, 35, 86, 87, 151, 156, 162-163, 201; II, p. 18, 24, 43, 109. De zeven verdrinken parochies waren: Willemskerke, Vremdye, Steeland, Hertinge, Nieuwkerke, Peerboom en Westdorpe.

Everdey, 7 $\frac{1}{4}$ ²²⁷. Ten slotte verkoopt de nieuwe bezitter hetzelfde leen, 9 $\frac{1}{2}$ gemeten, op 28 juli 1362 terug aan de abt van Sint-Baafs. De verkoop gebeurt nogmaals voor 't hof van Wevelswale. Jacop van Bliagydes heet hier kanunnik van Nijvel ²²⁸ en koster van Sint-Michiels te Gent. Het leen komt in bezit van de abt om een kapelrij te stichten in de kerkhofkapel. De eerste kapelaan zal heer Diederich huten hoven zijn, priester. De 9 $\frac{1}{2}$ gemeten in Steelant vormen de eerste begiftiging ²²⁹ ter waarde van 18 ponden parisis ²³⁰.

2. van de opbrengst van het goed Ter Scure bestemt de abt jaarlijks een rente van 4 ponden 21 den. 11 st. parisis voor dezelfde fundatie. Die rente had ook reeds haar geschiedenis. Op 10 november 1353, (Sente Martins avondt in den Winter) verkoopt Simoen vander Couderbuerch ze aan Jan Priem, poorter in Gent. Simoen had ze als erfenis van zijn broeder Janne vander Couderbuerch ²³¹. Negen jaar later, dag op dag, verkoopt Jan Priem de rente aan de abt van Sint-Baafs, als tweede begiftiging voor diens te stichten kapelrij ²³². Weer wordt als kapelaan genoemd heer Diederich huten hoven, priester. Bij iedere aanstelling moet de kapelaan hulding komen geven en gewone recht betalen ²³³.

Het goed Ter Scure lag in de parochie 's Helichs Kerst, buiten Sint-Baafsdorp ²³⁴. Het was gezamenlijk eigendom van de proost, de Aelmoesenie, de Costerie en de Fermerie van Sint-Baafs ²³⁵. Lange tijd was het in bezit van de familie vander Cokenen. Rond 1389 wordt gezegd dat de rente bezet is op het goed van wijlen Diederich van der Cokenen ²³⁶, nu van Joncvrouw van der Cokenen, misschien Diederich's vrouw of dochter ²³⁷. Die familie bewoont het goed ²³⁸ als erfgoed ²³⁹. Diederich leefde nog in 1342,

(227) RAG, *Sint-Baafs*, „*Grand Cartulaire*”, f° 120vo — 121, nr CC, en *Charters*, 9 april 1361.

(228) „Canoenc te Nivèle int Bisscopdom van Ludeke” (Luik).

(229) RAG, *Sint-Baafs*, „*Grand Cartulaire*”, f° 121ro-121vo, nr CCII.

(230) „redditus capellanie”, *ibid.*, f° 39ro (5). De abt zegt 18 p. 10 s. par.: *ibid.*, f° 120 (87), 30 december 1362.

(231) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 10 november 1353.

(232) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 10 november 1362; *Landboek van de Capelrije van Jerusalem*, begonnen in 1597, f°x211x; „*Grand Cartulaire*”, f° 121vo-122 (88).

(233) *ibid.*

(234) *ibid.*, f° 39ro (5): iacens extra villam Sti Bavonis; *Renteboek Aelmoesene*, nr 36, f° 1: „in 's Helichs Kerst”, „*Grand Cartulaire*”, f° 120 (87)... in parochia Sti XPI.

(235) *Charters*, 10 nov. 1353; *Landboek van... Jerusalem*, *loc. cit.*; „*Grand Cartulaire*”, f° 121^v-122 (88^v); *Charters*, 10 nov. 1362).

(236) „*Grand Cartulaire*”, f° 203 (171): super bona quondam Theodorici de Coquina.

(237) RAG, *Sint-Baafs*, „*Grand Cartulaire*”, f° 39ro (5): pertinen. ad domicellam de Coquina.

(238) RAG, *Sint-Baafs*, *Renteboek Aelmoesene*, nr 36 f° 1 (1373): Lauwereins van Loe... van 1 merseelkine hout $\frac{1}{2}$ gemet ter Scuren bachten Diederichs vander Kokenen ende heet tser Boudins Gaverkin, naar Boudin van Steelant, latere huurder: Renten 1400 (nr K 2305). „In het dorp”: *Korenrente voor de proost*: 3 viertale $1\frac{1}{2}$ achtelinc: de familie had dus ook gronden in het dorp.

(239) „*Grand Cartulaire*”, f° 120 (87) super bona dicta ter Scure... spectantia ad hered. quondam Theodorici de Coquina, 30 december 1362.

toen begiftigde hij immers opnieuw, samen met zijn vrouw Machtildis, een kapelrij vroeger door zijn vader in 's Helichs Kerst gesticht, en waarvan de eigendommen door de zeevloed waren verloren gegaan ²⁴⁰. In 1360 was hij reeds overleden, Joncvrouw Machtildis, zijn vrouw, heet dan „weduwe” ²⁴¹. Zijn zoon Zeger woont in het dorp ²⁴². Later werd het hof door andere families betrokken ²⁴³.

3. ten laatste kocht de abt van heer Jan van Steenbeke en diens vrouw Joncvrouw Lysbette een rente van 4 ponden 10 s. 8 d. par. 's jaars, 21 december 1362, bezet op vier eigendommen in Gent:

— de helft van een erf, liggend Tussen Walle, buiten de Walpoort, waar Hugo van Lembeke woont, met het hof dat erbij hoort, bezitter is Gillis vander Ecke buiten de Walpoorte : 3 p. 7 s. 3 d.

— de helft van een erf achter Hugo's huis, waar Jan de Hertebrekere woont; Jan vanden Berghe bezit het hele huis: 7 s. 4 d.

— de helft van een erf bewoond door Pieter de Brabandere: 7 s. 4 d.

— de helft van een erf waar Arent Soybaert woont, in bezit van Kateline Hoybants: 8 s. 6 d. par.

Ook van deze rente wordt heer Diederic hutten hoven, priester, in bezit gesteld als dotatie voor de kapelrij ²⁴⁴.

„Tussen Walle”, nabij de Huidevettershoek, aan de zuidzijde van de Walpoort die op de brug stond over de oude Schelde ²⁴⁵, is nu de Walpoortstraat ²⁴⁶.

De kapelrij wordt gesticht tot eer van God, van O.L. Vrouw, de H. Joannes Baptista en de H. Amandus. De kapelaan moet het Sint-Baafs dorp bewonen en elke week op drie aan te duiden dagen de mis doen: een ervan „de Requiem” voor de familie van de abt, voor de religieuzen van het klooster, voor hen die op 't kerkhof begraven liggen en voor alle gelovige zielen. Daarenboven moet hij celebreren op Kerstdag, Pasen, Sinksen, de feesten van O.L. Vrouw, de HH. Joannes de Doper, Thomas Apostel, Stefanus, Amandus, Catharina, Margaretha en Agnes, en op de Kerkwijding van de kapel. Hijzelf moet zorgen voor de vergoeding aan de misdienaar. Moest een mis niet gedaan worden, dan moet de aalmoezenier telkens 2 s. par. van de inkomsten afnemen en aan de armen geven en de eigendommen en renten laten in beslag nemen tot aan de verplichting is voldaan. Al deze

(240) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 26 maart 1342. Het „Testament van Theodoricus” — *Charters*, 10 juni 1300 — is misschien van zijn vader?

(241) RAG, *Sint-Baafs*, nr 34, *Renteboek Proostie*, vernieuwd in 1360, f° 11vo.

(242) RAG, *Sint-Baafs*, nr 39, *Renteboek Proostie*, 1368-1374, f° 14vo: Sigerus fs Theodoricus de Coquina.

(243) Vóór 1383 vrouw Letborghen; 1383 stasine Moeraerde; 1396 Jan Moeraert, Stasins zone; ? Gyselbrecht van den Hecke en zijn vrouw Lysbette vanden Berghe; 1453 Boudin vander Zijpe en zijn vrouw Mergriete Ysewijns fa Vranckx (*Sint-Baafs*, nr 787); 1485 Jan uten hove: *Renteboek Costerie*, 1485, f° 3vo.

(244) RAG, *Sint-Baafs*, „*Grand Cartulaire*”, f° 122 (89), nr CCIII, 21 of 30 december 1362; *ibid.*, f° 120-120vo (87-87vo en f° 39 (5); *Landboek van de Capelrije van Jerusalem*, recto volgend op f° x211x.

(245) De Potter, Fr., *Gent van den oudsten tijd tot heden*, IV, p. 459.

(246) Gyseling, M., *Gents vroegste Geschiedenis in de Spiegel van zijn Plaatsnamen*, Gent, 1954, p. 80 (nr 515).

schikkingen worden door het hele Convent goedgekeurd²⁴⁷. De kapelaan krijgt zijn aandeel in de kloosterpitantie op het feest van de Depositio van de H. Amandus wanneer hij, zoals voorgeschreven, op die dag in zijn kapel de mis doet. Deze pitantie wordt aan de kloosterlingen gegeven in spijs en drank, gelijk door de abt of prior zal worden geregeld. Wat niet wordt uitgedeeld komt aan de armen. Ze wordt bekostigd door een rente van 6 p. 12 sol. par. De abt had een rente van 6 p. par. afgekocht van Symon Edelbaren van Aardenburg. De 12 sol. zijn een deel van een rente van 32 sol., in Munkzwalm gekocht door Jan de Sceppere. De overige 24 sol. worden gebruikt voor een kapelrij in Ekkerghem en Latem²⁴⁸.

Het eerste gedeelte van de ruime begiftiging, het leen van Steelant, moet bij de hogerverhaalde overstroming waardeloos zijn geworden. Want in een later nog te vermelden opsomming van de kerkdiensten in de kapel, van rond 1389, blijft van heel deze stichting alleen nog een wekelijkse mis, elke vrijdag te celebreren, de „vrindachmesse”, die wij hebben genoemd bij het onderzoek naar de naamgeving „Jerusalem”. De begiftiging bestaat dan uit de 4 p. 21 s. par. op het hof Ter Scure, vroeger van Diederic van der Cokenen, en uit rente op huizen nl. van

1. Gillis vander Ecke 3 p. 7 s. 6 d. (vroeger was het 3 d.);
2. Jan van den Berghe 14 s. 8 d. par. (in de oude akt was er tweemaal 7 s. 4 d.);
3. Kateline Hoybants 8 s. 6 d. par.

Het gaat dus zeker over dezelfde stichting. De drie wekelijkse missen en de feestmissen zijn gereduceerd tot één mis²⁴⁹. Dit wordt bevestigd in een later bijschrift bij de kopie van de akt van 30 dec. 1362 in het Cartularium²⁵⁰.

c) *Ver Maria van Wettre*

Een jaar later verschijnt een nieuwe fundatie. Op 15 juni 1363 sticht Vrouw Maria van Wettre in de Mariakapel op het kerkhof een wekelijkse mis, elke zaterdag te celebreren ter eer van O.L. Vrouw en een maandelijks requiemmis voor haar ziel, van haar man en van haar kinderen. Daarvoor schenkt zij aan de aalmoezenie een jaarrente van 7 ponden 10 s. par., bezet op drie gronden:

1. ongeveer 1 bunder bij de molen te Lochristi „ter straatewaert”;
2. de *lenuaelsacker*, 1700 roeden groot, aan het straatje naar Roeselaer („daer men vaert te Roeselaer in”) nl. Roeselaer te Lochristi;

(247) RAG, *Sint-Baafs*, „*Grand Cartulaire*”, f° 120v° (87v°); *Charters*, 30 december 1362; Vidimus van Joannes, deken van de Christenheid te Gent: *Charters*, 25 januari 1365; Vidimus deken van Sint-Veerle: *Charters*, 2 juli 1371; van Philippe, bisschop van Doornik: *Charters*, 1 oktober 1377.

(248) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 21 december 1362.

(249) RAG, *Sint-Baafs*, R 1, „*Grand Cartulaire*”, f° 171 (203).

(250) RAG, *Sint-Baafs*, R 1, f° 120 (87): nr CXCIX, „que capellania est mutata in Servicium unius misse qualibet feria sexta dicenda in eadem capella” — dezelfde kapelrie is dus teruggebracht tot een mis elke vrijdag in de kerkhofkapel.

3. een grond van 1000 roeden, bij het land van de pastoor en de koster.

Elke maand betaalt de aalmoezenier aan de kapelaan van deze stichting 26 penningen voor de gedane missen. De priester zorgt zelf voor een misdienaar en moet hem vergoeden.

Maria van Wettre was toen weduwe want zij verschijnt voor baljuw, schoutet en schepenen van Sint-Baafs „met haar wettelijke voogd”²⁵¹.

Te Gent is de familienaam van Wettre zeer oud. de Wetre is een van de patriciërs onder de 51 Gentse gijzelaars, die de stad in mei-juni 1213 aan Filips-August, koning van Frankrijk, moest geven als waarborg van getrouwheid²⁵². In 1227 is Jan de Wettre leenman van Sint-Pieters²⁵³, de naam staat nog te lezen in 1248²⁵⁴, 1281²⁵⁵ enz. De baljuwsrekening voor 1307 noemt een Boidin de Wettre²⁵⁶ en in het *Materloge van de Jaergetiden van Sente Jans* staat de naam van Wettre negentien maal vermeld²⁵⁷, wellicht meest uit dezelfde familie.

In Sint-Baafs komt hij in de periode die ons bezig houdt, meerdere malen voor. Rond 1325-1330 is Livinus de Wettre rentehouder te Lochristi²⁵⁸. Nadien zijn het zijn erfgenamen²⁵⁹. Of het dezelfde Livine van Wettre is, die ook in de Gentse stadsrekeningen tussen 1325 en 1335 herhaaldelijk voorkomt, is betwifelbaar²⁶⁰. In Sint-Baafsdorp zelf heeft Loy van Wettre gewoond, vóór de abdij, op de hoek van de Couterstrate²⁶¹. In 1365 worden kinderen van Jan van Wettre genoemd in betrekking met het Nieuwe Hof²⁶². Er is een Jan van Wettre die „upte Mude” woont en schepenen van Ghedeedele is te Gent in 1326-1327 en in 1330-1331²⁶³. Hij heeft een dochter Marie van Wettre, die op een 10 november is gestorven²⁶⁴. Ze gaf een

(251) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 15 Wedemaand 1363; *Vidimus* van de abt 12 april 1364 *ib.*; zelfde teksten in „*Grand Cart.*” nr CCLXV, f° 140vo-141; R 4 *Cart. Aelm. fund.*, II^{vo}-III^{vo}, *Vidimus ibid.*, XXVI°-XXVII°.

(252) Blockmans, Fr., *Het Gentsche Stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, *Rijks-univ. te Gent, Facult. Wijsb. en Lett.* 85e afl., Antwerpen, 1938, p. 205 en nota 6.

(253) *ibid.*, p. 498.

(254) *ib.*, p. 311.

(255) *ibid.*, p. 459, 511, 512.

(256) Vuylsteke, J., *op. cit.*, p. 34. De vermeldingen van de naam van Wettre lopen van 1307 tot 1336.

(257) De Pauw, N., *Nécrologe...*, *op. cit.*, 357-358.

(258) RAG, *Sint-Baafs*, K 1436, *Seer ouden Generaelen Handboek van de heerlycke Renten*, „vers 1300” (in werkelijkheid 1325-1330) f° 18vo, Loc Cristi, in dedicatione, Livinus de Wettre.

(259) RAG, *Sint-Baafs*, K 1434, *Renteboec* 1368, f° 18vo: heres Livini van Wettre, te Loc an de Zuutside van der straten.

(260) Vuylsteke, J., *op. cit.*, p. 416, 449, 513, 576, 738, 938.

(261) RAG, *Sint-Baafs*, B 606, *Heerlycken Renteboeck van d'Heerl. van Sente Baefs, Mendonck en Desteldonck, vernieuwt ten jaere 1478*, f° 1: In 't duerp van Sente Baefs, Pieter vander Gracht up zyn huus ende stede voor den Clooster up den houc vander Couterstraten commende van Loy van Wettre.

(262) RAG, *Sint-Baafs*, R 43, *Generalen Rentebouc*, *Redditus pertinentes ad novam curtium a*° 1365.

(263) Vuylsteke, J., *op. cit.*, p. 499, 728. De Mude is de grote straat vanaf de huidige H. Kerstkerk tot gedeeltelijk in de Meulesteedse steenweg: Gysseling, M., *Gents vroegste Geschiedenis...*, *op. cit.*, p. 62, nr 292.

(264) De Pauw, N., *Nécrologe...*, *op. cit.*, p. 246, b, en nota 3.

jaarlijkse rente aan de Sint-Janskerk. Is zij dezelfde als de stichtster?

Maria van Wettre, de begiftigster van de kapel op het abdijkerkhof treedt meermaals op, ook in 1365, met gronden te Zaffelare ²⁶⁵ en renten te Lochristi ²⁶⁶.

Waar ze heeft gewoond is onzeker. Zij heeft een hofstede die ze bewoont in de „Steperstrate” (misschien te lezen „Sceperstrate”?). Mag hier een vervorming worden verondersteld voor „Scepenstrate”? Dit is in Sint-Baafs-dorp ²⁶⁷. In het renteboek waar deze vermelding is te vinden, volgt de Scepenstrate onmiddellijk op de Cattenstrate, die in het Sint-Baafs-dorp ligt. Ervoor en erna staan notities respektievelijk in Sint-Amandsberg en in Oostakker ²⁶⁸.

STADSARCHIEF — GENT —

d) *De zondagse Mis*

In het grote Cartularium, waar de teksten van alle tot hertoe besproken fundaties staan bijgeschreven, werd bij de titel in de kopie van de stichtingsakt van Maria van Wettre door een latere hand een verwijzing toegevoegd betreffende een zondagse mis („quere aliam in die dominico”) ²⁶⁹. Op de in die nota aangewezen plaats is echter over een zondagse fundatiemis geen akt in het Cartularium te vinden, wel drie nummers achteruit ²⁷⁰. Deze zondagse mis staat in generlei betrekking met de fundatie van Maria van Wettre.

De gestichte zondagmis in de kerkhofkapel dagtekent wellicht van vroeger. Er bestaan verscheidene teksten over een mis, elke zondag in de kapel te celebreren. Al die dokumenten spreken wel over eenzelfde stichting. Omdat deze akten, de oudste die wij over deze zaak bezitten, van 1367-1369 zijn, behandelen wij de „zondagse mis” na de fundatie van Wettre uit 1363 en houden geen rekening met een mogelijke, niet te achterhalen vroegere stichtingsdatum.

In de twee eerste stukken is de inhoud ongeveer dezelfde, maar de datering verschilt een maand. Op 14 van hoymaent (juli) 1367 bepaalt prelaat Jehan Bernier dat 14 s. van een jaarlijkse rente moeten besteed worden voor de augmentatie van de (denkelijk reeds bestaande) zondagse mis ²⁷¹. 14 augustus 1367 worden eveneens 14 s., vermeerderd met 75 s. par. en 100 s. par. voor dezelfde zondagse stichting bestemd, met de melding dat de mis moet gebeuren rond het uur dat de primen (in de abdijkerk) worden ge-

(265) RAG, *Sint-Baafs*, R 43, *Generalen Rentebouc*, f° 111ro: „Ver Maria van Wettre houdt 4 bunder die toe behoren te Roeselare”.

(266) RAG, *Sint-Baafs*, R 39, *Proostie*, 1368-1374, *Brevia prepositure*, in Loe XPI, f° 1vo; f° 49vo: „Ver maria van Wettre in XPI”.

(267) Gysseling, M., *op. cit.*, p. 73, nr 417.

(268) RAG, *Sint-Baafs*, R 1038, *Renteboc Proostij*, 1345, f° 10vo: „In de Steperstrate ver Maria van Wettre van hare hofsteden”.

(269) RAG, *Sint-Baafs*, R1, „Grand Cart.”, f° 107vo-108, nrCCLXV, 15 in wedemaent 1363, quere... CCCXXXIII, zonder vermelding van de capella cimiterii.

(270) nl. CCCXXX, fol. 163 (131).

(271) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 14 hoymaent 1367.

beden ²⁷². Vandaar dat later die mis als „de priemmesse” zal bekend staan ²⁷³.

Een derde akte, van 10 januari 1369, bespreekt nogmaals de fundatie van de zondagse mis. De vermeerdering van het inkomen, aangeduid in het stuk van 14 augustus 1367, moet de dotatie zijn voor andere diensten die in het derde charter worden opgenoemd. Het stuk van 10 januari 1369 geeft aan dat, naast de mis op zondag, ook andere diensten moeten gedaan worden: daags vóór O.L. Vrouw Boodschap gezongen Vespers en op de feestdag zelf de Mis; en de dag na Depositio S. Amandi — tenware het een zondag zou zijn; want dan is het de volgende dag — een requiemmis voor de overledenen, speciaal voor hen die op het kloosterkerkhof of in de kapel begraven liggen, en voor de abt en zijn voorgangers ²⁷⁴.

De rente waarvan 14 s. voor de zondagse mis moeten besteed worden bedraagt 24 s. par. en werd door de abt afgekocht van Jan van Scoudzele en Katheline zijn vrouw. Ze is bezet op hun huis met erf, dat staat tegen de muur van de aalmoezenie bij de abdijpoort, „over de straat”. De overige 10 s. worden gegeven aan Onser Vrouwen Gulde van 's Helichs Kerst, voor augmentatie van het jaargetijde dat de abt voorschrijft te doen in die kerk op het feest van S. Amandus ²⁷⁵.

De rente van 57 s. is afgekocht van Gillis van Roeselaer, poorter te Gent, en staat bezet in de Vier Ambachten. Jan Rasschaert, kapelaan in de parochie Pereboom ²⁷⁶, had 10 mei 1360 deze rente verkocht. Ze was bezet op 1½ gemet land bij de dijk van Gheroudzee, met 250 r. grond ten Z. van de „straat” ²⁷⁷.

De derde rente, 100 s., moet elk jaar door de Thesaurarius aan de aalmoezenier worden uitbetaald. Alle drie dienen ze voor de zondagse mis ²⁷⁸.

In de latere stukken uit hetzelfde jaar 1369 staat in de plaats van 100 s. par. een opsomming van drie andere sommen:

40, 50 en 33 s. par., nl.

1. 40 s. bezet op huizen in Sint-Baafsdorp:
 - in de Ser Maecheleinsstrate
 - in de Couterstrate
 - in de Spitaelstrate.

(272) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 14 aug. 1367; *Sint-Baafs, R 4, Cartularium Aelmoesene*, f° XXIII° (28).

(273) RAG, *Sint-Baafs*, K 7114, *Rekeningen Chorales*, 1556-1557.

(274) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 10 januari 1369 n.s.; R 1, „*Grand Cart.*”, f° 163 (131): de ordine misse celebrande qualibet die dominica..., dat volgnummer CCCXXI draagt. Dit belangwekkend stuk is het, dat bedoeld wordt in de verwijzing bij de fundatie Maria van Wettre in R 1, *Gr. Cart.*, f° 140vo.141. Bij ons stuk van 10 jan. 1369 staat in randschrift een verwijzing naar de zaterdagse stichting van Wettre: „quere aliam in die sabbati CCLXV; item, quere unam CCCXLV. Van Lokeren, A., p. 82, dateert 12 i.p.v. 10 januari.

(275) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 14 hoymaent 1367.

(276) Pereboom in de streek van Wevelswale en Biervliet, zou overstroomd worden einde XIVE en begin XVE eeuw en is een van de zeven „verdrongen parochies”: Gottschalk, M.K.E., *op. cit.*, I, p. 163, II, p. 109.

(277) RAG, *Sint-Baafs*, R 4, *Cartularium Aelmoesene*, f° XXVII^{vo} (31vo): 10 mei 1360.

(278) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 14 augustus 1367; R 4 (*Cart.* 15) f° XXIII° (28°), zelfde datum.

Deze rente werd gekocht van het hospitaal van Sint-Baafs (het Sint-Anna-hospitaal), dat in ruil 40 s. rente kreeg, „die door ons zijn gekocht” en die bezet staan op huizen te Gent bij de Zuvelstege.

2. 50 s., gekocht van Michiel de Pachteneere door heer Ghiselbrecht van Roeselaer, de aalmoezenier van de abdij, 10 januari 1369 (n.s.). Ze zijn bezet te Gontrode op 1 dagwand 16 r. „ten hecke gelegen in de Rebau”, en 1 dagwand 67 r. op de kouter te Coetele, boven het land van de aalmoezenij „op de gracht”, naar costume van het hof van Gijzenzele ²⁷⁹.

3. 33 s., gekocht van Cornelis van Afflegghem en bezet op het huis van Daneel Scupers bij de Vischbrugge te Dendermonde. Dit huis staat tegen de woning van Goswin van der Hulst en was vroeger eigendom van Willem Leisens, zoon van Petrus ²⁸⁰. Cornelis zelf had de rente gekocht van Goswin Portier en betaald met het geld van de abdij ²⁸¹, de verkoop was dus voor Sint-Baafs bedoeld. Cornelis was leenman van de abdij en bewoonde op 's Helichs Kerst een huis van 40 r. groot, naast Jan Raets ²⁸². Zoals nog anderen stond hij bekend onder twee verschillende namen. Hij heette ook van den Bossche, zijn zoon Michiel was priester en bestuurde in 1375 het hospitaal van Sint-Baafs ²⁸³.

Dat in de laatst bedoelde charters drie sommen worden opgesomd in plaats van de 100 s. par. uit het stuk van 14 augustus 1367, wordt verklaard in de tekst van een kopie van het zelfde charter ²⁸⁴, later afgeschreven.

Drie renten waren in 1369 door de abt afgestaan aan de Costerie of thesaurie van de abdij, op voorwaarde dat de koster of de thesaurarius elk jaar 100 s. par., betaalbaar in twee termijnen (Kerstdag en Sint-Jansdag), aan de aalmoezenier zou uitbetalen ten bate van de zondagmis in de kapel.

Die renten waren

1. 10 ponden Valencijs op het begijnhof te Valenciennes, door Jehan d'Hyron, de reeds vroeger genoemde oom van de prelaat, samen met diens broers en zusters deels als almoes gegeven, deels verkocht;

2. 17 s. par. op „den Brouc” te Lochristi;

3. 40 s. par. Vlaams op de reeds genoemde huizen in Sint-Baafs-dorp in de Ser Macheleins strate, de Couterstrate en de Spitaalstrate.

De zondagse mis en de twee gezongen missen met de O.L. Vrouwe-
vespers worden gecelebreerd door de aalmoezenier zelf of door een andere

(279) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 10 laumaent 1368 (10 januari 1369 n.s.); R 4, *Cartul. Aelm.*, f° XXIX r° (33°).

(280) *ibid.*; in *Cart. Aelm.* staat 12 januari. Het stuk heeft als getuigen Ghysbrecht van Roeselaer, aalmoezenier en monnik, Niklaas van Wesele, monnik; het werd opgesteld door Jacob van Bliagyes.

(281) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 16 december 1368.

(282) RAG, *Sint-Baafs*, R 59, *Leenboek* 1371, f° 14.

(283) RAG, *Sint-Baafs*, R 61, *Leenboek* 1394, f° 5vo „dat hy Michiel van den Bossche priester die men heet Cornelis... heer Janne van den Bossche alias Cornelis sinen broedere”; *Charters*, 2 juni 1375: „Michiel van den Bossche Cornelis zone van den Bossche die men heet van Haffelghem, alse beleedere ende bestierre van den hospitale van Sente Baefs”.

(284) RAG, *Sint-Baafs*, R 1, „Grand Cartulaire”, nr CCCXXX, f° 130vo (163vo).

monnik, ofwel door een sekulierpriester. De zangers voor mis en vespers, en de koster worden ook uit deze fundatie voor hun diensten vergoed.

De koster van de abdijkerk moet zorgen voor het altaarlinnen en de misgewaden, voor kloktouwen en licht. Daarvoor zijn weer de 10 ponden Valencijs geld bestemd, bezet op het Sint-Elisabeth-begijnhof te Valenciennes, en de 17 s. par. op „den Brouc”, zijnde 4 gemeten land te Lochristi. Bovendien blijven de van ouds beschreven 21 s. par. van de fermerie ook nog jaarlijks voor het licht in de kapel dienen, zoals tot dan toe gedaan was²⁸⁵.

Die 21 s. par. komen uit de opbrengst van het „goed te Sombeke²⁸⁶. De boerderij Sombeke was sinds het begin van de XIIIe eeuw een proosdij met kapel (Curtis Sombeke) op het grondgebied van de parochie Boechout²⁸⁷.

Wij besluiten hiermee de beschrijving van de oudste groep kerkelijke stichtingen in de cimiterie-kapel.

6. EEN KAPELRIJ VERHUIST

Een fundatie, die oorspronkelijk niet voor de kerkhofkapel was bedoeld, maar wel voor de parochiekerk 's Helichs-Kerst, moet nu worden besproken.

Het kan voorsnag niet bepaald worden wanneer ze tot stand kwam. In het nog bewaarde kerkarchief van 's Helichs-Kerst is geen enkel document gebleven over deze stichting²⁸⁸, die zeker vóór 1373 te plaatsen is. Toen stond immers de kapelaan, Symon de Bliagies, de kapelrij aan de abdij zelf af. De transactie gebeurde tussen Egidius Pyl, die optrad voor Symon, en Magister Judocus de Beka, die procurator was voor abt en konvent.

Tijdens de vorige winter („hyeme nuper et ultimo preterita”) waren de gronden, waarop de inkomsten voor de fundatie bezet stonden, ten gevolge van een zeevloed overstromd geworden. De kapelaan kon zelf onmogelijk de herstelling van de doorgebroken dijken bekostigen. Om te voorkomen dat de omliggende gronden door de overstroming van de kapelrijgoederen zouden te lijden hebben, verlangt de abt, dat deze opnieuw in zijn bezit zouden komen volgens de plaatselijke gewoonte. De bisschop van Doornik, Philippe d'Arbois, aan wie de abt een verzoek daaromtrent had gericht, gaf zijn toestemming de gronden rechtstreeks in het bezit van de abdij te brengen. Sint-Baafs zou zelf de herbedijking bekostigen en voor een

(285) *ibid.*, f° 163 (131); Charters 10 januari 1369; R 4, *Cartul. Aelmoesene*, f° XXXV° (34V°).

(286) RAG, *Sint-Baafs*, K 1467, *Renteboek Costerie* uit 1485, f° 7V°: „De fermerie van Sente Baefs vanden goede te Sombeke ten lichte vande Cymiterie capelle”.

(287) Verhulst, A.E., *op. cit.*, p. 526-535.

(288) Gysseling, M., *Inventaris van het Archief van 's-Heiligs-Kerst-kerk te Gent*, *art. cit.*, p. 3, nr 62 *Cartularium* bevat geen stuk daarover. De lijst van plaatsnamen, *ibid.*, p. 47, vermeldt Moerzeke niet.

wekelijkse mis zorgen, die moet gelezen worden in de parochiekerk of in de O.L. Vrouwekapel op het kloosterkerkhof ²⁸⁹.

De kapelrijgrond besloeg 19½ bunder akker- en meersgrond in het „Brouc” nabij Moerzeke. De juiste ligging kan niet uit de teksten worden gelezen. „Het Brouc” te Moerzeke is voorzeker heel onbepaald, omdat daar verscheidene gronden een dergelijke naam hebben ²⁹⁰. DE POTTER, Fr., en BROECKAERT, J., brengt evenmin een aanwijzing, alleen wordt gezegd dat in 1373 19½ bunder land en meers overspoeld werden ²⁹¹. Dat komt zonder twijfel uit het daareven besproken charter van de bisschop van Doornik ²⁹². De reeds vroeger aangehaalde opsomming van diensten in de kapel, opgesteld in de laatste jaren van de XIVe eeuw, bevat ook de korte beschrijving van de fundatie die wij bespreken. Het blijkt dat de voorgescreven wekelijkse mis toen in de kerkhofkapel gebeurde. De cantor moest ze elke dinsdag doen ²⁹³.

7. PIETER FAVREEL

In de rij van de fundaties in de kerkhofkapel vraagt een andere grote stichting bijzondere aandacht. Werden al de andere later bijeengevoegd tot een naamloze massa, dan heeft één jaargetijde, dat voor Pieter Favreel, de vele wederwaardigheden zeer lang met precieze naamaanduiding overleefd.

De stichter ervan is zonder twijfel een persoon uit de groep mensen die met prelaat Jehan Bernier of onder zijn invloed naar Sint-Baafs zijn meegekomen. Hij was *pincerna*, schenker of keldermeester (bottelgier, buticularius, boutillier) van de abt. Zo goed was hij onder deze benaming gekend, dat zijn echte naam er bijwijlen door vergeten werd ²⁹⁴. In zijn tijd, trouwens, dragen sommige mensen bij hun naam nog een bijna officiële bijnaam. We kennen o.a. Jan Sterck, gezegd Buggenhout, waarover later wordt gesproken ²⁹⁵, Michiel van den Bossche, priester, die men heet Cornelis, heer Janne van den Bossche alias Cornelis, sinen broedere — van

(289) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 26 juni 1373.

(290) „Onser Vrouwen brouck, het Groot brouck, het Nieu brouck, het Cleen of sMargravenbrouck, sAbs brouck, het Hau brouck, het Gaubeerbrouck, 't Hooghe ende Neder Paeyenbrouck” :

RAG, *Sint-Baafs*, B 2083, *Bisschoppelijk Archief per parochie, Moerzeke*; *ibid.*, R 849, *Gronden, renten enz. van parochies*; De abdij bezat ook tienden te Moerzeke: *ibid.*, R 590, 678, *Rekeningen 1770-1791*.

(291) *Geschiedenis der Gemeenten...*, IVe reeks, IIe deel (*Arr. Dendermonde*), Moerzeke, p. 5.

(292) van 26 juni 1373.

(293) RAG, *Sint-Baafs*, R 1, „*Grand Cartulaire*”, f° 171 (203).

(294) bv. RAG, *Sint-Baafs*, K 2528, *Kapelrijen 1389-1456*, f° 12vo „servicii quondam Petri Bottelgier”, en op de voorzijde, f° 12 „habemus testamentum Petri Favoreel”, wanneer het duidelijk op beide plaatsen dezelfde persoon bedoelt.

(295) RAG, *Sint-Baafs*, R 59, *Leenmannen*, 1371, f° 14vo.

Michiel nl. — ²⁹⁶. Pieter Favreel zal in de spraakgebruik wel Bottelgier zijn genoemd, en zeker vond de bekende familienaam Le Boutillier in dergelijke bediening zijn oorsprong. Zo heette een tijdgenoot van Favreel, Jehan Boutillier, schrijver van de bekende SOMME RURAL, geboren in het tweede kwartaal van de XIVe eeuw en na een loopbaan in het baljuwschap, rond 1395 in het Doornikse overleden ²⁹⁷. De beroemde Abbé de Rancé, de hervormer van La Trappe, heette eveneens Boutillier ²⁹⁸.

De bediening van keldermeester is een „officie” in de abdij. De pincerna is een van de *ministeriales* of „officieren” ²⁹⁹, die zowel aan wereldlijke hoven als aan geestelijke stiftten gehecht waren. Sinds de X^e eeuw groeide hun belangrijkheid in de abdijen. Het waren leken, die deze hogere en lagere bedieningen bekleedden ³⁰⁰ in militaire, administratieve of huiselijke dienst: ridder, rentmeester, schoutet, tolmeester, forestier, tafelmanneer, schenker, maarschalk, kamerheer, keukenmeester, enz. Gaandeweg kwam meer onderscheid tussen de hogere functionarissen (officieren) en de andere (dienaars) ³⁰¹, bv. in Saint-Loup te Troyes, waar tot in de XIVe eeuw de officieren echte waardigheidsbekleders waren ³⁰².

Rond 1220 waren er in Sint-Baafs 18 lagere geprebendeerde ministri ³⁰³, in 1387-1388 vinden wij er meer dan 35, de lagere en de hogere samengerekend ³⁰⁴, vaak groeiden op sommige plaatsen de hogere bedieningen uit tot een erfelijk leen ³⁰⁵.

Reeds van af de XIe eeuw begonnen de *ministeriales* van de vorstenhoven in Vlaanderen een plaats te krijgen onder de edelen ³⁰⁶. Zo was Razo, heer van Ter Kameren, de *botellarius* van Vlaanderen ³⁰⁷. De vroegere officia waren nu adeltitels, en alleen bij plechtige omstandigheden oefenden de senescalc, de kamerheer, de schenker en de andere huisofficieren tijdens de XIIe eeuw nog bij uitzondering hun functie uit ³⁰⁸.

(296) RAG, *Sint-Baafs*, R 61, *Leenboek*, 1394, f° 5vo.

(297) Van Dievoet, G., *Jehan Boutillier en de Somme Rural*, Universiteit te Leuven, *Publicaties op het gebied der Geschiedenis en der Philologie*, 3e Reeks, 41e deel, Leuven, 1951, p. 21-23, 38.

(298) *Dictionnaire de Biographie Française*, fasc. XXXVII, col. 50-51, art. Armand-Jean, Abbé de Rancé, cfr. Citeaux, t. X, 1959, Westmalle, p. 297.

(299) Berlière, U., *La famille dans les Monastères Bénédicins du Moyen Age*, Acad. Royale..., *Classe des Lettres...*, *Mémoires*, Coll. in 8°, t. XXIX, fasc. 2, Bruxelles, 1931, p. 24.

(300) Schmitz, Ph., *Histoire de l'Ordre de Saint-Benoit*, I, 2e éd., Maredsous, 1948, p. 313.

(301) Berlière, U., *art. cit.*, p. 24-25.

(302) *ibid.*, p. 42.

(303) *ibid.*, p. 39.

(304) RAG, *Sint-Baafs*, K 9318, 1387-1388, *Rekening van Wouter van Senzelles*, „pro pensionibus familiarum”.

(305) Berlière, U., *art. cit.*, p. 34.

(306) Ganshof, F.L., *Etude sur les ministeriales en Flandre et en Lotharingie*, in Acad. Royale..., *Classe des Lettres...*, *Mémoire couronné*, 2e série, t. XX, Bruxelles, 1927, p. 373-374.

(307) RAG, *Sint-Baafs*, R 4, *Cart. Aelm.* de anno 1367, f° 40vo, de vermelding bedoelt de toestand uit 1210.

(308) Ganshof, F.L., *op. cit.*, p. 272-273.

Vanwaar Pieter Favreel is gekomen en wanneer hij zijn bediening begon is niet precies aan te wijzen. Hij moet persoonlijk bekend zijn geweest aan de abt van Sint-Baafs, of in elk geval door een voornaam persoon uit diens eigen streek met Jehan Bernier in betrekking gebracht, zijn naam althans laat dit vermoeden.

In of rond 1365 staat een vergoeding opgetekend in een Costerierekening, gegeven aan de kok en aan de bottelgier voor hun arbeid en hun dienst bij de Sint-Lievensviering³⁰⁹. Er wordt niet bijgezegd wie de bottelgier is. In een *Journal* uit de laatste tijd van Bernier's abbatiaat is de toewijzing te vinden voor de bouw van een Boutelrie, gedateerd februari 1393³¹⁰, aan de metser Jan van Denremonde³¹¹. Het wordt een gebouw waarop twee schouwen staan, en in de twee laagste verdiepingen komen drie vensters, boven in de gevel twee³¹². Later, in 1405, vinden we Coppin Bottelier³¹³ en in 1406 Boudin de Bottelier³¹⁴. Maar dan is Pieter Favreel reeds lang overleden. Op 3 september 1380 immers kopen de testamentuitvoerders nieuwe renten voor de kapelrie die hij had gesticht³¹⁵; zoals verder wordt verteld was deze stichting gebeurd in 1378³¹⁶. De datum van zijn overlijden ligt dus tussen 1378 en 1380. Hij werd in de kerkhofkapel begraven, zoals hij het in zijn testament had beschikt³¹⁷.

Pieter Favreel was een leek. Uit geen enkele tekst blijkt dat hij gehuwd was, het tegendeel schijnt eerder gezegd te worden, want de gift waarvan in de stichtingsakte melding wordt gemaakt, zal „niet herroepen worden, ook wanneer de schenker kinderen zou hebben”³¹⁸. Hij woonde in Sint-Baafsdorp in de Madelstrate, ook Modael-, Medael-, Mandaatstrate gehe-
ten³¹⁹. Hoewel hij door Jehan Bernier „noster familiaris”³²⁰, wordt genoemd, wat ook „huisgenoot” zou kunnen zijn, verbleef hij dus niet in de abdij. Hij oefende daar jarenlang trouw zijn bediening uit, en na zijn dood zal de abt met oprechte lofwoorden over zijn overleden bottelgier spreken³²¹.

(309) RAG, *Sint-Baafs*, R 90/2, *Costerie*, 1365?

(310) In april 1393 treedt zijn opvolger in de prelatuur, Wouter van Senzelles, in hetzelfde register f° 2 nog op als proost van Papinglo (niet opgenomen in de lijst bij De Smet, G., pr., en Verstraete, D., *De Proosdij van Papinglo te Maldegem-Kleit*, Maldegem, 1951, de lijst staat op p. 59.), dan op 17 juni als proost van Sint-Baafs. Op f° 4 heet hij, nieuwjaarsdag 1395, „abt van Sint-Baafs”.

(311) Een Jan van Dendermonde woont in 1326 en later „over de Steenbrugge” (Vuylsteke, J., *Stadsrekeningen*, op. cit.); in de periode 1393 en volgende staat de naam zeer dikwijls in de abtsregisters.

(312) RAG, *Sint-Baafs*, K 2623, *Abtelijk Journal* 1393-1400, f° 1.

(313) RAG, *Sint-Baafs*, K 2622, *Pachtgoederen*, 1405, „familiares anno VI”.

(314) *ibid.*

(315) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 3 september 1380.

(316) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 12 november 1378.

(317) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 2 september 1386.

(318) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 1 oktober 1372 „quod presentem donationem non revocabit nec petet revocari ratione ingratitude vel ratione ingressus religionis aut ratione liberorum procreandorum”.

(319) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 12 november 1378. Gysseling, M., *Gents vroegste Geschiedenis...*, op. cit., p. 59, nrs 263-264.

(320) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 2 september 1386.

(321) *ibid.*

De abt schijnt het niet bij woorden te hebben gelaten. In 1372 verklaarde Pieter Favreel dat hij veel aan de abdij te danken had en nog veel voordeel mocht verwachten. Elke dag kreeg hij een „groot abdijsbrood” en jaarlijks 12 ponden vlaams³²². Een abdijsbrood was het onderhoud, door een abdij aan een leek te bezorgen, meestal op verzoek van een vorst. Door dezelfde benaming werd later de som aangeduid, waarmee het inwonen en het onderhouden van een beschermeling van de vorst kon worden afgekocht³²³. Oorspronkelijk is een „groot” brood het dubbele van een „cleen” brood, dat als aalmoes werd gegeven. Zo vinden wij in de aalmoezenie-rekening uit 1533 voor de Sint-Pietersabdij te Gent dat aan de vier kloosters van de Bedelorden elke week, door de bakkerij van het convent, een klein brood wordt gegeven, met de melding dat deze kleine broden samen 104 „grote broden” of 3 halsters en 11 grote broden uitmaken³²⁴. Het groot brood van Pieter Favreel, met de jaarlijkse som van 12 ponden, betekent voor hem een levenslange vergoeding om zijn diensten.

Hij heeft zijn dankbaarheid willen tonen en iets in de plaats geven als beantwoording van de milde handelwijze van wege de abt en het convent. Hij schonk hun in eigendom een weide, ongeveer een gemet Aalsterse maat groot, die hij onlangs had gekocht van Gosin van Branteghem en diens zoons Paulus en Jan. De weide heet „de nederste Bekemeers” naar Impe („te Impewaart”) en ligt nabij het Hof dat Sint-Baafs bezit bij Vlierzele, naast een andere weide, eigendom van Katharina, de weduwe van Denys van den Ende en moeder van heer Jan van den Ende, priester³²⁵.

De schenking werd in naam van de abt en het convent aanvaard door heer Jan Sersymoens, priester en geproteste monnik van de abdij, in aanwezigheid van heer Diederik uten Hove (de Curijs) en heer Jan van Duffle, priesters, respectievelijk kapelanen in Sint-Martens-Ekkerghem en in Sint-Jacobs te Gent, Niklays de Hyrchon, subdiaken en kanunnik van O.L. Vrouw ter Hoyen en van Sint-Geertrui te Nijvel, Matheus van Hunanville (misschien Humereille, arrond. Arras?), clericus, en Lieven Leyscoef van Gent³²⁶ en anderen. Jacobus de Bliagies was notaris³²⁷.

Het Hof te Papegem bestond reeds in de tijd van abt Othelbold (1017-1043). In 1323 werd „het goed te Papegem” door de laatste meier terug aan de abdij afgestaan, daarna begint de huurpacht waarschijnlijk kort na 1324³²⁸. Iets later vinden we pachters van het goed, in 1357 Abinus van

(322) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 1 oktober 1372.

(323) Berlière, U., *art. cit.*, p. 97-114.

(324) RAG, *Sint-Pieters, Ie reeks*, 714, *Rekening Aelm.* 1533.

(325) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 1 oktober 1372. Eeuwen later is de familienaam van den (H)ende nog belangrijk in de streek: „Joos vanden Hende, pachter te Ro (Gontrode)”: RAG, *Sint-Baafs*, K 398, Aalmoezenie-rekening Kerstavond 1523; ook in 1554, 1558; in 1579 staat Jan vanden Hende in het renteboek van de Aalm.

(326) Gysseling, M., *Inventaris... van 's-HeilligsKersterk...*, p. 17, nr 332: Lievin Leyscoef verkoopt een erf aan het Sluizeken aan Jacop de Mets, prochiepape van H. Kerst.

(327) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 1 oktober 1372.

(328) Verhulst, A. E., *op. cit.*, p. 355-357, 382.

Bussegem³²⁹, in 1366 Petrus Utendale³³⁰. Rond de tijd van Favreel's schenking in 1375 namelijk, is de „Beeckmersch" ook uit andere bronnen gekend als oude plaatsnaam te Vlierzele³³¹.

De familie van Branteghem, van wie Pieter Favreel zijn weide had gekocht, bleef nog lang in de renteboeken van Sint-Baafs vermeld: rond 1490 met een rente op 35 roeden land op sRaets rot te Papegem³³², op anderhalf dagwand int Reisendal³³³; Gillis, zoon van Clais van Branteghem op 1 dagwand 20 r.³³⁴; Gosin van Brantegem³³⁵, zijn kinderen op 1/2 bunder 6 r.; Jan van Branteghem op 1/2 bunder „up den bosch boven beecmeersch 1 dagwant up den ruwen tant"³³⁶. In 1511 bezit Jan van Branteghem verscheidene gronden schoofland³³⁷ die vroeger aan heer Jan van den Ende, priester, behoorden. Deze was de zoon van Katharina, wier weide naast de Nederste Bekemeers lag³³⁸. Heer Jan van den Ende zelf moet dan veel grond in bezit hebben gehad.

Is de opbrengst van de Bekemeers als verpachte grond een rol gaan spelen bij het overige goed en het Hof te Papegem? De schenking uit 1372 zou immers kunnen in verband staan met de grote fundatie die hij zes jaar later heeft gesticht, en waaraan nadien een beschikking wordt bijgevoegd voor de abdijschool. Altans staat er in jongere rekeningen te lezen dat volgens een oud gebruik, de pachters van Papegem aan de koralen van Sint-Baafs en aan de „ghesellen van der Bottelrije" voor hun Kerstavond traktaatje respectievelijk 5 s. en 10 s. verschuldigd waren³³⁹. Die „ghesellen" zullen wel de dienaars van de bottelrie zijn, die dan uit de nalatenschap van de vroegere bottelgier een kerstfooi kregen. Ze ontvingen die ook nog van de aalmoezenier zelf. In de laatste jaren namelijk vóór de sekularisatie krijgen dezelfde „ghesellen in de pottelrie" van de aalmoezenier op Nieuwjaarsdag een karolusgulden. Er blijft altijd verwantschap tussen Bottelrie, aalmoezenier, school en Pieter Favreel...³⁴⁰.

STADSARCHIEF — GENT —

(329) RAG, *Sint-Baafs*, R 57, *Cijnsboek* 1363, f° XI^vo.

(330) RAG, *Sint-Baafs*, R 58, *Cijnsboek* 1367, f° XVII.

(331) De Potter, Fr. en Broeckaert, J., *Geschiedenis der Gemeenten...*, arrond. Aalst, *Vlierzele*, p. 5, nota 1, 1375.

(332) RAG, *Sint-Baafs*, K 1243, *Auden Rentbouc van Vlierzele, Baveghem ende datter meer toebehoort*, op f° XIX: *Ervelike Rente vanden hove van Vliederzele*: Jan van Brantegem.

(333) *ibid.*, f° XLIII, *Rente te Haeltert, toebehorende den hove van Vliederzele*.

(334) *ibid.*, f° XLIII.

(335) *ibid.*, f° L.

(336) *ibid.*, f° LIII^vo.

(337) Behalve de tienden, moest schoofland ook de 6e schoof opbrengen.

(338) RAG, *Sint-Baafs*, K 1228, *Schooflant Papeghem*, 1511, Op de molencoutere Jan Van Branteghem dat h Jans vanden Hende was: 66 r., 1 1/2 dagw., 60 r., 1/2 dagw.

(339) De Potter, F., *op. cit.*, *Vlierzele*, p. 5-7, p. 7 nota 1; Stadsarch. Gent, *Acten en Contracten, Jaarregist. Keure*, 1416-1417, cit. bij De Potter.

(340) RAG, *Sint-Baafs*, o.a. K 398, *Aelmoesene, Rekening Kerstavond* 1523. Een karolusgulden is 3 s. 8. d.g.

8. DE GROTE FUNDATIE „DE DIENST VAN DE BOTTELIER”

Op 12 november 1378 werd in de kapel van het abtskwartier van Sint-Baafs een dokument ondertekend, dat voor de verdere geschiedenis van de kerkhofkapel belangrijk zou zijn. Het betrof de grote fundatie van Pieter Favreel. Daarvoor waren bijeengekomen de reeds vroeger genoemde Diederick Uten Hove, priester, Jacobus van Bliagies, subdiaken en Pieter Favreel zelf, samen met twee monniken-priesters, Joannes Sersymoens en Wouter van Senzelles, die later abt zou worden. Daarbij waren nog aanwezig Goswin Poertier, Joannes de Meyer (de Maioria) en Boudin de Potellis, schildknepen³⁴¹ van de abt. Het stuk is opgesteld door Joannes Lu³⁴², notarius, die, door andere bezigheden belet, de tekst door een andere liet afschrijven maar het charter eigenhandig heeft ondertekend³⁴³.

De fundatie voorzag drie missen elke week, één ter ere van O.L. Vrouw moest gezongen worden in de kapel, de twee andere waren gelezen missen, 's morgens vroeg vóór de werkklok, en die moesten ook in de kapel gebeuren ofwel in de parochie kerk van 's Helichs-Kerst, volgens het goedvinden van Pieter Favreel of van zijn testamentuitvoerders.

Deze stichting was door Favreel begiftigd met 9 ponden par. vlaams jaarlijkse rente. Goswin Poertier moest die voor de schenker beleggen te Gent zelf of hoogstens een mijl erbuiten, tegen het aanstaande Kerstfeest of daarna, alles zoals Favreel en de testamentuitvoerders zouden beslissen. Pieters huis, dat hij bewoont in de Madelstrate op het Sint-Baafsdorp, met alle rechten en bijhorigheden, stal, tuin, behuizing en al wat erbij kan komen, wordt als bezetting aangeduid voor het geval dat Goswin de 9 ponden rente niet voldoende zou kunnen beleggen of zijn opdracht zou verwaarlozen.

Behalve die eerste schonk Favreel een tweede rente van 3 p. 12 sol. par., elke Kerstavond te betalen, die hij had gekocht van Buissard van Munte en Joncvrouw Margriete Sersanders, zijn vrouw. Ze was bezet op de helft van hun grond en huis of de loeve³⁴⁴, staande te Gent aan de Couter tussen Janne Slecken en Joncvrouw Gernen sMeys; de andere helft is eigendom van de Heilige Geesttafel van de Sint-Niklaaskerk met 33 s. par. in 't jaer. Deze verkoop staat beschreven in het schepenenboek van Gent voor 1377 onder schepen Symoen de Valck³⁴⁵.

Pieter Favreel schonk nog een derde rente van 6 ponden par., elk jaar in het begin van de meimaand uit te betalen. Jacobus van Bliagies had die rente voor rekening van de bottelgier afgekocht van Jacobus van Gavere. Het geld was bezet op twee delen van grond en huis, die vroeger aan

(341) „scutiferi”, letterlijk „schilddragers” ook in verband met kerkelijke instellingen (more ecclesiasticorum), C. Dufresne Du Cange.

(342) Deze ongewone naam verschijnt toch wel eens, hoewel zelden, als Gentse familienaam.

(343) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 12 november 1378.

(344) *loeve*, een schutafdak langsheen een muur, vgl. *luijel*?

(345) Stadsarchief Gent, *Keure*, 1377, f° 20^v, 1° loco.

Jacobus van Gavere hadden toebehoord, gelegen aan de Coernaert³⁴⁶ tussen het huis dat eigendom was geweest van Goswin Borluut en dat van Joannes Rabaeu. Ten slotte was er een rente van 24 sol. par., met vervaldag op half april, die de abt had doen kopen door Diederic Uten Hove, wel eveneens vanwege Pieter Favreel. Ze was bezet op het huis en de grond van Jacob 't Serlennoets en diens vrouw Katherine sOnderdanes, in de Nieuwe Coutersteghe te Gent³⁴⁷, nabij het huis dat „de Steen” geheten wordt, toebehoorend aan het Wevershuis van Gent³⁴⁸, zijdelings naar de Kouter toe. De schikking over die rente van 24 s. p. was vastgelegd in een cyrograaf, opgemaakt in aanwezigheid van Pieter van der Coutren en Michiel van den Manhaghe (alias In Laets niet)³⁴⁹, erfachtige mannen van Gent. In dit stuk staan de meergenoemde Diederic, Jacobus en Pieter al hun rechten af op de renten, gronden en huizen voor de fundatie, en beloven ze geen enkele bepaling ervan terug te trekken onder gelijk welk voorwendsel, bv. ondank, intreden in een klooster, gebrek. Voor Pieter Favreel wordt hier bijgevoegd „kinderen te kunnen krijgen”, wat laat verstaan dat hij ongehuwd of toch zeker kinderloos was³⁵⁰.

De erflater heeft nadien niet lang meer geleefd. Altans vertelt een charter van 3 september 1380 over de werkzaamheden van zijn testamentuitvoerders. Verscheidene personen staan als zodanig aangegeven, waaronder de twee geestelijken die met hem de fundatie hebben geschikt, Diederike Hutten Hove, priester, en Jakemaerde van Bliagies. Pieter zelf heet er Pieraerde Favroel of Fevreel. Ze kopen een erfrente van 1 pond groten Doornikse munt, jaarlijks op half maart te betalen. De verkopers, Jan Borluut, zoon van Jan, die aan de Coernaert woont, en zijn vrouw Joncfrouwe Katheline Sersanders, hebben daarvoor een niet nader bepaalde geldsom ontvangen. Getuigen van de verkoop waren Goesin de Pape, Pieter van der Coutren en Jacob van den Put(t)e. Ook deze rente was bestemd voor de kapelrij of voor een eeuwig-gestichte dienst. De rente was bezet op de helft van een huis en loeve en andere bijgebouwen („gelagen”), dat stond op de kleine hoek van de Bennesteghe in de Veltstrate. Het heette „de Mersman”³⁵¹.

Na het overlijden van Pieter van der Coutren kwamen de beide andere getuigen, Goesin de Pape en Jacob van den Putte op 24 december 1384³⁵² vóór de schepenen van de Keure van Gent, heer Jan Haec en heer Pieter Amelric, om de koopakte van de rente opnieuw te laten wettigen, omdat

(346) Gysseling, M., *Gent's vroegste Geschiedenis*, op. cit., p. 55, nr 207: Koornaard, nu Koornmarkt.

(347) Gysseling, M., op. cit., p. 64, nr 314: nu Klein Vleeshuissteeg.

(348) Het *Wevershuis* (domus textorum) was het godshuis voor de arme leden van het weversambacht. Volgens Sanderus sticht het ambacht van de wevers rond 1360 een godshuis en een kapel op de Koutervest, op grond hen door de schepenen in cijns gegeven vóór het midden van de XIVe eeuw. De Potter Fr., (*Gent*, IV, p. 431) zegt dat het nog vroeger moet geweest zijn, volgens de Stadsrekeningen 1342-1343; Vuylsteke, J., op. cit., het bestond reeds in 1333, want in die jaren staat het godshuis er vermeld: p. 912 r. 40.

(249) niet gemakkelijk te verklaren benaming.

(350) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 12 november 1378.

(351) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 3 september 1380.

(352) „in tselichs-Kerstavonde” wil zeggen Kerstavond.

een van de drie getuigen was gestorven. De cyrograaf, overeenstemmend met de afschriften die de anderen konden voorleggen, was gevonden door de erfgenamen van Pieter van der Coutren. De andere schepenen, heer Raes vanden Voerde en heer Robberechts van Eeke, worden er bij genoemd ³⁵³.

Twee jaar later, 2 september 1386, wordt een nieuw dokument opgesteld, dat van de abt uitgaat. Eerst komt een lofspraak waarin de prelaat zijn overleden dienaar Pieter Favreel prijst omdat hij hem lange jaren trouw heeft gediend, en omdat hij steeds heeft geijverd om de eredienst te doen bloeien. Deze postume hulde klinkt oprecht. Het omvangrijk stuk herhaalt en preciseert verder de bepalingen van de fundatie en bevat bovendien een reeks nieuwe elementen. De testamentuitvoerders hebben na de dood van de erflater, met geld uit zijn bezittingen, voor 31 ponden 16 sol. par. vlaams, jaarlijkse renten gekocht. Onder die testamentairs verschijnt nu ook, behalve de van vroeger bekende Diederic Uten Hove, Jacob van Bliagies die intussen priester was gewijd en kanunnik van Antwerpen wordt genoemd en Jacob vande Putte, een nieuwe figuur, Jacobus Mets, parochiepape van de Sint-Baafsstede, nl. 's Helichs-Kerst ³⁵⁴.

Volgens de uiterste schikking van Diederic Uten Hove, die vóór 1386 overleed, en naar de wil van Pieter Favreel zelf, moesten de drie overigen ervoor zorgen dat in de kerkhofkapel, waar Pieter wilde begraven liggen en ook werkelijk begraven werd, de O.L. Vrouw-mis van de fundatie iedere donderdag werd gezongen, zoals het reeds gedurende Favreels leven gebeurde en jarenlang was voortgedaan. Elke zaterdag moesten er Vespers worden gezongen. Het stuk bepaalt verder dat de twee wekelijkse vroegmissen vóór het luiden van de werkklok in de parochiekerk worden gelezen, op dinsdag en donderdag van elke week. Bovendien moeten in de kapel zelf op de vier voornaamste feesten van O.L. Vrouw, Hemelvaart, Geboorte, Ontvangenis en Lichtmis, de mis en plechtige eerste (op de vooravond) en tweede Vespers (op het feest zelf) gezongen worden. Dit alles moet als een geheel begiftigd en gesticht worden en, naar hun verlangen, „de dienst van de Bottelgier” worden genoemd ³⁵⁵.

Nu komt iets nieuws.

Om de scholen van de Sint-Baafsstede altijd goede en bekwame leermeesters te kunnen geven, moet de opbrengst van „de dienst van de Bottelier” gedeeltelijk voor het onderhoud van die scholen worden gebruikt.

Alle Benediktijnerabdijen bezaten een kloosterschool ³⁵⁶. Gaandeweg ont-

(353) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 24 december 1384, met verwijzing naar het Scepenen bouc, Register van de Keure, 1384, op f° XXXV.

(354) Jacop de Mets koopt bv. in 1381 een erf aan 't Sluizeken, Gyseling, M., *Inventaris van het Archief van 's-Heiligs-Kerst-Kerk te Gent*, art. cit., Regestenlijst, p. 45, nr 32.

(355) „servicium pincerne”. Wellicht is het aan deze benaming te wijten dat Pieter Favreel in sommige latere charters, evenwel alleen op de rugzijde, Petrus Bottelier wordt geheten.

(356) Berlière, U., *Les écoles abbatiales au moyen-âge*, in *Revue Bénédictine*, VI, 1899, p. 499-511; *Les oblats de Saint-Benoît au moyen-âge*, *ibid.*, III, 1886-1887, p. 55-61; *Ecoles claustrales au moyen-âge*, in *Bull. de la Classe des Lettres de l'Acad. royale de Belg.*, 1921, p. 550-572; De Montalembert, *Les Moines d'Occident*, VI, Paris, 1882, p. 139-239.

vingen ook leken er onderwijs, hoewel de hervorming van Sint-Benediktus van Aniale dit scheen te willen verbieden³⁵⁷, wat intussen ver van bewezen is³⁵⁸. Praktisch had elke abdij een dubbele school, een „binnenschool” voor de jonge kloosterlingen en een „buitenschool” voor de anderen. Sinds de XIIIe eeuw was de leiding van die scholen meer en meer uit de handen van de monniken geraakt³⁵⁹, en werden er veel leerlingen opgeleid tot sekulier priester voor de dienst van de parochies en de kapelrijen die van de abdijen afhingen, en zelfs om in de abdijskerk de zielzorg uit te oefenen³⁶⁰. Dit laatste gebeurde natuurlijk niet te Gent. Sint-Baafs en Sint-Pieters vormden immers elk een dorp met eigen grondgebied, eigen schepenenbestuur en, naast de kloosterkerk, eigen parochiekerk voor de inwoners van het dorp: voor Sint-Baafs was dat 's Helichs-Kerst, voor Sint-Pieters de O.L. Vrouwekerk.

De schoolgebouwen van Sint-Baafs stonden aan de binnenzijde van de omheiningmuur, aan het kerkhof, zuid-oost van het koor van de kerk, en dus nabij de kerkhofkapel³⁶¹. Het gebouw verdween reeds in 1524³⁶². Of er in de XIVe eeuw afzonderlijke scholen bestonden, voor binnen en buiten het conventsleven van de abdij, kan niet scherp worden aangetoond. Ze ressorteerden onder de „scolastrie” van de kerk van 's Helichs-Kerst, de leerlingen, „scollieren, scolares, kinderen”, blijken van buiten de abdij te zijn. Of de scolaster ook les gaf aan de „jongers”, de jonge monniken, konden wij niet bepalen, we vonden er altans geen bewijzen voor.

De scolaster maakt deel uit van de geestelijkheid van de parochiekerk, hij wordt er voor alle plechtigheden bij meegerekend en hangt af van de „cotidiane”³⁶³. Hij ontvangt met pastoor, koster en zeven andere geestelijken van 's Helichs-Kerst een vergoeding voor bepaalde kerkdiensten uit een stichting van de abt in 1360³⁶⁴; hij krijgt evenveel als de diaken, de subdiaken en de koster voor de fundatie van Hendrik van Vor-Houte en zijn zuster Katharina³⁶⁵ in 1368; met twee „kinderen” krijgt hij 12 denieren voor het jaargetijde van Robberecht Poortier en zijn vrouw Avezoete 's Hoeghen³⁶⁶; met pastoor, zangers, „visiteerders” (onderpastoors)

(357) Berlière, U., *Les écoles abbatiales...*, art. cit., p. 105.

(358) Berlière, U., *L'Ordre monastique des origines au XIIIe siècle*, Collection „Pax”, vol. I, Maredsous, 1924, p. 128.

(359) Berlière, U., *Ecoles claustrales...*, art. cit., p. 553.

(360) *ibid.*, p. 560.

(361) Fris, V., *La Citadelle de Charles-Quint et le Château des Espagnols à Gand*, in *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, LXIX, 6e série, t. X, Anvers, 1922, p. 8. Afbeeldingen bij Van Lokeren, A., *Histoire de l'Abbaye de Saint-Bavon...*, op. cit., Pl. 30 litt. B., en duidelijker bij Van Werveke, A., *Ruines de l'Abbaye Saint-Bavon et Musée lapidaire*, op. cit., kaart rechtover p. 3.

(362) Diericx, C.L., *Mémoires...*, op. cit., II, p. 415, nota 1.

(363) Gysseling, M., *Inventaris .. van de Sint-Jacobskerk te Gent* art. cit., p. 81, nota 21: in de XIV-XVIe eeuw een zangkoor van clerici, waaronder ook het officie van... scholaster.

(364) Gysseling, M., *Inventaris .. van 's-Heiligs Kerstkerk*, art. cit., p. 29, nr R 501 en 501 bis, 12 januari 1360 n.s.

(365) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 17 november 1368.

(366) Gysseling, M., *Inventaris... van 's-Heiligs-Kerstkerk*, art. cit., p. 7-8, nr R 131, 9 maart 1426 n.s. uitgegeven in Van Der Haeghen, V., *Autour des Van Eyck. - Cartulaire*, in *Handeling der Maatsch. ... te Gent*, t. XV, 1914, p. 32.

en opperkoster deelt hij uit de fundatie die het zingen voorschrijft van de sequentie *Inviolata*, elke zondag in de processie vóór de hoogmis in de parochiekerk ³⁶⁷; hij wordt vergoed om zijn zangertjes „de paeslesse te leeren” ³⁶⁸.

En zo heeft de buitenschool voor een deel het uitzicht van een zangschool, zoals het ook elders was: de Bonifanten van de Sint-Veerle-kapittelschool worden wel eens voorgesteld als uitsluitend zangertjes, hoewel zeer duidelijk in hun program ook letterkunde, latijn en andere vakken, die voor die tijd gebruikelijke waren, opgetekend staan ³⁶⁹.

Aan die scholen en hun rector wilden Pieter Favreel en zijn testamentuitvoerders het inkomen geven van de kapelaan van zijn kapelrij. Daarom zou de scolaster als titularis worden aangenomen van de stichting, hij zou de voorkeur krijgen vóór alle anderen, ook al heeft hij nog geen hogere wijdingen ontvangen. In dit laatste geval zou de abt een bekwame priester aanstellen om de eigenlijke kapelaandienst te verrichten. Is er geen geschikte scolaster te vinden of verlangt deze niet de kapelrij te bedienen, dan wordt een kapelaan aangesteld die in de Sint-Baafsstede woont, ofwel zal de kapelaan van de eerste mis, van de H. Kerst-kerk, de bediening krijgen, hij ook moet dan op Sint-Baafs wonen. Die benoemingen gebeuren telkens voor één jaar, door de abt of indien dit niet kan, door de aalmoezenier. Buiten deze gevallen wordt zonder meer een bekwame priester benoemd voor de kapelrij, ook telkens voor een jaar.

Wie het ook zij die voor de dienst van de Bottelier wordt aanvaard, elk jaar gebeurt de aanstelling op Sint-Jansdag (24 juni) of op de vooravond, en dan moet de kandidaat onder eed beloven alle schikkingen en voorwaarden na te komen. Hij krijgt op de vastgestelde tijden het inkomen, hij moet zelf of door anderen de voorgeschreven altaardiensten verrichten. In geval van opzettelijke verwaarlozing moet de bedienaar voor elke niet-gecelebreerde mis van H. Kerst 3 s. aan de H. Geesttafel van deze kerk betalen, bij niet-celebreren in de kapel voor elke mis 3 s. en voor de vespers 2 s. aan de aalmoezenier.

Het was dus de bedoeling van de erflater en van de uitvoerders van zijn testament, de scholen en hun daadwerkelijke rector een ereambt te geven. Daarom vindt de abt goed dat de dienst van de Bottelier en daardoor de kapel zelf, door scolaster en leerlingen zouden worden opgeluisterd met een eredienst tot lof van de Allerheiligste Maagd. De rector (scolaster) en zes van zijn scolares die voldoende kunnen zingen, moeten dan naar de kapel op de aangeduide dagen mis en vespers komen zingen, ofwel moet hij, indien hijzelf niet komt, zes van zijn beste leerlingen zenden. Daarvoor moet hij tevreden zijn met 3 s. par., nl. 18 denieren voor de mis en 18 den. voor de vespers.

(367) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 14 juni 1522.

(368) RAG, *Sint-Baafs, Kerkrekening H. Kerst*, 1534-1535, K 8039.

(369) RAG, *Statuten Sint-Veerle*, 1413, S 226, f° VI: „non solum cantu et literatura ut puta in grammaticalibus vel alijs sed eciam in morum honestate pre capacitate parvulorum et ad loquendum lingua latina juxta antiquam scolarem consuetudinem laudabilem”. (Juramentum magistrorum scoolarum et primi rectoris).

Wanneer de scolaster niet de bedienaar van de kapelrij is, moet hij die de Botteliedienst dit jaar heeft gekregen, die vergoeding „aan zichzelf of aan de scolaster” uitbetalen³⁷⁰.

Dat de scolaster en zijn leerlingen belast waren met de zang in de H. Kerstkerk blijkt eens te meer uit een bepaling bij al deze schikkingen. De abt schrijft immers voor, dat bij gebeurlijk samenvallen van dienst in de kerk en in de kapel, — en op de grote feestdagen is dit onvermijdelijk — de vespers in de kapel niet vroeger mogen beginnen dan na het eindigen van de vespers in de kerk. Om dezelfde reden moet de mis in de kapel, alleszins op de hoogdagen en op de grote feesten, zo vroeg worden gezongen dat de scolaster met zijn scolares daarna kan aanwezig zijn in de mis en in het officie in de parochiekerk. Daarenboven moet, telkens een groot feest op een dinsdag of een donderdag valt, de fundatiemis van die dag niet in de kerk maar in de kapel stil worden gelezen op een uur dat de celebrant het goed zal vinden.

Moesten de twee vroegmissen van vóór de werkklok, om welke kanonieke reden dan ook, — het stuk noemt o.a. interdikt — in de kerk niet kunnen gebeuren, dan zullen ze in de kapel worden gedaan. En indien de voorgeschreven mis en vespers om allerlei mogelijke oorzaken niet gevoeglijk in de kapel kunnen gevierd worden, dan zal dat in de kerk geschieden.

Ten slotte, moest het inkomen van de stichting door een of ander voorval verminderen, zodat iets van de diensten moet achterblijven, dan wil de abt dat eerst de vespers worden weggelaten en al het andere zo wordt geschikt, dat de mis ter ere van O.L. Vrouw vóór alles elke woensdag zou behouden blijven.

Zo blijkt eens te meer dat heel de stichting bedoeld was als Mariaverering.

De bedienaar van de kapelrij zal jaarlijks aan de koster van de kapel, die in mis en vespers moet dienen, voor zijn dienst en zijn moeite 24 s. par. betalen boven de vergoeding, die de abt gewoon is te geven, en aan de koster van H. Kerst, die daar twee fundatiemissen moet dienen, 12 s. par.

De abt heeft in alles toegestemd op aandringen van de testamentuitvoerders en verlangt de bevestiging van de paus of minstens van de bisschop.

Om meerdere zekerheid te bezitten, en opdat iedereen het zou weten wil hij dan opnieuw de opsomming van de renten en van al de huizen, erven, weiden en gronden waarop de renten zijn vastgezet, in het stuk ordelijk laten neerschrijven.

A. Eerst worden de vier renten opgenoemd die reeds in vroegere documenten waren vermeld, nl.

1) op het huis „de Merseman” in de Veltstrate, met de ernaast staande woningen op de kleine hoek van de Bennesteghe, en waarvan de akte staat in het Schepenenboek³⁷¹. In het daarover handelend charter van 3 september 1380 wordt het bedrag van die rente niet genoemd; de tekst van 24

(370) „sibi vel rectori scholarum suarum”, onderwerp van de zin is „ille qui ad ipsum servicium pro illo anno erit assumptus” de betekenis is niet duidelijk.

(371) Stadsarchief Gent, *Keure*, jaar 1384, fol. 35.

december 1384 noemt 1 p. gr. en de herneming van dezelfde tekst, in het stuk dat wij bespreken, 12 p. par. Dat is hetzelfde ³⁷².

2) 3 p. 12 s. par. op de helft van huis en loeve, vroeger van Buissard van Munte en domicella Margarete Sersanders, zijn vrouw, nu, in 1386, van Hector Vos, op de Couter.

3) 6 p. par. op het huis van Jacob van Gavere, nu van Jaccob van Malte, aan de Cornaert, tussen een huis dat vroeger van Goswin Borluut was en dat van Jan Rabau.

4) 24 s. par. op het huis van Jacob Tserlemoots en zijn vrouw Katherine sOnderdanes, dat daarna van Pieter van den Hecke was, later van Roegier de Pape en ten slotte van Pieter Vetche en diens vrouw Margriette sOedemakers, in de Nieuwe Coutersteghe nabij de Steen.

B. Daarop volgt een nieuwe reeks renten, tot nu toe in geen andere stukken genoemd :

1) een rente van 5 p. 16 s. par. ³⁷³, in tweemaal te betalen, de eerste helft op Kerstavond, de andere einde mei, was op verscheidene gronden en meersen bezet :

- a) 1/2 bunder land op Singhem Meracker dat men heet Vlaminck land;
- b) 1 gemet en 400 roeden, de Vroenebiest genoemd, liggend achter Lieven van der Roden's land, en 200 roeden aan de overzijde van de Watergang;
- c) 500 roeden hettinghen (pascua, weide) in Brunincsmeele, en 200 r. winnensland (terra arabilis, akkerland), daarboven liggend;
- d) 120 r. ten Voerdekinne aan het land van Jan van der Cokenen, bij Sint-Amansberg in Lochristi ³⁷⁴.

Deze gronden zijn gegeven aan Goswin Portier en zijn erfgenamen voor genoemd bedrag van 5 p. 16 s. par. jaarlijkse cijnsrente, voor zolang hij ze regelmatig zal betalen. Van deze overeenkomst was een charter gemaakt.

2) In hetzelfde charter, zo zegt onze tekst verder, staat

- a) een rente van 10 s. par. op het huis en erf van Willem van Voroute ³⁷⁵, vroeger van Elisabeth s Blaren, in de Couterstrate op Sint-Baafs ;
- b) 9 s. par. op huis en hofstede van Gillis van Hillaer, vroeger van Katherine s Cupers, in dezelfde straat, naast het huis van Pieter Sceppers ;
- c) 16 s. par. op huis en hofstede van Katherine Ponts, eertijds van Pieter Sceppers, in dezelfde straat;
- d) 8 s. par. op huis en hofstede van de bakker Pieter Cuppens, dat vroeger van de weduwe was van Jan van Cleemputte, ook in de Couterstrate;
- e) 5 s. 5 den. par. op huis en hofstede van Lieven Clays, dat eerst toe-

(372) 1 pond gr. is immers 12 ponden parisis.

(373) Een nederlandse tekst over die 5 p. 16 s. staat in RAG, *Sint-Baafs*, R 1, („Grand Cartulaire”), f° 175 (207), en ook in *Landboek voor de Kapelrie van Jerusalem*, RAG, *Sint-Baafs*, K 1676, f° x 212 x, gekopieerd 28 april 1412.

(374) RAG, *Sint-Baafs*, S 330, *Renteboekje Jerusalem*, 1456.

(375) In 1338 gaf Wouter van Voroute een erfenste aan de H. Geesttafel van 's Helichs-Kerst : Gysseling, M, *Inventaris van... 's-Heiligs-Kerstkerk...*, p. 20 nr. 376.

- behoorde aan Katherine s Vaders alias Coevoets, in de Cattenstrate;
- f) 5 s. 3 den. par. op huis en hofstede van Lieven vander Hellen, vroeger van Simoen Bollin, in dezelfde straat;
 - g) 6 s. 6 den. par. op huis en hofstede van Jan van Oost, vroeger toebehorend aan Gillis der Naesterigge, in dezelfde straat;
 - h) 2 s. par. op huis en hofstede van Christine van Quaetvelde, voorheen van haar moeder Lelye van Quaetvelde, in dezelfde Cattenstrate;
 - i) 2 s. par. op huis en hofstede van Heinric Coevoet, vroeger van Katherine s Vos, nog in de Cattenstrate, naast het huis dat heeft toebehoord aan Lelye van Quaetvelde;
 - j) ten slotte gaven de drie overlevende testamentuitvoerders voor het jaargetijde van Pieter Favreel, in de parochiekerk van 's Helichs-Kerst in de Sint-Baafsstede jaarlijks op 8 mei te celebreren, 12 s. par. rente, op het feest van de H. Bavo te Betalen. Die rente was bezet op een huis dat Kinbacke geheten wordt. Het stond op het uiteinde van de Couter te Gent, naast de Vesten naar de Minderbroeders toe, tussen het huis dat vroeger eigendom was van domicella Katherine Langherocs en dat van domicella Katherine s Rueders, en over die rente is een cyrograaf opgemaakt vóór de Wet van Sint-Baafs. In verband met de benaming van dit huis kan worden bijgevoegd dat er in 1651 nog een Kinnebakstraatje bestond „naast de Dobbele Schole”, aan de westzijde van de Couter. Het was een kleine steeg die zou verdwijnen met het openmaken van de Comediestraat ³⁷⁶.

De optelling van al de genoemde bedragen geeft in totaal de bij het begin vermelde som van 31 p. 16 s. par.

Nagenoeg dezelfde opsomming van alles wat hierboven in A en B voorkomt, staat nog in het bewaarde *Renteboekje van de Kapelrie van Jerusalem*, van 25 februari 1456, waar deze gegevens een stuk verdere geschiedenis van de eigenaars vertellen ³⁷⁷:

A. 1) De Merseman was toen een bakkerij van Nelisse vande Camere, de vrouw van Heyndrick van Priesterbosch 12 p. par.

2) het huis op de Couter was intussen van Roeland Stovere geweest, en daarna van Jan de Brune 3 p. 12 s.

3) huis en hof op de Coernaert was van Mergriete vanden Kercove fa Jans, weduwe van Jan Scuenen. Later werd hieraan toegevoegd: Scuentonconinx over een zide, de weduwe Ghiselins zijnde over dandere zide 6 p. par.

4) over het huis naast het Wevershuis is er geen nieuwe vermelding 24 s. par.

B. 1) De gronden te Lochristi, berent met 5 p. 16 s., waren in bezit van de weduwe van Roberecht Portiers. De rente is verdeeld over drie pachters:

de weduwe vanden Hecke 2 p. 5 s., Anthonis Blanckaerts 2 p. 14 s., en Lauwyne huuter Meere, dochter van Lauwyn 17 gr. Er moet in deze opgave een misrekening voorkomen, er wordt nochtans bijgevoegd dat alles samen komt op 5 p. 16 s. par.

2) a) 10 s. par. achtereenvolgens van Joes vander Bueren, Symon Hiele,

(376) De Potter, F., *Gent...*, IV, p. 325 en nota 1.

(377) RAG, *Sint-Baafs*, S 330.

december 1384 noemt 1 p. gr. en de herneming van dezelfde tekst, in het stuk dat wij bespreken, 12 p. par. Dat is hetzelfde ³⁷².

2) 3 p. 12 s. par. op de helft van huis en loeve, vroeger van Buissard van Munte en domicella Margarete Sersanders, zijn vrouw, nu, in 1386, van Hector Vos, op de Couter.

3) 6 p. par. op het huis van Jacob van Gavere, nu van Jaccob van Malte, aan de Cornaert, tussen een huis dat vroeger van Goswin Borluut was en dat van Jan Rabau.

4) 24 s. par. op het huis van Jacob Tserlemoots en zijn vrouw Katherine sOnderdanes, dat daarna van Pieter van den Hecke was, later van Roegier de Pape en ten slotte van Pieter Vethe en diens vrouw Margriette sOedemakers, in de Nieuwe Coutersteghe nabij de Steen.

B. Daarop volgt een nieuwe reeks renten, tot nu toe in geen andere stukken genoemd :

1) een rente van 5 p. 16 s. par. ³⁷³, in tweemaal te betalen, de eerste helft op Kerstavond, de andere einde mei, was op verscheidene gronden en meerseen bezet :

- a) 1/2 bunder land op Singhem Meracker dat men heet Vlaminck land;
- b) 1 gemet en 400 roeden, de Vroenebiest genoemd, liggend achter Lieven van der Roden's land, en 200 roeden aan de overzijde van de Watergang;
- c) 500 roeden hettinghen (pascua, weide) in Brunincsmeere, en 200 r. winnensland (terra arabilis, akkerland), daarboven liggend;
- d) 120 r. ten Voerdekinne aan het land van Jan van der Cokenen, bij Sint-Amandsberg in Lochristi ³⁷⁴.

Deze gronden zijn gegeven aan Goswin Portier en zijn erfgenamen voor genoemd bedrag van 5 p. 16 s. par. jaarlijkse cijnsrente, voor zolang hij ze regelmatig zal betalen. Van deze overeenkomst was een charter gemaakt.

2) In hetzelfde charter, zo zegt onze tekst verder, staat

- a) een rente van 10 s. par. op het huis en erf van Willem van Voroute ³⁷⁵, vroeger van Elisabeth s Blaren, in de Couterstrate op Sint-Baafs;
- b) 9 s. par. op huis en hofstede van Gillis van Hillaer, vroeger van Katherine s Cupers, in dezelfde straat, naast het huis van Pieter Sceppers;
- c) 16 s. par. op huis en hofstede van Katherine Ponts, eertijds van Pieter Sceppers, in dezelfde straat;
- d) 8 s. par. op huis en hofstede van de bakker Pieter Cuppens, dat vroeger van de weduwe was van Jan van Cleemputte, ook in de Couterstrate;
- e) 5 s. 5 den. par. op huis en hofstede van Lieven Clays, dat eerst toe-

(372) 1 pond gr. is immers 12 ponden paris.

(373) Een nederlandse tekst over die 5 p. 16 s. staat in RAG, *Sint-Baafs*, R 1, („Grand Cartulaire”), f° 175 (207), en ook in *Landboek voor de Kapelrie van Jerusalem*, RAG, *Sint-Baafs*, K 1676, f° x 212 x, gekopieerd 28 april 1412.

(374) RAG, *Sint-Baafs*, S 330, *Renteboekje Jerusalem*, 1456.

(375) In 1338 gaf Wouter van Voroute een erfrente aan de H. Geesttafel van 's Helichs-Kerst : Gysseling, M, *Inventaris van... 's-Heiligs-Kerstkerk...*, p. 20 nr. 376.

- behoorde aan Katherine s Vaders alias Coevoets, in de Cattenstrate;
- f) 5 s. 3 den. par. op huis en hofstede van Lieven vander Hellen, vroeger van Simoen Bollin, in dezelfde straat;
 - g) 6 s. 6 den. par. op huis en hofstede van Jan van Oost, vroeger toebehorend aan Gillis der Naesterigge, in dezelfde straat;
 - h) 2 s. par. op huis en hofstede van Christine van Quaetvelde, voorheen van haar moeder Lelye van Quaetvelde, in dezelfde Cattenstrate;
 - i) 2 s. par. op huis en hofstede van Heinric Coevoet, vroeger van Katherine s Vos, nog in de Cattenstrate, naast het huis dat heeft toebehoord aan Lelye van Quaetvelde;
 - j) ten slotte gaven de drie overlevende testamentuitvoerders voor het jaargetijde van Pieter Favreel, in de parochiekerk van 's Helichs-Kerst in de Sint-Baafsstede jaarlijks op 8 mei te celebreren, 12 s. par. rente, op het feest van de H. Bavo te Betalen. Die rente was bezet op een huis dat Kinbacke geheten wordt. Het stond op het uiteinde van de Couter te Gent, naast de Vesten naar de Minderbroeders toe, tussen het huis dat vroeger eigendom was van domicella Katherine Langherocs en dat van domicella Katherine s Rueders, en over die rente is een cyrograaf opgemaakt vóór de Wet van Sint-Baafs. In verband met de benaming van dit huis kan worden bijgevoegd dat er in 1651 nog een Kinnebakstraatje bestond „naast de Dobbele Schole”, aan de westzijde van de Couter. Het was een kleine steeg die zou verdwijnen met het openmaken van de Comediestraat ³⁷⁶.

De optelling van al de genoemde bedragen geeft in totaal de bij het begin vermelde som van 31 p. 16 s. par.

Nagenoeg dezelfde opsomming van alles wat hierboven in A en B voorkomt, staat nog in het bewaarde *Renteboekje van de Kapelrie van Jerusalem*, van 25 februari 1456, waar deze gegevens een stuk verdere geschiedenis van de eigenaars vertellen ³⁷⁷:

A. 1) De Merseman was toen een bakkerij van Nelisse vande Camere, de vrouw van Heyndrick van Priesterbosch 12 p. par.

2) het huis op de Couter was intussen van Roeland Stovere geweest, en daarna van Jan de Brune 3 p. 12 s.

3) huis en hof op de Coernaert was van Mergriete vanden Kercove fa Jans, weduwe van Jan Scuenen. Later werd hieraan toegevoegd: Scuenentconinx over een zide, de weduwe Ghiselins zijnde over dandere zide 6 p. par.

4) over het huis naast het Wevershuis is er geen nieuwe vermelding 24 s. par.

B. 1) De gronden te Lochristi, berent met 5 p. 16 s., waren in bezit van de weduwe van Roberecht Portiers. De rente is verdeeld over drie pachters:

de weduwe vanden Hecke 2 p. 5 s., Anthonis Blanckaerts 2 p. 14 s., en Lauwyne huuter Meere, dochter van Lauwyn 17 gr. Er moet in deze opgave een misrekening voorkomen, er wordt nochtans bijgevoegd dat alles samen komt op 5 p. 16 s. par.

2) a) 10 s. par. achtereenvolgens van Joes vander Bueren, Symon Hiele,

(376) De Potter, F., *Gent...*, IV, p. 325 en nota 1.

(377) RAG, *Sint-Baafs*, S 330.

- Pieter de Mee, Jacob Scuerman, Margriete s Winters;
- b) 9 s. par. Levin s Cupers, Symon de Wetre, Janne Theysters;
- c) 16 s. par. daarnaast, hup thouckskin vande Catterstrate neven den borrenput, Symon Hiele zoon van Gillis, Thomas Dierichs;
- d) 8 s. par. Symon Hiele, Thomas Dierichs' kinderen en hun moeder;
- e) 5 s. 5 den. Lievin vander Hellen, Gillis vander Cameren;
- f) 5 s. 3 den. Symon Bollins, Wouter Velghe, Gillis Tsan, Gillis vander Cammen;
- g) en h) zijn moeilijk terug te vinden. In hun plaats staat:
- 4 s. 5 den. op huis en hofstede van Arnoud vanden Ackere, Pieter vanden Woelpitte, Pieter Roels alias Wacht;
- 2 s. par. der (Heer) Mechiel Cornelis, Adriaen Mulaerts, Heinrich van Haeghelt;
- 2 s. par. Jan de Hertoghe, Gill. Harde, Heyne Tach;
- i) 2 s. par. Tresen van den Wivere, Heinric Coevoet, Heinric van Hacghelt alias de Groote Heyne;
- j) 12 s. par. op de „Kinnebacke", sindsdien van Clemme Zoete, her Inghel Vlaminc, Pieter de Cokere.

Dit uitgebreide stuk, door de notarius Robertus de Maeyere (de Maioria) geschreven, was voorzien van het abtelijk zegel en werd bevestigd door baljuw, schout en schepenen van Sint-Baafs. Bij het dokument waren afschriften uit de Gentse schepenenboeken, en cyrografen gevoegd, waarover spraak was in de tekst. Het charter werd gedateerd 2 september 1386, in het negende jaar van paus Urbanus VI. Joannes Parijn en Judocus Wint, clerici, traden als getuigen op.

Hiermede kreeg de stichtingsgeschiedenis van de Fundatie van de Bottelier een waardig slot.

9. JAN BUGGENHOUT EN ZIJN STICHTING

Het vroeger reeds genoemde stuk uit de laatste jaren van de XIVe eeuw, dat we verder moeten ontleden³⁷⁸, noemt een maandelijks mis, die door Joannes Bugghenout gesticht en begiftigd was. Jaarlijks wordt daarvoor 70 groten vlaams betaald, „bezet nabij Dendermonde”.

Natuurlijk heeft er van deze fundatie een oorkonde bestaan die — de tekst van ons dokument zegt het uitdrukkelijk — bij de andere charters van de abdij zit en waarin de nu zo spaarzaam voorhanden zijnde gegevens vollediger waren beschreven. We konden ze niet ontdekken.

Het werd een boeiend vraagstukje, te weten wie Jan Bugghenout wel kon geweest zijn. Het enige dat er bij stond, nl. „nabij Dendermonde”, scheen aan te duiden dat in die streek moest gezocht worden. En omdat Bugghenout slechts iets meer dan een uur van Dendermonde verwijderd

(378) RAG, *Sint-Baafs*, R 1, „Grand Cartulaire”, f° 171 (203), nr CCCLXXXII.

ligt, kon de naam van de persoon ons alleen in die mening versterken.

De uitslag van het onderzoek was niet in verhouding met de verwachting.

Er bestaat nochtans een zeer geschikt werkinstrument voor die tijd, de „Ligger” van de O.L. Vrouwkerk van Dendermonde, in 1375 opgesteld door Pieter de Scherre, die later pastoor werd in Zele en die in 1392 overleed. Dit register werd uitgegeven³⁷⁹. We vonden Jan van Bugnout, die vroeger in de Dijkstraat had gewoond³⁸⁰ en misschien dezelfde is die toen een huis had in de Sint-Gillisstraat, rechtover de kerk³⁸¹. Willem van Bugnout woonde in een ander huis in de Dijkstraat³⁸², en een lakenwever Gillis van Bugnout had zijn raam tussen Greffeningen (huidig Greffelinck) en de Savaanstraat³⁸³, meer bepaald op het gebied van een straatje bij de tuin van Jan Poeliaert³⁸⁴. Iets later wordt gesproken over Raes van Bugnout, die van stadswege wordt uitgezonden in 1379-1380³⁸⁵. Andere leden van die familie troffen wij niet aan in 1375, wat doet veronderstellen dat ze niet zeer verspreid was in de stad.

Intussen merken wij in die notities een vaststaande schrijfwijze op van die naam, altijd „van Bugnout”, tegenover de naam Bugghenout uit ons dokument.

Het verband met Dendermonde had ons de gezochte begiftiger eerst in die stad doen zoeken. Die veronderstelling moest niet de enige zijn. Want ook in Sint-Baafs zelf komt de naam voor, en nog wel in de vorm „Bugghenout” zoals in de fundatietekst. Natuurlijk is de schrijfwijze van een familienaam in 1370/80 een zwak argument. Het is evenwel merkwaardig dat hier een scherp afgelijnd verschil te zien is: de ene vorm zouden wij de dendermondse kunnen noemen, „van Bugnout”; de andere, ook altijd dezelfde, „Bugghenout”, voor Sint-Baafs.

Twee „mannen” van Sint-Baafs vinden wij genoemd „de Stercke, alias Bugghenout”. Nu eens wordt de ene, dan de andere familienaam gebruikt, wat ons bijna het spoor deed verliezen. Dikwijls echter staan beide namen bij elkaar.

Volgens een leenboek uit 1371³⁸⁶ houdt Jan de Stercke, alias Bugghenout, een huis met woningen in leen, 43 roeden groot, in Ser Machlenis strate. Janne Steerken staat met Cornelis van Affelghem e.a. vermeld als „man” van Sint-Baafs in 1372 voor Wondelgem³⁸⁷, en met ongeveer dezelfde

(379) De Vlaminck, A.L., *De Stad en de Heerlijkheid van Dendermonde, Geschiedkundige Opzoekingen*, III, *De Straten van Dendermonde*, in *Oudheidkundige Kring der Stad & des voormaligen lands van Dendermonde, Gedenkschriften*, 1865, 2e afl., Denderm., 1866.

(380) *ibid.*, p. 215-216.

(381) *ibid.*, p. 285.

(382) *ibid.*, p. 214.

(383) *op. cit.*, afl. I, 1865, p. 89, nota 4.

(384) *op. cit.*, afl. 2, p. 152.

(385) De Vlaminck, A. L., *Belegeringen der stad Dendermonde onder de regering van Lodewijk van Male 1379-1380*, in *Oudh. Kring ... van Dendermonde, Gedenkschriften* 1863, p. 58, nota 2; p. 65, nota 2; p. 73, nota 1.

(386) RAG, *Sint-Baafs*, R 59, Leenmannen: „de mannen van mynen Heere van Sente Baefs”, fol. 14.

(387) RAG, *Sint-Baafs*, R 61, *Denombrementen van Lenen*, 1394, met kopiën van vroeger, f° 63.

mede „mannen” in 1374³⁸⁸ ook voor Vlierzele, Bavegem en Papegem³⁸⁹. Vóór die leenmannen en hun baljuw moesten de leenverheffingen (erfelijke opvolging van de leenhouder) gedaan worden.

Een ander lid van de familie, Heinric Bugghenout, is ook „man” van Sint-Baafs en in 1387³⁹⁰, 1388³⁹¹ en 1390³⁹² wordt hij bij de *familieres* en bij de rentehouders genoemd. Later betaalt een Jan de Sterke een rente op 24 roeden grond te Bavegem³⁹³. Van vader op zoon schijnen de Bugghenouts op Sint-Baafs te wonen.

De stichting van Jan Bugghenout's maandelijks mis gebeurde dus op een tijdstip dat niet nader wordt bepaald. Het woord „quondam”, *eertijds*, *vroeger*, betekent niet noodzakelijk dat iets lang geleden zou zijn. In onze studie ondervonden wij dikwijls genoeg, dat deze uitdrukking een afstand van nauwelijks acht of tien jaar kan aanduiden. De tekst, rond 1389 opgesteld, past alleszins bij de persoon van Jan Bugghenout, in 1371-1374 leenman van Sint-Baafs, uit de Ser Machlenisstrate. Zonder veel kans op vergissing mogen wij hem rustig aanwijzen als de gezochte stichter van de maandelijks mis. En dit is dan alles wat we over die fundatie weten.

10. EEN OVERZICHT

In het grote cartularium van Sint-Baafs staat een opsomming van de kapeldiensten, waar de hierboven verhaalde stichtingen uit de XIVe eeuw terug te vinden zijn³⁹⁴. We krijgen er een kijk in het dagelijks leven van dit stukje abdij. Het dokument bevat enkele aanwijzingen die ons zullen helpen om met betrekkelijke nauwkeurigheid de tijd te bepalen, waarop de tekst werd opgesteld.

Het dokument volgt de orde van de dagen in de week.

1. Iedere zondag moet de aalmoezenier van de abdij één mis celebreren. Ze is door de abt Joannes gesticht en de renten zijn in de stad Gent en in de Vier Ambachten bezet.
2. Elke dinsdag moet de cantor van het klooster een mis doen in de kapel. De stichting is bezet op 19 1/2 bunder bij Moerzeke, en was vroeger bestemd voor een kapelrij in 's Helichs-Kerst.
3. Elke woensdag wordt een mis gezongen (de zondag- en dinsdagmissen zullen dan gelezen zijn) door de scholaster van de parochie met zes van zijn beste leerlingen, en iedere zaterdag zijn er plichtige vespers. Daaren-

(388) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 8 juni 1374.

(389) RAG, *Sint-Baafs*, R 61, *ibid.*, f° 46vo.

(390) RAG, *Sint-Baafs*, K 9318, *Rekening van Wouter van Senzelles*, 1387-1388, algemeen ontvanger.

(391) RAG, *Sint-Baafs*, K 9319, *idem*, 1388-1389.

(392) RAG, *Sint-Baafs*, K 9315, *Rentebouc*, 1390.

(393) RAG, *Sint-Baafs*, K 1243, *Rentebouc Vlierzele en Papegem*, rond 1490.

(394) RAG, *Sint-Baafs*, R 1, „*Grand Cartulaire*”, f° 171 (203), nr CCCLXXXII.

boven is er op de feestdagen van O.L. Vrouw-Hemelvaart, Geboorte, Ontvangenis en Lichtmis plechtige mis met eerste (daags te voren) en tweede vespers ('s avonds van de dag zelf). Dit is de dienst van Pieter Favreel.

4. Elke vrijdag moet heer Joannes Screvel een mis doen die gesticht werd door de abt Joannes. De stichting is bezet op het goed Ter Scure en op huizen buiten de Walpoorte en over 't water.

5. Iedere zaterdag moet heer Willelmus Bellaer een mis doen, en elke maand een requiemmis. Deze stichting is van Maria van Wettre, van Loo, op gronden aldaar gelegen.

6. Elke maand doet de cantor een mis, gesticht door Joannes Bugghenout, bezet op goederen nabij Dendermonde.

7. Elke week, en gedurende de advent en de vasten tweemaal per week, moet een mis gedaan worden voor de stichting van Olivier van Zinghem. Deze stichting omvat ook een mis op de grote feesten van O.L. Vrouw, van de H. Joannes de Doper, de Evangelisten, de HH. Bavo, Livinus en Amandus. De hele begiftiging is bezet op 17 gemeten grond.

Voor de datering van dat dokument hebben wij in de tekst verscheidene nuttige aanwijzingen.

1. De missen van de zondag en de vrijdag zijn gesticht door „abt Joannes”, zonder meer. De stichter staat dan nog aan het hoofd van zijn abdij, anders zou men een „quondam” -vroeger, moeten verwachten. Jehan Bernier was abt tot in 1394, hij stierf het volgende jaar. Ons dokument is dus alleszins vóór die tijd geschreven.

2. Jan Stercke, gezegd Bugghenout, kennen wij in 1371, 1372, 1374 als een der leenmannen van de abt. Zijn stichting, lezen wij in de tekst, is „vroeger” gebeurd, en volgens andere voorbeelden, kan dit wel 8 à 10 jaar betekenen, wat zou overeenkomen met de jaren waarin hij als leenman fungeert.

3. Joannes Screvel, de kapelaan van de vrijdagse mis, is uit hetzelfde cartularium waarin ons te dateren stuk, bekend als kapelaan voor het altaar van O.L. Vrouw in het klein koor van de Sint-Michielskerk te Gent, naar de kant van het Predikherenklooster. Hij is daarbij nog kapelaan van een der twee kapelrijen, door gravin Margareta gesticht in het Begijnhof van Sint-Elisabeth te Gent. Al deze gegevens staan in 1378 n.s. gedateerd³⁹⁵. Op 20 januari 1390 n.s. geeft de abt van Clairvaux en Boudelo, Gerardus, vikaris-generaal van Guillielmus, bisschop van Ancona³⁹⁶ en administrator van het bisdom Doornik toelating aan Joannes Screvel, kapelaan in Sint-Michiels, 10 bunderen grond, die te midden van bossen liggen en voor hem moeilijk in uitbating te brengen zijn, in cijns te geven aan Gilbertus Ser Jacops. Deze bezat reeds andere gronden, die bij die 10 bunderen liggen. De eigenlijke transactie gebeurt 1 februari 1390 n.s., vóór de abt van Sint-Baafs³⁹⁷.

(395) RAG, *Sint-Baafs*, R 1, „Grand Cartulaire”, f° 140vo (172vo). en RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 16 februari 1378.

(396) In de Mark, met Umana.

(397) RAG, *Sint-Baafs*, K 2528, *Kapelrijen*, 1389-1456, f° 10. RAG, *Sint-Baafs*, R 1, „Grand Cartulaire”, f° 35, waar beide akten, zoals in vorig citaat, bij elkaar staan.

Dit is de uiterste datum waarop we Joannes Screvel aantreffen. Dat Pieter Screvel in 1439 in 's Helichs-Kerst „in 't dorp” woont³⁹⁸ is voor ons minder belangrijk; zoals het ontbreken van aanwijzingen die zouden toelaten Willelmus Bellaer te laten kennen, de kapelaan van de zaterdagse mis, ons niet zal beletten de datering op aanvaardbare wijze op te lossen.

4. De vroeger verhaalde vermindering van de missen, door Olivier van Zinghem gesticht — 1 in de week in plaats van 3 — is reeds gebeurd wanneer ons stuk werd opgemaakt. Men beschrijft er immers de uitvoering van die fundatie als één mis per week. Deze reductie gebeurde 16 februari 1389 n.s. Het overzicht werd dus niet vroeger geschreven dan 16 februari 1389 n.s., en misschien niet veel later dan 1 februari 1390 n.s.

Hiermede kunnen wij de XIVe eeuwse, — de meest afwisselende — geschiedenis van de kerkhofkapel afsluiten. In de XVe eeuw zijn enkel twee nieuwe fundaties gebeurd. Deze zijn om verschillende redenen belangwekkend.

11. DE SCHENKING VAN LUUC SOETAMIJSE

In 1432 gebeurde een fundatie, waarvan op 15 juli de oorkonde werd opgesteld vóór baljuw, schout en schepenen van Sint-Baafs. Volgens dit stuk verkochten Lievin Kalant en zijn vrouw Yde Boemans aan Luuc Soetamijsse, monnik in de abdij, een jaarlijkse erfrente van 20 s. gr. en de religieus schonk deze rente aan de aalmoezenie. De aalmoezenier moest daarvoor, na de dood van de begiftiger, elke donderdag een mis laten doen ter ere van het Heilig Sacrament in de kapel op het kerkhof. Daartoe, zo luidt de tekst, moest hij een lamp brandende houden dag en nacht.

De rente was door Kalant en zijn vrouw bezet op een kriekerie, één oud bunder groot, die in de boomgaard (bigaert) van Sint-Baafs lag, naast de vijver van de proosdij. Voor het geval dat dit pand niet voldoende zou zijn, hebben de echtgenoten als tegenpand een hofstede met een kriekerie gesteld, die hun eigendom zijn, op het einde van de Visserij te Sint-Baafs en waarvan het uiteinde aan de Nederveste komt³⁹⁹. Deze akte wordt bij VL verkeerdelijk 15 augustus gedateerd en spreekt van 29 s. gr. hoewel de gift zeker 20 s. gr. bedraagt. Bovendien wordt de echte begiftiger er niet eens in genoemd: de „analyse succincte” heet Lievin Kalant met zijn vrouw de stichters van de mis. Over de lamp die, zoals verder zal blijken, belangrijk genoeg is, wordt bij VL ook niets gezegd⁴⁰⁰.

Lievin Kalant en zijn vrouw bezitten dus een hofstede met een kriekerie op het einde van de Visserij, zuidwest van Sint-Baafsabdij⁴⁰¹ en nabij

(398) RAG, *Sint-Baafs*, R 45, *Renteboek Aelmoesene*, 1439.

(399) RAG, *Sint-Baafs, Charters*, 15 juli 1432.

(400) Van Lokeren, A., *op. cit.*, II, p. 115.

(401) Gysseling, M., *Gen's vroegste geschiedenis ...*, *op. cit.*, p. 82, nr 536.

de Neder-Vest. Visserij en Nedervest vormen de aflijning west en zuidwest van de Bigaert (boomgaard), zuidwaarts van de abdij gelegen⁴⁰²; in de Bigaert lag een andere kriekerie, die als eerste pand voor de rente was aangegeven en ook hun eigendom was.

Waarschijnlijk woonden die mensen op Sint-Baafs, en alleszins stonden ze met de abdij in betrekking. Een renteboek van de proosdij uit 1417, bijgewerkt tot rond 1455, noemt Lievin Calant samen met de weduwe van Geerolf Calant en met Pieter de Brune. Sinds 1410 hebben zij de berm aan de vijver van de proost in pacht voor 3 s. g. Ook moeten zij elk jaar vier pond kriecken leveren als betaling in natura, binnen de tien eerste dagen dat men „in die kriekerie” kriecken vindt⁴⁰³. Het schrift van deze nota is van een latere hand dan de oudste meldingen. Geerolf Calant moet Lievin's vader zijn. Want in een ouder renteboek uit 1401 staat dezelfde bepaling op naam van Pieter de Brune en Geerolf Calant⁴⁰⁴. Geerolf overleed vóór 1425. Het volgende renteboek immers, uit 1425 (tot ± 1472) noemt reeds Lievin Calant en de weduwe van Geerolf⁴⁰⁵. Het détail van de kriecken, dat enkel in de melding uit 1417-1455 voorkomt, bevestigt dat de huurder van de vijverberm en Lievin, die de rente aan Luuc Soetamijsse verkoopt, dezelfde persoon zijn. Behalve dan in de proosdij, bleven onze opzoekingen naar Lievin in andere dokumenten van de abdij (renten, pachtgoederen, spijker, brood- en vleesrenten, algemene rekeningen enz.) zonder resultaat.

Het woord „Kalant” is reeds een eeuw vroeger in de Gentse stadsrekeningen te vinden en betekent wellicht hetzelfde als „klant”. In 1325-1326 zijn er „Calandbroeders” en renten „van den Calanduse” (huuse?)⁴⁰⁶. Wellicht is hier een broederschap of een koopliedengilde bedoeld⁴⁰⁷. Uit het midden van de XVe eeuw is Margriete Calants, fa Jacobs, vrouw van Christoffel van Themseke bekend, gestorven 27 juli 1447⁴⁰⁸. Meerdere Cal(l)ant's zijn in gemeenten tussen Brugge en Gent te vinden. Jan Calant woont te Landegem in 1530⁴⁰⁹. Nog uit Landegem staat Gheerolf Callant fs Herman in een niet nader gedateerde akte uit de XVIe eeuw als leenhouder na de dood van Margriete Callant⁴¹⁰ en een andere Gerolf Callant van Landegem op 10 april 1617⁴¹¹. Gillis Callant bezit of pacht gronden in Hertersdam nabij de Calene te Poesele-Nevele vóór 1659⁴¹².

(402) *ib.*, Kaart.

(403) RAG, *Sint-Baafs*, K 1437, bijgevoegd blad tussen f° 1 en f° 2, keerzijde.

(404) RAG, *Sint-Baafs*, K 1445, *Renten en pachtgoederen*, f° 22^v. Dit register begint met bewust f° 22.

(405) RAG, *Sint-Baafs*, K 1429, *Proosdij, Renten en pachtgoederen*, jaar 1425 bijgewerkt tot ±1472, f° IX.

(406) Vuylsteke, J., *Gentse Stads- en Baljuwsrekeningen 1280- 1336, Tekstdeel*, Gent, 1900, p. 420, r. 17, 19.

(407) Gysseling, M., *Gent's oudste geschiedenis ... op. cit.*, p. 52, nr 175-176.

(408) Gailliard, J., *Bruges et le Franc*, IV, Bruges, 1860, p. 10; VI, 1864, p. 28.

(409) RAG, *Fonds Charters Nevele*, nr 625.

(410) *ibid.*, nr 663.

(411) *ibid.*, nr 640.

(412) *ibid.*, nr 973.

Dat dit alles een benaderende aanwijzing inhoudt over de verblijfplaats van de gezochte Lievin Kalant, is mogelijk.

Ook de familienaam Soetamijs is met Sint-Baafs verbonden. Gheeraert Zoetamis en zijn zuster Gheertruud betalen rond 1360 een winterrente in haver (evene) aan de proosdij van Sint-Baafs. Deze vermelding staat bij de inkomsten die de proosdij in Nevele bezit⁴¹³. Rond 1390 spreken de renteboeken over „Gheeraert Zoetamys ende zijn hulpers”⁴¹⁴ te Nevele. Wellicht is hier dezelfde Gheeraert uit 1360 bedoeld.

Een andere, Lieven Zoetamijs, moest in 1437 3 s. 4 gr. ontvangen van de voogden van het Sint-Anna-Hospitaal van Sint-Baafs⁴¹⁵. Dit zou kunnen betekenen dat onze Luuc Soetamys, die later gouverneur van datzelfde hospitaal zal worden, toen reeds met deze instelling had te maken. Joncvrouw Landwine Soetamis, die dochter was van Lieven, en de vrouw van Lode-wijck van Marcke van Lumene, stierf 14 van Hooimaand 1488 en werd in de krocht van Sint-Jan begraven⁴¹⁶. Mogelijk was zij de dochter van die andere Lieven, die schepen is geweest van Sint-Baafs tijdens zeven ambtsperiodes tussen 1437 en 1476⁴¹⁷. Het wapen van die familie zou dan zijn: een gouden keper en drie zilveren getande ruiterspoorwieltsjes op een veld van sabel⁴¹⁸.

De monnik Luuc Soetamys bekleedde waarschijnlijk nog geen enkele waardigheid in de abdij toen hij in 1432 de mis en de lamp stichtte. In de fundatieakte heet hij *muenc ende religieus*. Een pitantierekening uit 1435-1436 geeft zijn naam in de lijst van de monniken op de tiende plaats, te tellen na de abt en de prior⁴¹⁹. Het wordt de negende in 1441 tot 1444, de zesde in 1451-1452 en de vijfde in de rekening van 1455-1456⁴²⁰. Deze laatste rekening, die de paasstijl volgt, verplicht ons echter niet te besluiten dat Luuc Soetamys het hele jaar lang die vijfde plaats zou hebben behouden. De lijst meldt immers de uitbetaling van een pitantie, wat evengoed bij het begin of zeker minstens vóór het einde van dat dienstjaar kan gebeurd zijn.

Daarna komt hij in de lijst van de gewone monniken niet meer voor⁴²¹. Maar in een tekst betreffende het Sint-Anna-Hospitaal van 10 maart 1456 o.s. heet hij „upperpyoer”, éérste prior⁴²². In de pitantierekeningen worden

(413) RAG, *Sint-Baafs*, R 34, *Renteboek Proosdij*, vernieuwd in 1360, bijgewerkt tot ± 1429. De betreffende notitie werd in het oorspronkelijk schrift gesteld, was dus reeds in 1360 geschreven.

(414) RAG, *Sint-Baafs*, K 2446, *Renteboek Proosdij*, ± 1390 tot..., f° 17; K 1444 *id.*, 1394, f° 15vo.

(415) RAG, *Sint-Baafs*, R 766, *Rekening Sint-Anna-Hospitaal*, 1437, f° 3vo.

(416) De Pauw, N., *Nécrologe de l'Eglise St-Jean...*, *op. cit.*, p. 142 c), nota 3.

(417) *ibid.*, p. 46 c) en nota 3.

(418) Hellin, E.A., *Histoire Chronologique des Evêques et du Chapitre exempt de l'Eglise Cathédrale de S. Bavon à Gand*, Gand, 1772, I, p. 601: „de sable, au chevron d'or, acc. de 3 molettes d'éperons d'argent”.

(419) RAG, *Sint-Baafs*, *Pitantie* R 168/2 uit 1435-1436.

(420) RAG, *Sint-Baafs*, *Pitantie* R 168/5 tot 168/7 uit 1441 tot 1444: R 1004/2 uit 1451-1452; R 1004/3 uit 1455-1456.

(421) Bijv. RAG, *Sint-Baafs*, R 1004/4 *Pitantierekening* 1460-1461.

(422) RAG, *Sint-Baafs*, R 866 *Sint-Anna-Hospitaal*, bundel stukken betreffende *Beoostenblijde, Cobbegeem, Desteldonk, Evergem, Gent, Sint-Martens-Latem, Lochristi*,

abt en prior niet met hun naam genoemd („minen Heere van Sente Baefs, minen Heere den Prioer”), vandaar het verdwijnen van Zoetamijs' naam. Hij zal dan in 1455 of 1456 prior geworden zijn. Hoe lang hij het bleef is moeilijk te bepalen. In de lijst van 1460-1461⁴²³ worden reeds namen weggelaten die in de voorgaande rekening van 1455-1456 op de prior volgden. Of dit betekent dat Luuc vóór 1460 zou gestorven zijn, is niet zeker.

Als opperprior van de abdij was hij tegelijk gouverneur (administrator) van het Sint-Anna-Hospitaal van Sint-Baafs. Gouverneur en prior waren : in 1435 Boudin Uutendale⁴²⁴, 1442 1 dec. Jacob Utenhove⁴²⁵. Olivier de Langhe is het op 3 januari 1443 — 3 laumaent 1442 o.s. —⁴²⁶ en ook nog op 28 maart 1446⁴²⁷. Luuc Zoetamijs komt hierna met één datum 10 maart 1457 n.s. Op 13 december 1478 was Pieter uutten hove gouverneur⁴²⁸, wat betekent dat Luuc zeker vóór die tijd is gestorven. Dit versterkt de veronderstelling dat hij in 1432 geen jong mens meer was : de fundatie moest slechts na zijn dood worden uitgevoerd en hij zal gedacht hebben niet lang meer te leven. Wij konden zijn sterfdatum niet vinden. Het zogenaamde orbitarium van Sint-Baafs⁴²⁹, dat in werkelijkheid een kalendarium is van jaargetijden, geeft slechts bij weinige namen een jaartal aan, en vermeldt Zoetamijs in 't geheel niet.

Belangrijker is echter de fundatie zelf.

STADSARCHIEF
— GENT —

a) *De H. Sacramentsmis*

Er is vooreerst de wekelijkse heilig-Sacramentsmis. In de kapel was voor de donderdag geen gestichte mis. Zoetamijs bepaalt nu voor die dag een mis ter ere van het H. Sacrament. De woorden „alle donder-daghe een messe van den helighen sacramente” schijnen niet enkel te bepalen dat de mis moest gedaan worden *ter ere* van het heilig Sacrament, maar dat daarvoor het misformulier van het heilig Sacrament moest worden gebruikt. Dat misformulier is zeer oud.

In 1246 werd het H. Sacramentsfeest voor het eerst gevierd op één plaats, Fosses⁴³⁰, en Paus Urbanus VI stelde het in 1264 kerkelijk in door de bul *Transiturus*.

Oostakker, XIVe-XVIe eeuw. De stukken van dit pak zijn bij de inventarisatie verspreid, het bewuste dokument werd daardoor onvindbaar. Toch zijn wij zeker van de tekst.

(423) RAG, *Sint-Baafs*, R 1004/4, *Pitantierekening* 1460-1461.

(424) Van Lokeren, A., *Histoire...*, op. cit., II, p. 116 (25 april).

(425) *Ibid.*, p. 118.

(426) RAG, *Sint-Baafs*, R 859/2, *Pachtbrieven van het goed te Geetschuere, Evergem*, 1442-1728.

(427) *Ibid.*

(428) *Ibid.*

(429) RAG, *Sint-Baafs*, R 1031 *Necrologium van Sint-Baafs*.

(430) Lambot, C. Fransens, I., *L'office de la Fête-Dieu primitive*, Maredsous, s.d. (1946), p. 15 en nota 5.

Verscheidene vroegere historici hebben deze bul blijkbaar niet kunnen dateren. Alban BUTLER⁴³¹ zegt zelfs dat de juiste datum niet bekend is. De bul werd naar Eva de Kluizenares gestuurd (de vriendin en medewerkster van de heilige Juliana, door wier toedoen het feest was ingesteld), samen met een pauselijke brief van 8 september. Juliana was intussen overleden⁴³². Ook ROHRBACHER⁴³³ dateert de bul niet. GUERIN⁴³⁴ geeft 8 september 1264 voor de bul zelf. Deze mening steunt op de gewoonte dat in vele gevallen een officieel stuk en een begeleidende brief over hetzelfde onderwerp ook op dezelfde dag werden verzonden. DARRAS schijnt de datum vroeger te plaatsen. De paus, die op 2 oktober stierf, „had enkele maanden vóór zijn dood door een plechtige bulle het feest ingesteld”⁴³⁵. In werkelijkheid verliepen slechts zeven weken en een paar dagen tussen de bulle en 2 oktober. Of DE MOREAU, in 1945, niet wil of niet durft een bepaalde datering aangeven, is moeilijk uit te maken: hij zegt dat de brief aan Eva een maand na het afkondigen van de bulle werd geschreven. Dat is waar, doch hij geeft geen data⁴³⁶.

Toen in 1946 het zevende eeuwfeest van de instelling van H. Sacramentsdag werd gevierd, schreef Kan. COENEN in zijn biografie van Juliana van Mont-Cornillon dat de bul *Transiturus* op 11 augustus werd uitgevaardigd. Hij geeft daarvoor geen mededeling van bronnen⁴³⁷. Maar in het belangrijke verzamelwerk *Studia Eucharistica* uit hetzelfde jubeljaar 1946 geeft P. GALLET in een *Bibliographie bij het Festum Corporis Christi* de titel „Bulla Transiturus van 11 Augustus 1246” aan een reeks van bijna twintig verwijzingen, waaronder bullaria en andere tekstitgaven⁴³⁸. Het is bevreemdend dat bekende historici die datum niet hebben gevonden, wat eens te meer bewijst dat veel zonder bronnenonderzoek wordt afgeschreven!

Tot in 1290 bleef het nieuwe feest nochtans tot enkele plaatsen beperkt⁴³⁹. Zelfs was het nog in 1314 nodig de instellingsbul te bekrachtigen.

(431) Butler, A., *Traité des Fêtes mobiles*, t. II (t. XXII van zijn *Vies des Saints*, Louvain, 1833, p. 261.

(432) W(innepenninckx), J., *De heilige Juliana van Luik*, in *De Godsdienstige Week van het Bisdom Gent*, IX, 1936, p. 64.

(433) Rohrbacher, *Histoire Universelle de l'Eglise Catholique*, 5e éd., t. IX, Paris, 1869, p. 810.

(434) Guerin, *Les petits Bollandistes*, 7e éd., t. IV, 1879, p. 215.

(435) Darras, J.E., *Histoire générale de l'Eglise*, 13e éd., t. III, Paris, 1885 p. 369: „La mort prématurée d'Urbain IV 2 oct. 1264... (il) avait, quelques mois avant sa mort, dans une bulle solennelle, établi la fête du Saint-Sacrement”.

(436) De Moreau, E., *Histoire de l'Eglise en Belgique*, t. III, Bruxelles, s.d. (1945) p. 583: „En 1264, il (Urbain IV) lança la bulle d'institution de la Fête-Dieu et écrivit le mois suivant à Eve de Saint-Martin”.

(437) Coenen, J., *Juliana van Cornillon*, („Heiligen van onzen stam”), Brugge-Brussel, 1946, p. 119. Betreffende deze heilige: Denis, E., *La vraie histoire de Sainte Julienne de Liège*, Liège, 1927.

(438) *Studia Eucharistica DCCi anni a condito Festo Sanctissimi Corporis Christi 1246-1946*, Bussum-Antwerpen, 1946: Gallet, R.-M., *Bibliographie...*, (p. 415-450), p. 434: bv. Coquelines, C., *Bullarium Romanum*, Romae, 1733 sqq., t. III, p. 414-416; Browe, P., *Textus antiqui de festo Corporis Christi*, in *Opuscula et textus historiam ecclesiae... illustrantia*, Series liturgica, Munster, 1934, p. 583.

(439) Lambot, C.-Fransen, I., *op. cit.*, p. 14.

Van toen af vindt men het feest in de voornaamste kerken van het Westen ingevoerd: bv. te Straatsburg in 1318, te Aken in 1319, te Sens in 1320, enz.⁴⁴⁰, in de Kartuizerorde reeds in 1318⁴⁴¹. Deze datum kon belang hebben voor Gent, waar een Kartuize rond 1320 werd gesticht⁴⁴². Een oud Kartuizermissale dat in de Gentse Universiteitsbibliotheek wordt bewaard, kent geen votiefmis van het H. Sacrament⁴⁴³. Toch moet het feest zelf daar vroegtijdig zijn verschenen, want reeds in 1360 — en wellicht vroeger — moesten prior en convent elk jaar aan de proosdij van Sint-Baafs op Heilig-Sacramentsdag een *guldine maelge* offeren, in *teekene van onsen patronaetscepe*⁴⁴⁴. Dit bewijst alleszins dat het feest in beide kloosters een belangrijke dag was. Dezelfde melding ook later in de renteboeken geno- teerd⁴⁴⁵.

Voor Sint-Baafs zelf weten wij het minder precies: in een missale waarvan het oudste schrift uit de XIe eeuw zou zijn en de latere toevoegsels uit de XIIIe, XIVE en XVe, juist gezegd tot 1474, staat de mis van het H. Sacrament tussen verscheidene bijgevoegde teksten⁴⁴⁶.

Door onze fundatietekst weten wij dan dat deze mis in 1432 in Sint-Baafs werd gebruikt. Nadere gegevens schijnen niet voorhanden. Toch is het wel in dezelfde XVe eeuw dat het gebruik van de H. Sacramentsmis als votiefmis begon. Uit dezelfde eeuw dateren immers andere soortgelijke stichtingen, te Gent bv. in Sint-Jacobs waar een H. Sacramentsmis gesticht wordt, verbonden met een bedeling van aalmoezen aan dertien behoeftigen⁴⁴⁷. Het getal herinnert wellicht aan het aantal disgenoten bij het Laatste Avondmaal en kan bedoeld zijn om het verband te tonen met de instelling van de H. Eucharistie. Het oudst bewaarde stuk betreffende de Broederschap van het Allerheiligste Sacrament van deze kerk, een ordon- nantie, gegeven door pastoors, kerk- en H. Geestmeesters, is van mei 1494 of daaromtrent⁴⁴⁸. Of dit bij benadering de stichtingstijd betekent, lijkt erg onzeker. De overige bestaande stukken over Broederschappen in het- zelfde archief zijn niet veel ouder: bv. „Maria d'Eren" (nu „Maria t'Eren") 1478, en de „Gilde van de Elsenars" (Knapen van de Cordewaniers) 1449⁴⁴⁹. Het ontbreken van vroegere bescheiden kan evengoed betekenen dat oudere stukken verdwenen zijn. In H. Kerst te Gent werd de plechtige dienst voor het H. Sacrament voor elke donderdag begiftigd door Jan van

(440) De Wyels, F., *Feest des allerheiligsten Sacraments*, in *Liturgisch Tijdschrift*, Affligem-Keizersberg, 2e jg., nr 5, p. 274.

(441) Stoelen, A., *De Eucharistische evolutie van de oude Kartuizer-liturgie. De dagelijkse Mis*, in *Studia Eucharistica*, op. cit., p. 120.

(442) Celis, G., *Het Kartuizerklooster te Gent (1320-1783)* in *Bulletijn der Maatsch. van Geschied- en Oudb. te Gent*, 31e j., nr 1, 1923, p. 30.

(443) De Saint-Genois, J., *Catalogue méthodique et raisonné des manuscrits de la ville et de l'université de Gand*, 3e Cabier, Gand, 1849-1852, ms n° 508 (23. A), p. 343.

(444) RAG, *Sint-Baafs*, R 34, *Renteb. Proostie*, 1360, f° 7vo.

(445) RAG, *Sint-Baafs*, K 1444, *Renteb. Proostie*, 1394, f° 2.

(446) De Saint-Genois, J., op. cit., ms n° 315, p. 345.

(447) De Potter, F., *Gent...*, op. cit., VII, p. 49.

(448) Gyseling, M., *Inventaris... Sint-Jacobskerk*, op. cit., p. 96, nr 1494/202.

(449) *ibid.*, p. 95, nr 1471/184 en nr 1463/150.

Zaemslacht en zijn vrouw Catheline Bacx 3 mei 1535⁴⁵⁰, waarschijnlijk als vermeerdering van een reeds bestaande fundatie.

Zulke stichtingen zijn op andere plaatsen nog gebeurd, rond dezelfde tijd o.a. te Brussel. Een heiligschennende diefstal met ontering van de H. Hostiën was daar in 1370 voorgevallen. De boeven kwamen hun buit afleveren in een huis op de hoek van de Stoevarstraete en de Twaalf-Apostelenstraete⁴⁵¹, waar de bewoner, een Jood, met zijn vrienden hun haat tegen Christus door walgelijke onteringen lucht gaven. In 1436 werd die plaats tot kapel omgevormd door de toenmalige eigenaar, een Konfrerie ontstond en Jan de Hertog, een raadsheer van Filips de Goede, stichtte er in hetzelfde jaar 1436 twee kapelrijen, waarvan één met de verplichting iedere donderdag een plechtige mis te zingen ter ere van het H. Sacrament⁴⁵².

Rond dezelfde tijd, in 1438, werd in de Kapellekerk te Brussel een kapel bijgebouwd voor de verering van een corporale waarop na de Konsekralie van de mis, de inhoud van de kelk door een onachtzaamheid van de celebrerende priester was uitgestort en die terstond rood was gekleurd, hoewel gewone witte miswijn was gebruikt. Dit was gebeurd rond 1333⁴⁵³. Een kerkdiefstal uit 1412 gaf aanleiding voor de bouw van een kapel voor eerherstel te Poederlee rond 1440⁴⁵⁴. De stichting van de Broederschap van het H. Bloed te Gent in 1444, met een fundatie van twee wekelijkse missen, begiftigd door Barbele Quisthauts, weduwe van Jan sMeyers, staat in verband met een heiligschennende diefstal uit 1354⁴⁵⁵. Te Middelburg in Zeeland had in 1374 een dienaar, Jan genaamd en uit Keulen afkomstig, een onwaardige kommunie gedaan. Terstond werd de H. Hostie in zijn mond een stukje vlees. Hij beet erop en bloeddruppels vielen op het komunikleed. Het wondere Vlees bestaat nog en een gedeelte ervan was in 1380 naar Leuven in de Augustijnenkerk gebracht. Het is weer merkwaardig dat eerst in 1426 een Konfrerie werd opgericht die in 1431-1435 met aflaten werd begiftigd. Een wekelijkse H. Sacramentsmis op donderdag, eraan verbonden, wordt voor het eerst in 1431 vermeld⁴⁵⁶. Op vele andere plaatsen in de Nederlanden wordt elke donderdag — soms de eerste donderdag van de maand — die mis gedaan. Zo te Hasselt in Overijsel wekelijks sinds 1408; te 's Herenberg in Gelderland vanaf het midden van de XVe

(450) Gysseling, M., *Inventaris... 's Heilig-Kerstkerk*, op. cit., p. 28, nr 485.

(451) De Grave-Hellin, F., *Histoire du Très Saint Sacrement de Miracle*, (Brussel), 1890, p. 375.

(452) *ibid.*, p. 16, nota 2 en p. 376.

(453) Schoutens, S., *Geschiedenis van den Eerdienst van het Allerheiligste Sacrament des Altaars in België*, 3e uitg., Antwerpen, 1902, p. 176 sqq. Dit werk bevat veel andere gegevens over de Eucharistieverering in deze periode.

(454) *ibid.*, p. 217 sqq. Heiligschending en mirakel te Poederlee.

(455) Keelhoff, A., *Geschiedenis van het Klooster der Eerw. Paters Eremiten Augustijnen te Gent*, Gent, 1864, p. 37 en Stadsarchief Gent, *Regist. van de Keure*, 1444, f° 145vo.

(456) Wils, J., *Le Sacrement de Miracle de Louvain (1374-1905)*, Louvain, 1905, p. 7-8, 11, 13-14, 20; Axters, S., *Geschiedenis van de Vroomheid in de Nederlanden*, III, op. cit., p. 398.

eeuw, te Schagen in Noord-Holland 1490, enz.⁴⁵⁷. Zeer dikwijls gebeurden deze missen met een uitstelling van het H. Sacrament; in Noord-Duitsland was dit reeds vóór het einde van de XIVe eeuw gebruikelijk⁴⁵⁸.

Al deze feiten en nog veel andere, bewijzen dat er in de XVe eeuw een grote opbloei van eerbewijzingen tot de H. Eucharistie moet geweest zijn. Want hoewel de bewaarde werken, in handschrift of druk, opvallend veel minder over de H. Eucharistie spreken, tegenover de overvloed van geschriften over het Lijden van Christus, zijn er toch eveneens overtalrijke aanwijzingen om onze mening te bevestigen. Daaronder komen ook de processies. Wij noemden het H. Sacrament van Mirakel te Leuven. Vier jaar na de heiligschennis van 1374 werd reeds een processie gehouden, die echter in 1433 kanoniek werd opgericht⁴⁵⁹. Met de processie van H. Sacramentsdag, die op het verlangen van het volk schijnt ingevoerd te zijn, waren de mensen niet tevreden, ook op andere feestdagen werd zij gedaan, op sommige plaatsen zelfs, vóór 1451, iedere donderdag⁴⁶⁰. Het Concilie van Keulen, voorgezeten door de legaat Nikolaas van Cusa, 1452, beperkte de H. Sacramentsprocessies tot H. Sacramentsdag en de oktaaf⁴⁶¹, wat bewijst dat er toen zeker meer processies waren dan er door deze beperking werden toegestaan.

Wij noemden ook de Broederschappen. De XVe en XVIe eeuwen zijn voor deze verenigingen overal een bijzonder gunstige tijd geweest. De reeds genoemde donderdaagse mis te Hasselt in Overijsel van 1408 is verzekerd door een Broederschap⁴⁶², te Maartricht wordt op 28 november 1428 een Broederschap gesticht⁴⁶³, te Leuven, zoals gezegd, in 1426, te Aken vóór 1450⁴⁶⁴, te 's Hertogenbosch in de Dominikanenkerk in 1475⁴⁶⁵, te Brussel in Sint-Gaugericus vóór 1484, te Antwerpen vóór 1497⁴⁶⁶. De stichtingen van Maastricht en Aken hangen nochtans samen met voorvallen betreffende mirakuleuze Hostiën, die reeds een eeuw vroeger waren gebeurd, de stichtingsdata wijzen toch hier ook hardnekkig naar onze periode⁴⁶⁷.

(457) Axters, S., *Geschiedenis van de Vroomheid in de Nederlanden*, III, *op. cit.*, p. 397.

(458) Dumoutet, E., *Le Christ selon la Chair et la Vie Liturgique au Moyen-Age*, Paris, 1932, p. 176.

(459) Wils, J., *Le Sacrement de Miracle de Louvain*, *op. cit.*, p. 16.

(460) Schnuerer, G., *Kerk en Beschaving in de Middeleeuwen*, III, Haarlem, 1950, p. 234.

(461) Beauduin, L., *La Liturgie eucharistique au Concile de Trente*, in *Questions Liturgiques* (Mont-César Louvain), 1e jaar, nr 3, 1911, p. 144.

(462) Axters, S., *op. cit.*, p. 398.

(463) Keelhoff, A., *op. cit.*, p. 39.

(464) *ibid.*, p. 39.

(465) Axters, S., *op. cit.*, p. 398-399.

(466) Schoutens, S., *op. cit.*, p. 228.

(467) Voor het geheel verwijzen we ook naar Couet, E., *Les Miracles historiques du Saint Sacrement*, Lille, 1898; voor ons land het reeds genoemde Schoutens, S., *Geschiedenis van den Eerdienst van het Allerheiligste Sacrament des Altaars in België*, 3e uitg., Antwerpen, 1902; en *Bibliographie* in *Studia Eucharistica*, *op. cit.*, p. 415-450.

b) *Stichting van een Lamp*

De fundatie van Luuc Soetamijsse voorzag naast de mis, ook een eeuwig-brandende lamp. Volgens de tekst zijn de twee bepalingen met elkaar verbonden: de lamp moest „daartoe”, voor de H. Sacramentsmis dan, altijd brandend worden gehouden, dag en nacht, „zo lang als de wereld staan zal”.

In Sint-Baafs zijn uit deze tijd meerdere lampen bekend. Volgens een renteboek van de Costerie uit 1485 brandt er een lamp in de pandgang voor de kerk, een andere in de kerkbeuk vóór het kruis⁴⁶⁸, en er is reeds in 1412 een Sint-Lievenslamp in de kerk van Houtem⁴⁶⁹. Voor het onderhoud ervan staan telkens bepaalde inkomsten aangeduid en al die lampen schijnen reeds lange tijd te bestaan. Daarentegen bedoelt de tekst van ons charter blijkbaar een lamp die er vóór de tijd van de fundatie niet was.

Kan het de nu-geheten godslamp zijn? Het gebruik van altijd-brandende lichten in de kerken moet opgekomen zijn in de XIe⁴⁷⁰ en in de XIIe eeuw⁴⁷¹, misschien in verband met de lampen bij de graven van martelaren, en in ieder geval met de opkomende verering van de H. Eucharistie in de middeleeuwen⁴⁷². In Vlaanderen en Brabant was deze verering als een mobilisatie van gebed rondom de H. Hostie⁴⁷³.

De godslamp verschijnt het eerst in de kloosters⁴⁷⁴, vooral in de hospitalen waar voor de zieken, het H. Sacrament in de kapel wordt bewaard. Daarbuiten zou de godslamp, na de eerste helft van de XIIIe eeuw talrijker worden⁴⁷⁵. De zo gegroeide gewoonte, door veel plaatselijke synoden bekrachtigd, verkreeg algemene rechtskracht in het *Rituale Romanum* van 1614⁴⁷⁶.

Een echte godslamp wordt genoemd voor Sint-Martinus-Ekkerghem te Gent 5 mei 1453. Medrad Dael uit de Steenstraat, geeft 30 s. gr. 's jaars om een olielamp dag en nacht vóór het H. Sacrament te laten branden, zoals vroeger geordineerd is door Zuster Aeghten sCocx, derde-ordeling, „clusenesse in desen tijt t Eckerghem in de Cluse”⁴⁷⁷. De bepaling „in desen tijt” laat niet toe de stichtingsdatum veel vroeger te veronderstellen,

(468) RAG, *Sint-Baafs*, K 1467, Renteboek Costerie 1485, f° 5, f° 7v°.

(469) RAG, *Sint-Baafs*, *Charters*, 12 september 1412, en waarschijnlijk ook in K 1467, f° 5.

(470) W.D.W. (W. De Wolf, O. Praem., Heeswijk) art. *Godslamp*, in *Liturgisch Woordenboek*, Roermond-Maaseik, Afl. 3, 1960, col. 881-882; Kramp, J., *Die Eucharistische Huldigung in Geschichte und Gegenwart*, in *Stimmen der Zeit* — bespreking in *Tijdschrift voor liturgie*, Affligem, 4e jg. 1923, p. 465.

(471) Schnuerer, G., *op. cit.*, p. 234; Dumoutet, E., *Le culte de la Sainte Réserve et son développement*, in *La Vie Eucharistique de l'Eglise, Cours et Conférences des Semaines Liturgiques*, t. XII, Liège, 1934, p. 96.

(472) W.D.W., *art. cit.*, col. 881.

(473) Dumoutet, E., *art. cit.*, *ibid.*

(474) *ibid.*

(475) De Potter, J., *De Dekenij Ninove op 't einde der XVIe eeuw*, Gent, 1945, p. IX.

(476) W.D.W., *art. cit.*, *ibid.*

(477) Marten Cools, *Parochieboek van Akkerghem*, Gent, 1882, p. 19-20.

tenware deze uitdrukking zou betekenen „in de tijd van de oorspronkelijke of eerste ordinatie”. Te Ekkerghem verbleef er een kluizenares zeker in 1381-1382⁴⁷⁸. Hoewel de godslamp van Ekkerghem dus niet in 1453 werd gesticht, is de fundatie van dat jaar toch zeker een teken van verering van de H. Eucharistie in deze periode.

De lampstichting van Luuc Soetamijsse mag waarschijnlijk niet als augmentatie van de begiftiging voor een oudere stichting worden beschouwd. Integendeel, volgens de tekst, gaat het over een nieuwe fundatie. Zo het de godslamp is, dan mag het verwonderlijk heten dat ze vrij laattijdig verschijnt, hoewel niet uit het oog mag worden verloren dat de verplichting, een lamp vóór het H. Sacrament te laten branden, slechts latertijd is opgekomen. Weinig waarschijnlijk is, dat onze stichting zou spreken van een tweede, bijkomende godslamp.

Hier mag ten slotte worden gewezen op het samenvallen van deze opbloei in de verering van de H. Eucharistie, met de snelle en brede verbreiding van de *Devotio Moderna*, zoals wij ze konden volgen in de zeer talrijke stichtingen van fraters- en zustershuizen met bijbelse namen. In die kloosters bloeide de verering van het H. Sacrament. In de huizen van de Koorvrouwen van Windesheim biechten en communiceerden de zusters om de twee weken. Ook andere tekenen wijzen er op een grote verering van de H. Eucharistie⁴⁷⁹. Maar Geert Groote's invloed reikte daarbij veel verder dan de kloosters die rechtstreeks met Windesheim waren verwant of onder de geestelijke leiding van deze beweging stonden⁴⁸⁰: ook bij de Benediktijnen, de koorheren en koorvrouwen van Sint-Augustinus⁴⁸¹, de Cisterciënzers en nog andere kloosterorden was hij doorgedrongen. In het leven van Geert Groote zelf had de H. Eucharistie duidelijk een fundamentele betekenis gehad⁴⁸².

Eens te meer blijkt door dit alles de samenhang van geheel het geestelijk leven in deze periode van heropleving.

De fundatie van de monnik Luuc Soetamijsse bezorgt ons een vermeldenswaardige bijdrage in de geschiedenis van de Eucharistie-verering in de abdij en te Gent. Met zijn schenking voor een H. Sacramentsmis en een (mogelijke of waarschijnlijk) godslamp deed hij ons immers een nieuw bewijs aan de hand voor de stelling dat deze verering in de eerste helft van de XVe eeuw een grote bloei kende. Ze zal later nog meer aangroeien.

(478) *ibid.*, p. 122, met verwijzing naar *Weezenboeck* van Gent, p. 33.

(479) Axters, S., *op. cit.*, p. 163. Zie ook Alijt Bake, rond 1440, *Mijn begin ende voortganck*, Hs. Stadsarch. Gent, *Etabl. Religieux*, Fonds Galilea, p. 32-33, cit. bij Axters, *ibid.*; nog *Bereydinge tot het H. Sacrament*, van Jacomijne Costers, bij Axters, p. 169.

(480) Schnuerer, G., *Kerk en beschaving in de Middeleeuwen*, III, Haarlem, 1950, p. 182; Axters, S., *op. cit.*, p. 243.

(481) Axters, S., *op. cit.*, p. 264, 276, 248.

(482) *ibid.*, p. 54.

12. DE STICHTING VAN PRELAAT RAPHAËL DE MERCATEL

De laatste fundatie die in de cemeteriekapel tot stand kwam, gebeurde in 1490.

Volgens een belangwekkend charter van 15 mei van dat jaar wil abt Raphaël, de vrome gewoonte van gelovige mensen getrouw, in zijn konvent verschillende stichtingen doen voor de zaligheid van zijn ziel en die van zijn verwanten. Vóór zijn dood heeft hij ook zijn jaargetijde geregeld.

Vooreerst moet, zolang hij nog leeft, elk jaar op 18 februari aan het hoogaltaar in het koor van de abdijkerk, een solemnele mis van de H. Geest gecelebreerd worden met plechtige zang en orgel en met gelui van de grote kerkklokken, zoals op de grote dagen gebruikelijk is. Dit moet worden voortgedaan tot aan zijn overlijden. Nadien moet op zijn sterfdag een plechtige requiemis worden gezongen met de absouten (commendationes), en op de vooravond de vigiliën van de overledenen.

Moest dit nu vallen op een dag die door een feestdag belet is, dan zal die jaardienst daags te voren gebeuren ofwel op de eerstvolgende vrije dag. Aan elk van de religieuzen die de H. Geestmis — of later — de vigiliën en het jaargetijde bijwonen, zal een loot wijn (aan de prelaat het dubbele) of in de plaats daarvan 12 gr. vlaams gegeven worden.

Bovendien moet iedere donderdag, en dit voor altijd, aan het hoogaltaar van de abdijkerk een plechtige mis van het Hoogwaardig Sacrament worden gedaan, met zang, orgel en klokgelui zoals dit hoger is geschikt voor de mis van de Heilige Geest. In die wekelijkse en jaarlijkse missen zal veel licht worden gebrand, te weten elke donderdag negentien waskaarsen waarvan dertien elk van één pond zwaar. Daarvan moeten er zeven geplaatst worden bij de kandelaber naast de altaartrappen, twee op de engelen van de hoeken van het altaar, twee op het altaar zelf, de twee overblijvende worden op kaarsenhouders gedragen door de jongeren die het altaar en de officianten dienen. De andere zes kaarsen, „pannekerssen” geheten, branden bij twee grote *oblichen*⁴⁸³ bij de opheffing van Christus' Lichaam in elke mis. Daarbij zullen nog, op het jaargetijde van de abt, vier grote waskaarsen, „stallichten” geheten, in het midden van het koor worden geplaatst bij de baar („barra”) die de lijkst van de overledene voorstelt en die bedekt is met een pelder („pelra”) zoals gewoonlijk over de kist wordt gelegd. Ook zullen vier waskaarsen „stallichten of stapeel kerssen” voor dat jaargetijde bij het graf van de prelaat gezet worden, waar ook, op metaal, een opschrift de tekst van de fundatie moet vermelden.

Na de wekelijkse H. Sacramentsmis, iedere donderdag, zullen de celebrant en zijn assistenten de sacristie binnen gaan om er hun kazuifel en dalmatiek en tuniek af te leggen, en weer buitenkomend, nog met de andere gewaden bekleed, naar het graf gaan van de abt. Daar wordt het Miserere ge-

(483) Geduldig hebben wij vele werken doorzocht naar de betekenis van dit woord, nergens vonden wij het vermeld. Het zal wellicht een staander zijn om die kaarsen te dragen?

zongen met de collecte voor zijn ziel en die van zijn verwanten. Dan gaan de priester en zijn assistenten naar de kapittelzaal en met hen drie arme mensen, die de ganse duur van de mis bij of rond het graf hebben gezeten om er te bidden. De assistenten van de mis zullen water in een bekken gieten en de handen en de voeten van die mensen wassen en met een doek afdrogen, ter gedachtenis van 's Heren Avondmaal. De fundatie voorziet telkens voor de celebrant en zijn helpers 4 gr. vlaams, en aan elk van de drie armen zal dadelijk een wit brood, *cremiche* genoemd, met 1 gr. courant vlaams worden gegeven.

Dit was de missen-stichting. Hoewel ze voor de abdijkerk was bestemd geven wij er toch de beschrijving van, omdat vele elementen de gebruiken in de kerkhofkapel zullen verklaren en omdat ze, met wat verder nog besproken wordt, één grote fundatie vormde.

De abt bepaalde dan verder dat dagelijks in de Jerusalemkapel door de kapelaan en de scholares het *Salve Regina* 's avonds zou worden gezongen, zoals het tot nu toe naar gewoonte door hemzelf is voorgeschreven geworden, en dit voor altijd. Daarvoor krijgt de kapelaan van Jerusalem jaarlijks 20 s.gr. vlaams, en 12 gr. voor zijn clericus. Dezelfde rector (nl. rector van de school, en kapelaan) moet de scholares onderhouden met wie hij deze dienst behoorlijk zal verrichten, volgens de bepaling van zijn geschreven verplichtingen, waarvan de tekst in het archief van de kerk bewaard wordt, en waarvan een afschrift aan dit charter was toegevoegd. (Moest dit bijgevoegd document nog bestaan, dan zou de school van Sint-Baafs beter kunnen worden beschreven. De bepalingen betreffende de school en de scholaster, zoals wij ze vonden in de fundatie van de Bottelier Pieter Favreel, mogen hier zeker in herinnering worden gebracht).

Om de hele stichting te begiftigen heeft de abt aan de pitantie van de kerk 12 p. gr. eeuwigdurende aflosbare rente gegeven aan den penninc XVI. De rente is gekocht op de stad Brugge, ze vervalt op twee termijnen, de eerste november en de eerste mei, de pitancier is er ontvanger en beheerder van. Het deel voor de armen wordt wekelijks, dat van de priester en zijn assistenten jaarlijks betaald. Het overschot moet onder de religieuzen worden verdeeld naar de gebruiken van de pitantie.

a) *De persoon*

Over RAPHAEL DE MERCATEL of MARCANDEEL is reeds veel geschreven. A. van Lokeren⁴⁸⁴ belicht vooral de politieke omlijsting van zijn abtsjaren, terwijl de meeste andere studies zijn mecenaat, voornamelijk dan in de prachtige handschriften onderlijnen⁴⁸⁵.

Wij willen hier alleen beproeven hem met een paar trekken in de kerkelijke geschiedenis van zijn milieu te situeren.

(484) Van Lokeren, A., *op. cit.*, p. 156-162.

(485) cfr. bv. een biografische nota (Dr K. Van Acker) in de *Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis en de Oudheidkunde* XVIII, 1959.

Hij werd geboren rond 1437⁴⁸⁶, werd monnik in de Sint-Pieters-abdij bij Gent: op een lijst uit 1459 komt zijn naam voor⁴⁸⁷, maar zijn intrede moet vroeger te plaats en zijn. Want wanneer zijn abt op 5 september 1460 de aartsbisschop van Parijs verzoekt aan Raphaël de priesterwijding te willen toedienen is hij reeds diaken. Hij was toen te Parijs waar hij in de faculteit van godgeleerdheid student was, en deel zal hebben uitgemaakt van de Picardische natie, aangezien hij uit het bisdom Doornik kwam⁴⁸⁸. Hij werd dus in 1460 priester.

Zijn eerste proef van het baccalaureaat legde hij af op 23 oktober 1460, dan volgden de tentativa en gaf hij les over de Sententies. Na eind-examen einde 1462 was hij baccalaureus formatus. Het getuigschrift van studien werd hem te Parijs gegeven 22 juni 1463, en op 29 september van dat jaar werd hij abt van de Sint-Pietersabdij te Oudenburg⁴⁸⁹.

Samen met de abten van Sint-Baafs, Sint-Donaas, Sint-Andries bij Brugge en de andere exempte Benediktijnerabdiën van het bisdom, steunde hij het protest tegen het visitatierecht dat Willem Filastre, bisschop van Doornik, voor zich opeiste⁴⁹⁰. Dat hij de leiding zou hebben genomen en de anderen in het verzet zou hebben verzameld, blijkt echter niet uit de door M. Ascoop aangehaalde stukken⁴⁹¹.

In 1478 werd hij abt van Sint-Baafs. De juiste datum van zijn aankomst staat te lezen in de rekening van ontvangsten en uitgaven van dat jaar, met tal van bijzonderheden, die de gebeurtenis levendig beschrijven. Op 20 mei kwam hij van Brugge naar zijn nieuwe abdij voor de plechtige intrede⁴⁹². Reeds in maart waren nieuwe kerkornamenten en altaardwalen aangekocht en in april had de abt te Brugge een vergulde zilveren kop laten kopen voor 7 p. 2 s. 2 d. gr. De rekening noteert zorgvuldig dat de prior van de zaak op de hoogte was. In de meimaand kwam de prinses hem spreken, reeds in februari had zij een bode gestuurd betreffende dit bezoek⁴⁹³. Voor de intrede kreeg de nieuwe prelaat een nieuw kloosterhabijt. Zijn reisgoed was met een wagen van Brugge gebracht geworden, onderwege hadden zijn dienaars, die bij hun meester in Sint-Baafs gingen blijven, enkele keren gepeisterd⁴⁹⁴. De wagenvoerder bracht nog nadien — 6 juli — goed van

(486) Ascoop, M., *Raphaël Marcandeel, Abt van Sint-Baafsabdij te Gent 1478-1507, Proefschrift tot het bekomen van de titel van Licentiaat in de Wijsbegeerte en Letteren, Kath. Hogeschool te Leuven, 1939* (onuitgegeven), p. 16 en bibliografie aldaar.

(487) RAG, *Sint-Pieters*, IIe reeks, bundel 99.

(488) Ascoop, M., *op. cit.*, p. 19, noot 7.

(489) *op. cit.*, p. 19-23.

(490) *op. cit.*, p. 55-57; Van Lokeren, A., *Hist. de...S. Bavon... „documents omis”*, 15 oct. 1466, 19 juin 1467.

(491) Ascoop, M., *op. cit.*, p. 56.

(492) RAG, *Sint-Baafs*, K 9331, *Rekening van ontvangsten en uitgaven voor de abt, 1478 januari tot november*; K 9333, *id.*, april tot juni. „Mey 78 — Item ghegeven mynen heere van Sente Baefs up den dach dat hy possessie nam vander keerken van Sente Baefs XX mey anno LXXVIII naer paesschen”.

(493) kan dat Maria van Boergondië zijn? „betaelt Janne Kakaert van drie sconken die men ghepresenteert hebben saunde onser princessen” mey 78.

(494) *ibid.*, „van wagh en heure die myns heeren bogagien brochten van Brugghe

Aardenburg naar Gent en een dienaar, Steven, was verplicht een huurpaard te nemen omdat de kamerdienaar van de prelaat het „andere paard” op die dag en de volgende in gebruik had ⁴⁹⁵. Voor de zaak van de benoeming was Meester Pieter van den Haute naar Rome geweest en 15 juni teruggekomen. Zijn uitgaven in Picardië werden hem, bij afwezigheid van de ontvanger, door Meester Joos vergoed. In juni staan nog onkosten genoteerd bij de vereffening van de annaten die de nieuwe abt verschuldigd was ⁴⁹⁶. Al zulke schijnbaar onbelangrijke kleinigheden helpen ons om een historische persoon ook als een mens te leren bekijken...

De voorganger van de nieuwe abt, Jan van Sycleers, die ontslag had genomen, stierf op 31 mei, elf dagen na Raphaël's inbezitting. Of de datering van A. Van Lokeren, die 1488 als het sterfjaar aanwijst, een drukfout of een dwaling is, willen we niet onderzoeken ⁴⁹⁷. Het daareven genoemde rekeningenboek uit 1478 laat in ieder geval geen twijfel bestaan: bij de uitgaven voor wedemaand — juni — wordt genoteerd dat men „mynen heere” de overleden abt heeft begraven op de eerste dag van juni; op deze uitvaartsdag werden honderd missen gedaan, voor 60 daarvan werd aan de celebrerende priesters een vergoeding gegeven door Jan de Buc; dezelfde dag werd de metser betaald die het graf had gesloten, ook de grafmaker en de beiaardiers ⁴⁹⁸. De overledene was in zijn uiterste verzorgd geworden door de Zwarte Zusters. De nieuwe abt deed hen daarvoor 16 juli 78 twee ponden groten geven ⁴⁹⁹. Voor de uitvaart schonk de vrijgevige nieuwe prelaat aan zijn mensen (monniken en dienaars) nieuwe kleren, waarvoor in 't geheel 270,5 ellen laken werden aangekocht ⁵⁰⁰. Ook deze uitgaven noteert de ontvanger bij wedemaand 1478, zodat Jan van Sycleers tien jaar vroeger is gestorven dan de geschiedenis het leerde...

Raphaël de Mercatel werd 16 februari 1487 tot hulpbisschop van Doornik benoemd, en 6 maart daaropvolgend gewijd ⁵⁰¹. De benoeming van een hulpbisschop te Gent was een nieuwe poging, en het zou niet de laatste zijn, om de oude grote bisdommen te splitsen, en onze gewesten kerkelijk door eigen, en niet door verafwonende en vreemde prelaten te doen besturen.

Raphaël kreeg de titel van bisschop van Rhodus, een niet meer bestaande bisdom „in partibus infidelium”. In 1500 stond hij een relik van de H.

— in diverschen herberghen daer myns heeren lieden thus waren die met hem van Brugghe quamen”.

(495) hoymaendt 78 — „myns heeren camerlinc hadde dander part”.

(496) wedemaendt LXXVIII „vande annaten mynen heere anlevende”.

(497) Van Lokeren, A., *op. cit.*, I, p. 156.

(498) RAG, *Sint-Baafs*, K 9331, *Rekening..* 1478, Wedemaendt LXXVIII. Hier naer volghet dhuutgheven vanden huutvaert dbegraven ende dat daer ancleeft: Eerst ghegeven den aelmoesenier om omme Gode te ghevene doe men mynen heere begrouf prima junii.

(499) *ibid.*, hoymaendt 78: ...den zwarten zusteren vanden aerbeyte die zy den hauden heere dede in zyn huterste...16 julii.

(500) *ibid.*, wedemaendt: dits den coep vanden lakene dat myn heere gaf ter huutvaert...

(501) Ascoop, M., *op. cit.*, p. 34.

Bavo aan Haarlem af en werd daardoor de grondlegger van de eeuwenoude en nog heden levendige vriendschap die tussen de kanunniken van Gent en die van Haarlem bestaat ⁵⁰². In 1503 werd prior Gillis Boele als abt-coadjutor aangesteld. Raphaël gaf in 1507 ontslag en ging te Brugge in het refugiehuis wonen dat Sint-Baafs daar bezat. Hij stierf er 3 augustus 1508 ⁵⁰³. Hij werd in zijn abdijkerk begraven.

De XVe eeuw was voor de Nederlandse abdijen een moeilijke tijd. Vorstelijke inmenging in benoemingen en rechtszaken, zware zogenaamde „vrije giften”, die de reeds dikwijls hachelijke economische toestand kwamen verzwaren, veroorzaakten een blijvende angstige bekommernis om de steeds groeiende lasten te kunnen dragen. Daardoor konden alle andere verlangens van meer verheven aard niet voldoende op het voorplan komen. Op het einde van de eeuw moesten onze abdijen al hun inspanningen richten op het behoud van hun zelfstandigheid ⁵⁰⁴. Later, vooral in de eerste helft van de volgende, zouden groeperingen zoals bv. de Congregatie van Bursfeld, door samenbundeling van krachten een beter klimaat voor nuttige hervormingen scheppen in onze gewesten ⁵⁰⁵.

(502) „renovata veteri utriusque collegii fraternitate (vernieuwd nl. bij de stichting van de bisdommen Gent en Haarlem door toedoen van Filips II), Canonici cathedralium Ecclesiarum Gandavensis et Harlemensis se invicem fratres appellaverunt: Officie op de oktaafdag van het feest van Sint-Bavo, Eigen van het Bisdom Gent, 3e les uit de 2e Nocturne, ad finem.

(503) Ascoop, M., *op. cit.*, p. 37-42.

(504) *id.*, *ibid.*, p. 59-66.

(505) De Congregatie van Bursfeld was een confederatie van meerdere abdijen, die de hervorming aanvaardden, zoals die in 1430 was begonnen in Klus. Ze heeft tijdens haar lange geschiedenis, rond de 180 abdijen kunnen groeperen: Berlière, U., *La Congrégation de Bursfeld*, in *Revue Bénédictine*, XVI, 1899, p. 360-369; *id.*, *Les origines de la Congrégation de Bursfeld*, *ibid.*, p. 385-413, 481-502, 550-562; *id.*, *Dom Jean de Rode, abbé de Saint Mathias de Trèves (1421-1439)*, *Revue Bénédictine*, XII, 1895, p. 97-122. Het eerste kapittel werd in 1446 te Bursfeld gehouden: Schmitz, Ph., *Histoire de l'Ordre de Saint-Benoit*, III, Maredsous, 1948, p. 189-194, 222-230. Maar het duurde tot de eerste jaren van 1500 eer de Nederlandse kloosters zouden aansluiten: Saint-Ghislain na 1491, Sint-Amands 1508, Sint-Andrijs 1517, Affligem 1519, Ename, 1524: Schmitz, Ph., *ibid.*, p. 194 noot 1; Berlière, U., *L'Ordre bénédictin en Belgique, Réformes du XVe et XVIe siècle*, *Revue Bénédictine*, XI, 1894, p. 1-16.

Het ontstaan van zulke confederaties was grotendeels te danken aan de sterke aanmoediging van de pausen, en aan het sedert de XIIIe eeuw bestaande gebruik van generale kapittels bij de Benedictijnen, van de Cisterciënzers overgenomen: Berlière, U., *Les Chapitres généraux de l'Ordre de Saint Benoît avant le IVe concile de Latran (1215)*, in *Revue Bénédictine*, VIII, 1891, p. 255-264; *id.*, *Les Chapitres généraux de l'Ordre de Saint Benoît du XIIIe au XVe siècle*, *ibid.*, IX, 1892, p. 545-557. Hoewel de invloed van de Bursfeldse hervorming ook in de Gentse abdijen schijnt te zijn doorgedrongen, hebben ze toch van deze congregatie geen deel uitgemaakt. Maar een tijd later zouden verscheidene Vlaamse kloosters een eigen congregatie vormen. De abten van Sint-Vaast, van Sint-Bertijns en van Sint-Pietersbij-Gent werden daarvan de grondleggers: Berlière, U., *La Congrégation bénédictine des Exemptes de Flandre*, in *Revue Bénédictine*, XI, 1894, p. 415-424, 433-445, 541-547, XII, 1895, p. 25-32, 145-160; *id.*, *Mélanges d'Histoire Bénédictine*, série I, Maredsous, 1897, p. 98 sqq. De Sint-Baafsabdij wordt in deze confederatie niet genoemd omdat ze reeds was gesecculariseerd (1536).

Op die achtergrond komt het abbatiaat van Mercatel lang niet ongunstig uit. Zorg voor administratie, verrijking van de reeds belangrijke bibliotheek⁵⁰⁶ wijzen op nauwkeurig beheer en zin voor studie. Wanneer we daarbij zien dat hij ook regelingen van de reeds hervormde abdijen (in elders ontstane Congregaties aanvaard, maar in onze abdijen nog niet toegepast), vooral betreffende het gebed⁵⁰⁷, voor zijn abdij overnam, dan komt hij voor als een abt, die voor tijdelijk en geestelijk bestuur op de hoogte van zijn taak bleek te zijn.

In dit licht staat de fundatie die wij hier bespreken, zij het dan als een détail dat echter niet zonder betekenis is, als een vanzelfsprekend gebaar op haar plaats. Hij zorgt daar immers, zoals een van zijn grootste voorgangers, Jehan Bernier het had gedaan, voor de kerkdienst, voor de scolares, en voor de verering van O.L. Vrouw.

Zolang de abt leefde moest het jaargetijde van de fundatie worden vervangen door een mis ter ere van de Heilige Geest. Wij kunnen slechts gissen waarom hij juist deze mis verkoos. De datum, 18 februari, maakt ons daaromtrent niet wijzer.

De wekelijkse mis ter ere van het Heilig Sacrament is als de tegenhanger van de H. Sacramentsmis in de kerkhofkapel, vroeger door de monnik Luuc Soetamijse gefundeerd.

Hoewel de missen, door abt Raphaël gesticht, voor de abdijkerk zijn bestemd, zullen verschillende details uit de fundatieakte nuttige verklaringen aanbrenge om de eredienst van de cimiteriekapel te illustreren. Verder krijgen we ettelijke niet onbelangrijke gegevens betreffende het uitzicht en de gebruiken in de abdijkerk op de grote dagen die op zichzelf het aantekenen overwaard zijn.

b) De bepalingen — Klokken en orgel

Eerst is er het grote kloggelui met verschillende klokken, *magno puls campanarum*. Waarschijnlijk waren er vier, zoals wij vroeger hebben aan-

Over die congregatie bestaan ook documenten in het archief van Sint-Pieters, bv. RAG, *Sint-Pieters*, IIe reeks, 27: *Ordo, ritus seu methodus celebrandae congregationis monasticae Germaniae inferioris per Belgium*, 1589; *ibid.*, *Statuta Congregationis monasteriorum exemptorum ordinis S. Benedicti in Belgio*, 1575.

(506) Van Acker, K., G., *Bijdrage tot de Geschiedenis der Librije van de Sint-Baafsabdij te Gent (Vorming, uitrusting, culturele waarde)* in *Bibliothekgids, Orgaan van de Vl. verenig. van Bibliotheek-archieff- en museum personeel*, Antwerpen, XXXV, 1959, p. 75-86. Wij waren zo gelukkig, aan Dr. Van Acker de vondst mee te delen over de aankoop, in 1369, van 5 boeken over recht: cfr. supra, p. 14 en nota 163. Het charter is van 28 febr. 1369 in zijn *Bijdrage* vermeld p. 76. *Id.*, *De Handschriften der vroegere St.-Baafslibrije thans nog bewaard in de bibli. van het kapittel van de St.-Baufskathedr. te Gent, Handelingen...* Gent, 1960, p. 63, 64.

(507) Ascoop, M., *op. cit.*, p. 58 noot 21.

gestipt⁵⁰⁸. Dan is er het orgel, *cum organis*⁵⁰⁹. Orgels waren tijdens de XIe en de XIIe eeuw een zeldzaamheid in kerk of klooster⁵¹⁰. Na 1120, jaartal dat op een zeer oud orgel te Vlissingen werd ontdekt, was het volgende slechts uit 1361 (Halberstadt) bekend⁵¹¹. Doch een eeuw later was het orgel een gewone en belangrijke hulp geworden in de kerkdiensten. Te Antwerpen werd reeds in 1432 door het kathedraalkoor voor de eerste maal een mis met orgelbegeleiding gezongen⁵¹². In 1461 moet het orgel tamelijk wijd verspreid geweest zijn. In dat jaar immers werd, door een ongelukkig interdict van de prinsbisschop van Luik, Louis de Bourbon (1456-1482) orgel en kerkzang het zwijgen opgelegd⁵¹³.

c) De bepalingen — Zang

Op de grote feestdagen was de zang veel plechtiger dan gewoonlijk. Onze tekst noemt dat „*cum cantu musicali gravi pausato et sonoro*”. Oudere fundatieakten spraken een eeuw vroeger over plechtige missen met diaken en subdiaken, *cum nota*”, met (letterlijk) genoteerde zang. Wij weten dat het betekent „*cantus planus, plain chant*”⁵¹⁴. Daartegenover stond „*cantus musicalis*”. In de XIVe en de XVe eeuw werd de „*decantus*” (zang in verschillende partijen), later „*contrapunt*” genoemd, die eerst op gregoriaanse motieven werd uitgevoerd, in willekeurige en grillige buitelingen vervormd,

(508) cfr. *supra* p. 12-13.

(509) In een studie *Iets over het orgel van de St.-Baafskathedraal*, verschenen in de *Godsdienstige Week van het Bisdom Gent*, XIIe jg., 1939, (10 febr., 24 febr.) p. 23-24, 37-38, schreven wij over het ontbreken van alle gegevens over een mogelijk oud orgel in de oude Sint-Janskerk en in de abdijkerk van Sint-Baafs... Dit durven wij niet herhalen. Ondervinding leerde ons sindsdien dat grondige en geduldige opsporingen *altijd* iets (en somtijds veel) opleveren.

(510) Jorisenne, G., *Facteurs d'orgues dans le pays de Liège*, in *Annales de la Fédération archéologique et Historique de Belgique*, XXIIe Congrès, Malines, 1911, p. 885-886: „les orgues étaient très rares alors (1055) dans les monastères; Tot de XIIe eeuw, zegt D. Martène, waren orgels een zeldzaamheid in de kerk (cit. bij Regnier, *L'Orgue*, Nancy, 1862, p. 9); Fetis, *Histoire générale de la Musique*, t.V, Paris, 1876, p. 206 sq. „Uit de oudste teksten valt niet veel te leren over orgelbouw in de XIIe en de XIIIe eeuw”.

(511) Fetis, *op. cit.*, p. 210, 212.

(512) Striels, G., *De Zangkapel van de kathedraal van Antwerpen. Geschiedkundige nota's*, in *Musica Sacra*, 1934, (nr 1) p. 35.

(513) Jorisenne, G., *art. cit.*, p. 886: „...les orgues avaient pris une réelle importance à cette époque dans le rituel catholique”; De Moreau, E., *Histoire de l'Eglise en Belgique*, t. IV, 1949, p. 45, 55, 68.

(514) Gueranger, P., *Institutions Liturgiques*, 1, 2e éd., Paris-Bruxelles, 1878, p. 331; „V idus julii. Benedicti abbatis. Obitus defunctorum apud Courtrai, anno D(omi)ni M^oCCC^o (II°) *cum nota*”, in *Obituaire du chapitre de Sainte-Waudru fin XIVe siècle, copie d'un document plus ancien (ce qui explique l'erreur: 1300 pour 1302) aux archives de l'Etat à Mons*. Deze korte passus bij Decamps, G., *L'abbaye de Groeninghe-lez-Courtrai et ses possessions dans le Hainaut*, in *Annales du Cercle archéologique de Mons*, XXXIV, 1905, p. 62, n° 1. Dus was het woord in gebruik einde XIVe eeuw bij de „Leliaerts”. Medegedeeld door Dom Nic. Huyghebaert, abdijs Loppem.

zodat ernst en wijding van de oude zangen dreigden verloren te gaan. Dit was meest te wijten aan de zucht om eigen talent op de voorgrond te brengen. Zo altans verstaat het de bul *Docta sanctorum* uit 1322 van paus Johannes XXII (1316-1334). „De oude zangwijze wordt bedorven door kortere noten die bijna onopgemerkt blijven, de melodie wordt door hikken onderbroken en door verwijfde *decantus* verzwakt. Vulgaire motetten worden in de zang verwerkt, die zonder rustpunten doorloopt. De zangers drukken zelfs door gebaren uit wat ze ten gehore brengen⁵¹⁵. Dit was een begrijpelijke reactie tegen een nieuwigheid, die misschien, zoals het dikwijls gebeurt, zonder de nodige voorzichtigheid haar plaats kwam opeisen.

Het meest omstreden punt is niet het aanwenden van meerdere stemmen tegelijk, maar het verwerken van profane zangen als thema voor godsdienstige muziek. Toch moet gezegd dat zelfs in de oude polyfonie van de XIIIe, XIVE, tot de eerste helft van de XVe eeuw de gregoriaanse motieven dikwijls bijna onherkenbaar waren, hoewel ze nochtans als „tenor“, als ondersteuning dienden voor het geheel : een echt netwerk van muzikale arabesken werd errond gesponnen om de woorden te versieren.

Bij de opkomst van de profane polyfonie werd het anders en in de XVe eeuw dringt de invloed van de wereldse muziek tot in de godsdienstige komposities binnen⁵¹⁶. Polyfonische zang, de „nieuwe kunst“, die voor het eerst in Florence schijnt beoefend geworden te zijn, was toen gemeenschappelijk bezit van de Italiaanse, Franse, Nederlandse en Engelse kunstenaars geworden. Wij mogen die oude polyfonie niet met de latere verwarren. Een muzikale zin, uit een werelds kunst- of volkslied of uit een kerkzang genomen, levert de basis maar bepaalt noch de kunstwaarde noch zelfs de religieuze gevoelens die de kompositie wil vertolken. Het thema is alleen een technische leidraad die soms wel de inzet geeft van elk zanggedeelte (Kyrie, Gloria, enz.) en die kan worden vergeleken met de *basse chiffree* uit de XVIIe en XVIIIe eeuw.

Polyfonie is in de periode die wij bestuderen de kunst om verschillende melodiën te laten samenvallen. De zangen die niet voor de hoogste stem zijn geschreven zijn geen begeleiding, en de twee, drie of meer verschillende melodiën die door hun samentreffen ineenvloeien, moeten daarom geen akkoorden vormen zoals in de latere harmonieleer werd vereist.

Zo komt het dat de thema-melodie, als muzikale basis, in werkelijkheid geen echte invloed heeft op de al dan niet godsdienstige expressie van het werk. Ze krijgt zelfs in heel dat klankenweefsel niet eens de plaats die haar het best zou laten herkennen, nl. de hoogste stem die, hoewel in de meerstemmige muziek elke zang onafhankelijk schijnt, toch een nogal groot belang krijgt. Ze is integendeel gewoonlijk zelfs niet te herkennen, vooral wanneer het thema in vrije, dus gewijzigde vormen verschijnt, in een variërend rythme, en gedurig doorengestremeld met de andere haar omringende melodiën. De stemming, de sfeer wordt dus niet door het motief

STADS...CHIEF
— GENT —

(515) Guenger, P., *op. cit.*, p. 349-351.

(516) Van Den Borren, Ch., Roland de Lassus, Coll. „Notre Passé“, Bruxelles, 1943, p. 10-11.

bepaald, maar door de samenklank die wordt teweeggebracht door het opeenleggen van verscheidene andere stemmen boven op deze basis⁵¹⁷.

Wat de uitvoering betreft, is het waarschijnlijk dat sommige stemmen of sommige muzikale zinnen, *moduli*, niet werden gezongen maar door instrumenten gespeeld. Het is immers niet voor zeker aan te nemen dat de religieuze muziek van de Nederlandse polyfonisten noodzakelijk was bedoeld voor a-capella-zang⁵¹⁸. Waar het pas gaf, werden in die oude komposities de stemmen door de toen gebruikte instrumenten „verdubbeld” of zelfs als zelfstandig instrumentaal stuk uitgevoerd. Volgens een bijschrift op het titelblad van een *Muzyckboexken* uit 1551, „seer lustigh om singen en spelen op alle musicale instrumenten”, werd de soort instrumenten niet eens aangeduid en ze behoorden zeker niet alle tot dezelfde familie. De helderheid van de polyfonie wordt zelfs bevorderd door verscheidenheid van timbre bij de instrumenten⁵¹⁹. Zo zou abt Raphaëls bepaling „*cum organis*” kunnen betekenen dat het orgel ook zijn aandeel had in en tussen de vokaal-muziek.

Wij zegden „Nederlandse polyfonisten”. In deze periode immers, vanaf ± 1450 en dit wel een eeuw lang, volgden beroemde mannen uit de Nederlanden zonder onderbreking elkaar in de toonkunst op, en de Nederlandse afstamming van een musicus was reeds op zichzelf een aanbeveling. De Nederlanden waren toen als de hogeschool voor de muziek. Vooral de Zuidelijke Nederlanden oefenden een bijna onbepaalde heerschappij op muzikaal gebied uit tijdens de regering van de hertogen van Bourgondië⁵²⁰. Regelmatig werden bv. voor de Weense hofkapel Nederlanders aangevorven. Jan van Ockeghem (± 1430-1495), Jacob Obrecht (1430-1505), Hendrik Isaac (1450-1517), Josquin des Prés (1450-1521), om slechts die enkelen te noemen, telden toen voor de allergrootsten⁵²¹.

Er bestaat dan grote waarschijnlijkheid dat in Sint-Baafs, zoals in veel andere kerken, de eigentijdse Nederlandse koorwerken werden uitgevoerd, vooral op de grote dagen.

Hoe zag ten slotte de bezetting er uit?

De oude zangkapellen hadden nooit een groot aantal zangers, maar het waren meestal uitgelezen elementen. Interpretatie met beperkt aantal uitvoerders vergroot de duidelijkheid en de soepelheid van uitdrukking. Stemmen, die kracht bezitten en goede klank, bereiken evengoed als een massale

(517) Van Den Borren, Ch., *L'Esthétique expressive de Guillaume Dufay dans ses rapports avec la technique musicale du XVe siècle* in *Annales de la Fédération Archéologique et historique de Belgique, XXIIe Congrès*, Malines, 1911, p. 900-905. Cfr. ook een typische beschrijving van de polyfonie door Luther, cit. bij Smijers, A., *De Polyphone Kerkmuziek van de XVe en XVIe eeuw*, in *Musica Sacra*, 1936 (nr 4), p. 232.

(518) Van Den Borren, Ch., *art. cit.*, p. 905.

(519) Van De Velde, Eug., *Het esthetisch oogpunt bij de vertolking der oude polyfonie*, in *Musica Sacra*, 39e j., 1932 (nr 3), p. 174.

(520) Smijers, A., *De Polyphone Kerkmuziek van de XVe en XVIe eeuw*, *art. cit.*, p. 231.

(521) Vyverman, J., *Oudnederlandse Meesters voor het Orgel*, in *Musica Sacra*, 46e j. (1939), nr 2, p. 109-111; Roosens, L., *Werd Jan van Ockeghem te Dendermonde geboren?*, in *Musica Sacra* 43e j., (1936), p. 13-18.

bezetting een machtige indruk. In 1550 bv. telde de kapel van de hertog van Beieren te Munchen zestien muzikanten en een kapelmeester ⁵²².

In Sint-Baafs gebeurden de uitvoeringen voorzeker door de scholares van de buitenschool. Meerdere teksten uit onze fundatieakten veronderstellen goedgeschoolde stemmen, wanneer bv. gesproken wordt over de „zes meest-bekwame leerlingen” van de kapelmeester : er moeten dan zeker méér zangers geweest zijn, gedriid en geleid door hun magister.

De bepaling „gravi, pausato et sonoro”, statig, met de nodige rust en tegelijk met grote luister, verzekert ons dan dat de abt, die anderszins ook van pracht hield en minnaar was van elke kunstschoonheid, ook de meerstemmige weidse muziek van zijn tijd wist te waarderen.

Wat voorafgaat, kan dan een antwoord zijn op een paar vragen, die de fundatietekst kon doen oprijzen: „Welke muziek werd door de begiftiger bedoeld, Hoe en door wie werd ze uitgevoerd.”

Wat dit alles met de kerkhofkapel heeft te maken, blijkt vanzelf wanneer we bedenken, dat de diensten in deze kapel door hetzelfde personeel en op dezelfde wijze als in de abdijkerk zullen gedaan zijn, zij het dan op mindere schaal.

d) De bepalingen — De kaarsen

De oude abdijkerk, die na de verwoesting van de eerste (?) uit de Karolingische tijd werd gebouwd, was romaans ⁵²³. Tijdens het abbatiaat van prelaat Joannes Vromand (1262-1295) werden nieuwe stenen gewelven gelegd op de rechterzijde — de zuiderzijde — van de benedenkerk ⁵²⁴, „novas lapideas vontas in dextera parte ecclesie construxit”. VAN LOKEREN merkt hierbij op dat de woorden „stenen vouten” kunnen betekenen dat de vroegere bedekking slechts een houten schot zou geweest zijn ⁵²⁵. Misschien zijn de twee romaanse beuken in diezelfde bouwperiode tot één gotische ineengewerkt. Later werden de smalle vensters vervangen door een kleiner aantal ruimere, met maaswerk versierde ramen, en werd de vorm van de bedakingen gewijzigd ⁵²⁶.

Zo kwam men tot een gotische kerk, waarvan nog afbeeldingen bestaan die er een voorstelling van geven zoals ze was een paar tientallen jaren na de tijd van abt Rapaël's fundatie ⁵²⁷. Zonder twijfel heeft men ook van binnen de kerk aan de nieuwe vormen aangepast, dus ook de altaren.

Zulk binnenzicht moeten wij voor ogen houden bij het lezen van de bepalingen betreffende de verlichting.

(522) Van De Velde, Eug., *Het esthetisch oogpunt...*, art. cit., p. 171-172: *id.*, *Wat doen wij?*, in *Musica Sacra*, 34e j., (1927), nr 3, p. 71.

(523) De Smidt, F., *Opgravingen in de Sint-Baafsabdij te Gent*, — *De Abdijkerk*, Gent, 1956, p. 237-250, 33-198.

(524) A.V.L. (Van Lokeren, A.) *Chronique de S. Bavon à Gand par Jean de Thielrode*, Gand, 1835, p. 25.

(525) *ibid.*, p. 102.

(526) De Smidt, F., *op. cit.*, p. 31.

(527) nl. 1524, 1534, 1540, o.a. cfr. De Smidt, F., *op. cit.*, p. 18, 20, 22.

De tekst laat voelen dat de schikkingen daaromtrent, voorgeschreven bij de fundatiemissen, de gebruikelijke verlichting beschrijven op de hoge feestdagen. Hij spreekt immers over „de magno luminari”, de *grote* verlichting, wat een vaststaande en gebruikelijke benaming schijnt geweest te zijn ⁵²⁸. Ze bestaat uit negentien waskaarsen, dertien ervan wegen elk een pond, zeven moeten op de kandelaber staan bij de trappen van het hoogaltaar.

Reeds in de VIIe eeuw droegen de zeven akolieten, van elk van de zeven kerkelijke indelingen (regiones) te Rome, hun kaarsen vóór de pausmis. Dit was een liturgische overname van het oude gebruik waarbij, volgens het Romeinse recht, de hoge waardigheidsbekleders het voorrecht hadden, met kaarslicht en wierook ingeleid te worden. Keizer Constantinus kende aan de bisschoppen het recht toe, in zekere gevallen als rechter op te treden. Als zodanig mochten ze de eraan verbonden eerbewijzingen ontvangen. Nadien ging die onderscheiding over op hun liturgische, hogepriesterlijke waardigheid.

Bij het *Kyrie* van de mis plaatsten de akolieten hun kandelaars op de kerkvloer, vier aan de rechter-, drie aan de linkerzijde van het altaar ⁵²⁹. Van dit gebruik is de „kandelaber nabij de altaartrappen” wellicht de voortzetting.

Zevenarmige kandelaars hebben in de meeste katedralen en grote abdijkerken reeds vroeg bestaan. Cluny bezat er een, geschonken door koningin Mathilde, de echtgenote van Willem de Veroveraar (1066-1087). Sint Bernardus (1091-1153) spreekt over de, naar zijn mening, te rijke versiering van dergelijke kunstwerken. Misschien bedoelde hij de grote kandelaber waarvan later een gedeelte te Reims bewaard werd. Te Bayeux bestond er een uit de tweede helft van de XIIIe eeuw, gegeven door bisschop Guido. Dante beschrijft een dergelijk stuk in zijn *Purgatorio* (28e en 29e zang). Milaan bezat de schoonste. De armen hadden een spreiding van 4,4 m., hij was 4,7 m. hoog en stond op een marmeren voet van 1 m. Hij werd in 1562 geplaatst. In de XIXe eeuw bestonden er nog te Essen, te Brunswijk, te Messina.

Ze waren meestal van verguld brons, en met edelstenen versierd. Dieren, ornamenten, profetenbeelden, deugden en ondeugden werden erop voorgesteld; als middenstuk kwam veelal een afbeelding van O.L. Vrouw met het Kind, zodat ze als „de Boom van O.L. Vrouw” — „l'Arbre de la Vierge” — bekend staan.

De grote kandelaber stond bij de ingang van het priesterkoor, op de plaats waar later de middenste lamp zou hangen ⁵³⁰.

(528) Texier, *Dictionnaire d'Orfèvrerie, de Gravure et de Ciselure chrétiennes...*, publié par l'Abbé Migne, Paris, 1857, col. 352: art. „Cbandeliers”: „Toute cérémonie notable (du culte catholique) se faisait à très-grand lumineux”.

(529) Croegaert, A., *Uitgewerkte plannen voor sermoenen en lessen over het heilig Misoffer en zijn ceremoniën*, I, Averbode, 1932, p. 151-153.

(530) Texier, *op. cit.*, col. 320-332: art. „Candelabre”. Het middenstuk droeg rijke versiering: op de kandelaber van Milaan stonden vier dieren, ertussen ornamenten, beeldjes met figuren uit het Oud Testament, de dierenriem, deugden en ondeugden, bladeren, O.L. Vrouw met Kind, Drie Koningen te paard, acht Profetenfiguren.

In de Sint-Baafskerk zal het wel niet anders geweest zijn. De kandelaber stond er „juxta gradus majoris altaris”, bij de trappen van het hoogaltaar, tussen het altaar namelijk en de plaats waar het priesterkoor eindigde en het koorgestoelte van de monniken begon.

De volgende twee kaarsen moeten staan „super angelis cornuum majoris altaris” — op de engelen aan de hoeken van het hoogaltaar (letterlijk „van” de hoeken). Wij denken dat deze beschrijving op volgende wijze mag worden verstaan : rond een altaar uit de gotieke kunstperiode, dat gewoonlijk een eind van de koormuren, vrijstaande in de absis was opgebouwd, hing een gordijn aan horizontale roeden, die zelf waren vastgemaakt in vier of zes zeer smalle en hoge zuiltjes, waar bovenop rechtstaande, hoogopgerichte engelenbeelden stonden, die soms kandelaars vasthielden ⁵³¹. Zo was het oude mettenaltaar van de Saint-Denisabdij tot in de XVe eeuw, te zien op een schilderij van van Eyck, zo was het hoogaltaar in de katedraal te Parijs, te Amiens, te Arras, enz. ⁵³². Dergelijke opstelling ziet eruit als een overblijfsel van het oude ciborium, waarvan de overkapping is weggenomen. Oudtijds werden de gordijnen van het ciborium tijdens de consecratie dichtgetrokken ⁵³³. Op zulke kaarsdragende engelen moet het geweest zijn, dat de twee voorgeschreven kaarsen moesten worden geplaatst, „op de engelen van de hoeken van het altaar”. Een andere veronderstelling is mogelijk, dat het nl. engelenbeeldjes zouden zijn van een retabel.

Dikwijls immers stond een retabel als onmiddellijke achtergrond van het altaar, vóór het gordijn opgesteld ⁵³⁴. Nu nog worden talrijke retabels uit die tijd in binnen- en buitenland bewaard. Wij zouden ze nu kunnen aanzien als een soort muurbekleedsel. Inderdaad, in de veel latere neogotiek werd het retabel dikwijls vlak vóór of dichtbij de muur van koor of zijkapel geplaatst, alsof het er de artistieke bekleding moest voor vormen. Maar in de echte gotiek stond zulk altaar meest in een ruimte, los van de muren, en dan was het retabel een achtergrond, die voor de officianten wat veilige beslotenheid bracht, en meteen als klankbord diende voor hetgeen ze te zingen of luidop te lezen hadden.

De Brabantse beeldhouwers, evenals hun ambachtsgenoten uit Italië, Spanje, Duitsland ⁵³⁵, hebben er zeer vele en zeer schone gemaakt, eerst in steen, later in hout — de stenen zijn uit de XIVe eeuw, de houten uit de XVe ⁵³⁶. Ze waren in drie, en veelal in meer vakken ingedeeld, die ieder een voorstelling bevatten met dikwijls talrijke personages. Hun rijkste tijd ligt in de laatgotiek, tussen 1470 en 1530 ⁵³⁷.

(531) Mallet, J., *Cours élémentaire d'archéologie religieuse, — Mobilier*, Paris, 1883, p. 193; Hoogewerff, G.J., *De Schilderkunst in de Noorderlijke Nederlanden tot omstreeks 1440, in Kunstgeschiedenis der Nederlanden*, dl. I. *De Middeleeuwen — de Zestiende eeuw*, Utrecht-Antwerpen, 1954, p. 187.

(532) Afbeeldingen van zulke altaren bij Mallet, J., *op. cit.*, p. 194, 210.

(533) Texier, *op. cit.*, art. *Autel et ciborium*, col. 196.

(534) Hoogewerff, G.J., *op. cit.*, p. 187.

(535) Viollet-Le-Duc, *Dictionn. d'Archéol.*, t. II, *cit. bij Mallet J., op. cit.*, p. 192 : „...couvrirent leurs retables d'un fouillis incroyable de bas-reliefs, de niches, de clochetons, qui s'élevèrent bientôt jusqu'aux voûtes...”

(536) Mallet, J., *op. cit.*, p. 192-193.

(537) De Moreau, E., *Histoire de l'Eglise en Belgique*, t. IV, p. 427-429.

Typische voorbeelden zijn o.a. het O.L. Vrouw-retabel van de basiliek van Tongeren⁵³⁸, een drieluik-retabel uit de oude abdijkerk te Averbode ± 1504, bewaard in het Cluny-museum te Parijs⁵³⁹, en het zogezegd Sint-Baafs-retabel, nu in het South-Kensington-museum te Londen, met apostelenbeelden versierd, waarvan twee op de hoekpinakels staan⁵⁴⁰. In de abdijkerk konden de engelen op de hoeken van zulk een retabel staan.

De 10e en 11e kaarsen van de dertien, door onze fundatietekst beschreven, moesten op het hoogaltaar worden geplaatst. Tot in de XIe eeuw stonden geen kandelaars op het altaar⁵⁴¹. Voor de volgende eeuw kennen wij schilderingen waar een kruisbeeld en één enkele kandelaar elk aan een kant op het altaar zijn afgebeeld, bv. op de romaanse reliekenkas van Saint-Calmain uit de abdij van Maussac⁵⁴². Wat het kruis betreft, tijdens de XIIe eeuw werden veel kruisbeelden, andere dan het processiekruis vervaardigd, maar eerst in de XIIIe eeuw werd overal een kruisbeeld op het altaar gezet minstens gedurende de H. Mis⁵⁴³. En wellicht is het slechts veel later dat het kruis zijn vaste plaats krijgt, ook buiten de diensten⁵⁴⁴.

Uit vrij latere tijd ook dan de XIIe en XIIIe eeuwen bestaan getuigen die geen enkele kaars op het altaar laten zien. Zo een miniatuur in een missaal van de abdij van Lesnes, Kent, XIIe of XIIIe eeuw⁵⁴⁵, een andere in een missaal van de katedraal van Parijs uit de XIVe⁵⁴⁶ geen kaars vertonen, dan is er de afbeelding op een wandtapijt in de katedraal te Doornik, in 1402 geschonken, waarop een altaar te zien is, eveneens zonder een enkele kaars⁵⁴⁷; op een muurschildering in de Sint-Walburgiskerk te Zutphen, ook uit het begin van de XVe eeuw, staat iets dat misschien een lage, brede kandelaar is⁵⁴⁸. De „Mis van de H. Gregorius” in het Brevia-

(538) afbeelding bij De Moreau, E., *op. cit.*, p. 349. De kerk werd afgebouwd XVe eeuw. Over de — meestal Brabantse en Antwerps-Mechelse — retabels: *ibid.*, p. 427 sqq.

(539) Rond of na 1504 gemaakt voor het altaar van het Allerheiligste Sacrament. Daarover Prof. Dr. Lavalleye, J., *Le retable d'Averbode au musée de Cluny à Paris*, in *Revue d'Art*, jg. 1926, nr van nov.-dec. Reproductie in Valvekens, E., *Arnold van Leeftael, Prelaat der Abdij van Averbode* (†1584), Brugge, 1943, p. 157.

(540) Van Werveke, A., *Un retable provenant de l'Eglise Saint-Bavon, actuellement conservé au South Kensington Museum, à Londres*, in *Bulletijn der Maatsch. van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, 16e j., nr 4, Gent, 1908, p. 150-159: de beelden zijn Vlaams werk 2e helft XVe e., verhemelte en hogels uit de laatste jaren gotiek, bij ons eerste derde XVIe e. Het verhemelte is uitgevoerd 1531-1532. (St.-B. is niet de abdij).

(541) Croegaert, A., *Op. cit.*, p. 153.

(542) Mallet, J., *op. cit.*, p. 153-154.

(543) Dumoutet, E., *Le Christ selon la Chair et la Vie Liturgique au Moyen-Age*, Paris, 1932, p. 21.

(544) *ibid.*, p. 23.

(545) afbeelding in Croegaert, A., *op. cit.*, 2e deel (losse platen).

(546) *ibid.* Om dit alles met huidige gewoonten te vergelijken, denke men aan het nog niet lang door de nieuwe liturgische bepalingen afgesloten tijdperk, bepalingen waarvan, niettegenstaande de beste bedoelingen, de gevolgen op kunsthistorisch terrein nog niet kunnen worden voorzien...

(547) Warichez, J., *La Cathédrale de Tournai et son Chapitre*, Wetteren, 1934, plaat VII, tussen p. 48 en 49.

(548) Hoogewerff, G.J., *op. cit.*, p. 188-189, afb. p. 189.

rium Grimaldi uit de XVe eeuw toont een altaar met kelk en misboek, maar geen kruis noch kandelaars⁵⁴⁹. Zelfs in de „Zeven Sacramenten” van Roegier van der Weyden, geschilderd voor bisschop Jean Chevrot van Doornik (1437-1460) is geen of misschien één kandelaar te onderscheiden⁵⁵⁰. Een tekening van de oude katedraal te Parijs toont een kruis en twee kandelaars op het hoogaltaar, maar er staat niets op de beide altaren die vóór de koorafsluiting staan⁵⁵¹.

De gebruiken waren in geen geval overal dezelfde, er schijnt zelfs nogal veel verscheidenheid te hebben bestaan in de voorschriften daaromtrent⁵⁵².

Met de twee laatste, door de altaardienaars te dragen kaarsen is het voorgeschreven aantal in onze stichtingsakte afgesloten, altans voor de eerste reeks.

De overige zes zijn minder zwaar, het zijn „pannekaarsen”, bestemd voor kaarspannen. Ze moeten „met twee grote oblichen”⁵⁵³ dienen bij de Elevatie van de mis.

Deze bijzonderheid staat in verband met het grote belang, dat van af de XIIIe tot in de XVIe eeuw werd gehecht aan het zien van de H. Hostie⁵⁵⁴. Dit was, naast en met de H. Communie, een van de voornaamste vormen in de eredienst van de H. Eucharistie⁵⁵⁵ en had zijn hoogtepunt bereikt op het einde van de middeleeuwen⁵⁵⁶. Om de H. Hostie goed te laten zien werden de koorgordijnen opengetrokken, de poorten van het koor wijddopen gesteld⁵⁵⁷; te Chartres trok de diaken even vóór de Consecratie een klein purperen gordijn, dat anders aan de evangeliekant hing, naar boven het midden van het altaar, zodat de witte Hostie vóór een donkere achtergrond kwam⁵⁵⁸; in Spanje en in Engeland hing soms een zwart doek achter het altaar met dezelfde bedoeling⁵⁵⁹. Daarom ook deed men bij de Elevatie kaarsen of toortsen aansteken. In 1248 sticht Jehan de Joinville in de Saint-Lorenskerk van die stad een waslicht van drie pond om te branden „quant on levera Corpus Domini”⁵⁶⁰. In 1368 werd bij de Kartuizers voorgeschreven in de private missen een kaars te doen branden bij de Elevatie. Bij de Celestijnen gebeurde dit nog in de XIVe en de

(549) Dumoutet, Ed., *op. cit.*, p. 120, afb. 8.

(550) De Moreau, E., *op. cit.*, t. IV, plaat I, tussen p. 64 en 65. De schilder leefde ± 1399-1464.

(551) Mallet, J., *op. cit.*, p. 210 fig. 85.

(552) *ibid.*, p. 271

(553) Zoals wij hoger, p. 45 van deze studie hebben aangestipt, konden wij de betekenis van dit woord niet achterhalen.

(554) Dumoutet, Ed., *Le désir de voir l'Hostie et les origines de la dévotion au Saint-Sacrement*, Paris, 1926, p. 7: ...a marqué profondément son empreinte dans un assez grand nombre d'usages liturgiques.

(555) *op. cit.*, p. 18: Multorum petitiones exaudiuntur in ipsa visione Corporis Christi: Guill. d'Auxerre, *Summa aurea*, éd. Pigouchet, Paris, 1500, fol. 261.

(556) Dumoutet, Ed., *op. cit.*, p. 34.

(557) *op. cit.*, p. 58, note 4 et 6.

(558) *op. cit.*, p. 59.

(559) Mangenot, E., *Élévation*, art. in *Dictionn. de Théologie Catholique*, fasc. XXXIII, Paris, 1911, col. 2325.

(560) Dumoutet, Ed., *op. cit.*, p. 57 note 3.

XVe eeuw ⁵⁶¹. Dat dit niet bedoeld was als een vermeerdering van plechtigheid, maar eenvoudig om 's winters in de vroege missen de H. Hostie te kunnen zien, zegt reeds een generaal kapittel van de Kartuziers in 1233 : „wanneer het Lichaam van de Heer niet zichtbaar is omdat er zo vroeg wordt mis gedaan, mag de diaken een goed brandende kaars vasthouden achter de priester ⁵⁶². Op een miniatuur in een oud Parijs' missaal staat naast de celebrerende priester een dienaar die op de geheven H. Hostie het licht van een toorts laat vallen ⁵⁶³. Op de hoger genoemde „Zeven Sacramenten" van Roegier van der Weyden houdt de geknielde koorknaap eveneens een brandende toorts vast ⁵⁶⁴. Van deze gewoonte kan de zogenaamde Sanctuskaars, die bij sommige kloosterorden vóór het einde van de prelatie wordt aangestoken, misschien een voortzetting zijn. Het gebruik leeft ook duidelijk voort in de „intortitia", draagkaarsen of kleine lantaarnen, die op sommige hoogfeesten worden vastgehouden door op de trappen geknielde dienaars tijdens de Consecratie.

Het woord „Consecratie" wordt in onze fundatieakte en in veel oude teksten niet gebruikt, wel „Elevatie". Beide woorden betekenden toen echter niet hetzelfde.

Eudes de Sully, die bisschop was van Parijs van 1196 tot 1208, verbood de hostie omhoog te heffen vóórleer de consecratiewoorden waren uitgesproken, om te voorkomen dat de gelovigen de nog niet geconsacreerde hostie zouden aanbidden. Het bedoelde gebruik bestond misschien reeds in 1120. In missalen, die na Eudes' tussenkomst werden geschreven, wordt de Consecratie echter nog lange tijd voorgesteld als gebeurend *tijdens* de opheffing. Deze begon na de woorden „Accipite et manducate ex hoc omnes — Neemt en eet allen hiervan", zodat de *geheven* Hostie werd geconsacreerd. Hoewel een romeins Ordo XIV uit het begin van de XIVe eeuw de opheffing na de Consecratie voorschrijft ⁵⁶⁵, vermelden veel nog bestaande misboeken uit de XVe eeuw de oude rubriek.

Dit mag ons niet verwonderen. Concilies in Schotland, in Trier vernieuwden reeds in 1227 het Parijse voorschrift, dat ook in de generaal-kapittels van de Cisterciënzers van 1215 en 1232 voorkomt. In de synode van München 1279, in het Concilie van Frisingen 1440, in de synode van Salzburg 1490 en in de statuten van Toul 1515 werd het nog herhaald.

De Elevatie na de Consecratie staat in missalen uit de XVIe eeuw (Trier, Toul, Verdun) nog niet als rubriek voorgeschreven, wel in een misboek uit 1597 te Metz ⁵⁶⁶.

Het oude gebruik en de oude betekenis van „elevatie" hebben een lang leven gehad. De Sint-Baafsabdij kende het dan waarschijnlijk nog in 1490.

(561) *op. cit.*, p. 58 note 1 et 2.

(562) *op. cit.*, p. 57-58 note 4.

(563) *op. cit.*, p. 66 : un servant projette, sur l'Eucharistie qu'il regarde, la lueur d'une torche (miniature 1er dimanche de l'Avent).

(564) *op. cit.*, p. 67.

(565) *op. cit.*, p. 41-48.

(566) Mangenot, E., *Élévation*, art. in *Dict. de Théol. Cathol.*, fasc. XXXIII, Paris, 1911, col. 2319-2328 : verbod de hostie omhoog te heffen vóór de Consecratie : col. 2324.

De laatste bepalingen van Raphaëls fundatie betreffen enkel het voorziene jaargetijde voor de abt.

Te midden van het koor wordt de lijkbaar geplaatst met vier grote waskaarsen errond. Vier andere, eveneens „stallichten of stapeelkaarsen” moeten bij het graf zelf worden ontstoken.

Dit alles was dan rond het einde van de XVe eeuw gebruikelijk in de abdijkerk voor zang, muziek en licht. Ook daarvan werd een uitvoerige beschrijving bedoeld als ernstige waarschijnlijkheid van wat, verkleind, ook in de kerkhofkapel zal zijn gedaan geweest.

STADSARCHIEF — GENT —

e) *Salve Regina* in de Cemeterie-kapel

In de kerkhofkapel zelf wordt door de stichter een andere fundatie voorzien, en het is meteen de eerste maal dat het gebouw in een charter van het Sint-Baafsabdij „Jerusalem” wordt geheten.

De stichting bepaalt dat daar elke avond het *Salve Regina* moet worden gezongen. Uit de tekst mag worden gelezen dat dit gebruik reeds vóór 1490 in de kapel bestond. De abt zegt immers dat hij dit gewoon is en het tot nu toe heeft gedaan.

Raphaël begon zijn abbatiaat in 1478, het *Salve* kan dan tot dit tijdstip teruggaan of toch alleszins ontstaan zijn tussen 1478 en 1490. Het is evengoed mogelijk dat het gebruik door een van zijn voorgangers werd begonnen en dat hij nu door een fundatie het voortbestaan heeft willen verzekeren.

Het *Salve Regina* is zeer oud. Het wordt reeds genoemd in 1147 met betrekking tot Sint Bernardus en zelfs vroeger, want van de H. Anselmus Lucensis die in 1086 stierf bestaan er preken op deze lofzang⁵⁶⁷. Het *Salve* kreeg grotere verspreiding door verschillende kloostergebruiken. Bij de Cisterciënzers werd het sinds 1217 gezongen in de processie naar het hoogaltaar na de Primen en sedert 1251 ook na de Completen⁵⁶⁸. Ook de Premonstratenzers hebben het gebruik na de Primen. De Dominikanen hebben de nog steeds indrukwekkende *Salve*-processie elke avond na de Completen, zoals in een voorschrift van de Orde in 1226 te Bologna werd vastgelegd⁵⁶⁹. De Servieten, die in 1245 regel en habijt kregen van de Dominikaan de H. Petrus van Verona, zingen het *Salve* in de avondprocessie⁵⁷⁰. Een algemeen kapittel van de Minderbroeders schreef in 1249 te Metz de zang van de vier Maria-antifonen volgens de liturgische jaar-

(567) Jonkers, A., *Salve Regina*, in *Tijdschrift voor Liturgie*, Affligem, 2e jg., 1921, nr 4, p. 201 en nota 1.

(568) Dumoutet, E., *Le Christ selon la Chair...*, op. cit., p. 187. Fruytier, A., *De Mariaverering en de Cisterciënzers*, in *Handelingen v.b. Vlaamsch Maria-Congres te Brussel*, 8-11 Sept. 1921, II, p. 54 noemt 1218 i.p.v. 1217.

(569) Arts, J.M., *De Maria-Verering in de Orde v.d. H. Dominicus*, in *Handelingen*, op. cit., p. 70-71.

(570) Tauci, R., (Ordre des) *Servites*, in *Dict. de Théologie Catholique*, fasc. 130-131, Paris, 1939, col. 1982-1987.

kring na de Completen voor⁵⁷¹. De Karmelieten zongen het Salve na de Completen zeker reeds in 1263⁵⁷², en sinds 1321 (of 1324?) moest het na ieder kanoniek uur (breviergedeelte) worden gelezen⁵⁷³. De Maria-antifoon na de Completen werd sinds 1350 ook in Rome gebruikelijk⁵⁷⁴, hoewel het gebruik slechts in de XVIe eeuw door de H. Paus Pius V, zelf Dominikaan, officieel in het Romeins brevier werd opgenomen⁵⁷⁵.

Hoe en wanneer is het Salve, dat tot nu toe het koorgebed afsluit, een zelfstandige godsdienstoefening geworden?

Door het volk werd van Maria-gezangen in de kerken veel gehouden. Aan die voorliefde danken zeer oude genootschappen hun bestaan. Zo kent men in Italië reeds zeer vroeg broederschappen van gelovigen, *Laudesi* geheten, die lof- en smeekliederen tot Onze Lieve Vrouw zongen, dikwijls in de volkstaal. De Zeven heilige Stichters van de Servietenorde (1233) zouden in een dergelijke vereniging bijeengekomen zijn⁵⁷⁶, hoewel het ook vaststaat dat zij lid waren van de oude „Grote Confrerie van O.L. Vrouw”, gesticht voor ziekenzorg en andere liefdewerken⁵⁷⁷. Het gaat wel over hetzelfde genootschap⁵⁷⁸.

Wederkerig hebben die verenigingen natuurlijk de populariteit van de Maria-gezangen sterk in de hand gewerkt.

Anderzijds werd deze voorliefde voor de Maria-liederen de oorsprong van bepaalde volks-liturgische gebruiken die door schenkingen werden bestendigd. Een lofzang werd uitgevoerd op plaats, dag en uur door de stichtingsakte bepaald. Dit kan worden vergeleken met een oponthoud van een processie bij een altaar of beeld, vandaar de naam „Statio”, stilstand, die aan dergelijke korte plechtigheid werd gegeven.

Volksgeliefd was het „Inviolata”. Stichtingen voor deze lofzang werden gedaan te Parijs in 1425, te zingen vóór de Mis op 15 augustus, en in 1429 in de Saint-Eustache-kerk; te Rouen in Saint-Godard, elke zaterdag na de Completen, vóór het zittend Mariabeeld vóór het schip van de kerk; te Evreux, waar het Inviolata een der oudste gebruiken van de kathedraal was⁵⁷⁹.

(571) Dumoutet, E., *op. cit.*, p. 187.

(572) P. Leo Van Hove, *De Mariaverering der Karmelus-Orde*, in *Handelingen...*, *op. cit.*, p. 67.

(573) *ibid.*, en Hendriks, R., *La Succession Héritaire*, in *Elie le Prophète*, II, *Etudes Carmélitaines*, 1956, p. 47.

(574) Dumoutet, E., *op. cit.*, p. 187.

(575) Jonkers, A., *art. cit.*, p. 201.

(576) De Buck, V., *Origine des Saluts du Saint Sacrement dans la province ecclésiastique de Malines*, in *Collection de Précis historiques*, 2e série, t. I, 1872, p. 62-63, cit. bij Vande Velde, V., *De oorsprong van het Lof*, in *Liturgisch Tijdschrift*, 2e jg., Affligem, nr 8, 1 dec. 1912, p. 467-468.

(577) Tucci, R., *art. cit.*, col. 1982.

(578) Alzin, J., *Histoire de sept Saints et de leurs milliers de fils*, Bruxelles-Bruges, 1950, p. 45, 51-52.

(579) Dumoutet, E., *op. cit.*, p. 187-188. Ook in de Sint-Baafs-kathedraal te Gent moest, in uitvoering van een fundatie, elke zondag het Inviolata worden gezongen onder de processie na de terts vóór de plechtige Koormis. Het gebruik bestond nog rond 1950, tot, na het overlijden van de laatste „kapelmeester” die niet werd vervangen, de wekelijkse processie om parochiaal belang werd afgeschaft. Meteen verdween het oude Inviolata.

Voor het Salve Regina bestonden nog het meest fundaties. Het werd al dan niet gekoppeld aan een ander liturgisch officie. Waren de inkomsten van de stichting ruim genoeg, dan werd het met grote plechtigheid met licht en muziek gevierd, hetzij dagelijks, hetzij alleen op zaterdag, op vigilies of feestdagen van O.L. Vrouw. Het heette „lof”, Onser Vrouwen-lof.

De oude fundaties die in al onze kerken hebben bestaan zijn niet voldoende gekend om nu reeds een betrouwbaar overzicht te wagen van de lofstichtingen in onze streken. We hebben wel enkele voorbeelden, maar ze kunnen, door het ontbreken van voldoende gegevens, een verkeerd beeld van de werkelijkheid geven.

Er zijn wel kleine studies over dit onderwerp gemaakt, maar ze wekken — gewild of niet — de indruk dat ze min of meer bedoeld kunnen zijn om de prioriteit aan te tonen van bepaalde steden die dan de oudste lofstichtingen zouden bezitten... en dan is het gevaar van onjuistheid niet denkbeeldig.

Philippus, bisschop van Doornik, hecht op 29 mei 1360 zijn goedkeuring aan een besluit, waarbij de geestelijkheid van de parochiekerk te Eeklo iedere zaterdag na de Vespers, in processie van uit het koor naar het O.L. Vrouw-altaar zal gaan, om er het Salve Regina met vers en oratie te zingen⁵⁸⁰.

Een andere van de oudst gekende Salve-fundaties werd in Sint-Donaas te Brugge door Boudewijn de Vos gesticht. De akte, van 26 september 1365, bepaalt dat elke zaterdag het Salve moest worden gezongen. In processie verliet men het koor en zong de antifoon van Sint Donaas, daarna begon men geknield het Salve dat na de eerste woorden rechtstaande werd voortgezongen. Bij het einde „O clemens” enz. knielden allen opnieuw neer. Dan volgden vers en oratio van O.L. Vrouw met een gebed voor de stichter. Intussen werd de klok geluid⁵⁸¹.

In de Sint-Maartenskerk te Ieper werd op 29 juli 1385 het Salve Regina ingebracht, elke zaterdag na de Vespers, met een processie naar het schip van de kerk⁵⁸².

In Frankrijk bestond reeds vóór 1433 in de kathedraal te Troyes een Salve-stichting van Thibault de Champagne, in 1433 komt er een in de Notre-Dame du Mont-Roland, door Filips de Goede begiftigd, en te Parijs sticht een burgerman in 1484 een wekelijks Salve-lof dat elke maandag na het dankgebed na het noenmaal moet worden gezongen.

Er ontstonden broederschappen van het Salve Regina, meest in Engeland, de Nederlanden en Duitsland⁵⁸³. De Wynscrooders van Brugge stichtten in 1423 een lof in de O.L. Vrouwekapel van de Sint-Janskerk voor elke zaterdag, met Salve en Inviolata⁵⁸⁴, in 1444 kwam een lofgilde tot stand

(580) *Archief Bisd. Doornik, Charterboek*, nr 73, f° 121 v°. Mededeling van wijlen Deken J. Walters.

(581) Vande Velde, V., *Oorsprong van het Lof*, in *Ora et Labora-serie*, nr 13, uitg. *Liturgisch Volksapostolaat*, Steenbrugge, 1930, p. 20, 22-26.

(582) *ibid.*, p. 30-31.

(583) Dumoutet, E., *op. cit.*, p. 190-191.

(584) Vande Velde, V., *Oorsprong van het Lof*, *op. cit.*, p. 29.

te Londen, die door drie winkeliers werd gesticht⁵⁸⁵, in 1469 (8 mei) te Brugge in de kerk van de Augustijnen-Eremieten, door de Lam- of Pelswerkers, voor iedere zondag na de Completen⁵⁸⁶.

Te Antwerpen werd in 1479 de „Gilde van Onser-Liever-Vrouwen-Loff” gesticht, op verzoek van enige voornamen ingezetenen en met instemming van de koordeken-plebaan. In de kapel van O.L. *Vrouw op 't Staeksken* van de O.L. Vrouwekerk, moesten iedere avond de lofzangen *Inviolata*, *Salve Regina* of andere, in „schoonen discante” gezongen worden, waarna de oratio door de priester. Die dagelijkse plechtigheid werd aangekondigd door het luiden, in twee pozen, van de zware Mariaklok met nog vijf andere klokken, terwijl tussenin de beiaardier speelde. Juist vóór het begin van het lof moest dan met één klok worden geluid, zodat de kapittelheren en de stadsmagistraten wisten dat het tijd was om naar de kerk te gaan⁵⁸⁷. De Gilde beschikte over een talrijk personeel: een kapelmeester, vier zangers, al de koralen van het kapittel, de kapelaan die de collecte moest zingen, een klokluider en een beiaardier, een orgelist met zijn blazer, een bode, een roededrager en een werkvrouw voor het schoonhouden van de kapel. Al die mensen werden behoorlijk vergoed voor hun diensten, wat laat veronderstellen dat de gildeleden talrijk en bemiddeld waren. De Gilde was gesticht om de bijstand en de bescherming van O.L. Vrouw over de stad en over al de gildeleden af te smeken⁵⁸⁸. Veel later komen op sommige plaatsen nog lof-fundaties voor. Zo stichtte de laatste abt van Maulbronn, te Einsiedeln verbannen, in 1547 een *Salve Regina* dat door enkele monniken en kleine zangertjes iedere dag werd gezongen in de Mariakapel van de abdijkerk aldaar⁵⁸⁹.

Dat te Gent het eerste lof, in navolging van wat te Antwerpen was gedaan, eerst in 1502 in de oude Sint-Janskerk zou gesticht zijn⁵⁹⁰ is een gevoelige vergissing die des te meer bevreemding wekt, daar reeds meer dan een kwart eeuw vóór het verschijnen van de studie waarin deze bewering voorkomt, een lof dat ouder is dan 1402 beschreven werd in het overbekende werk van Fr. DE POTTER. In 1402 immers schenkt Heinric Borluut, „in vormen van utersten wille”, zes ponden parisis in augmentatie van de dienst van *Salve Regina*, die elke zaterdagmiddag gedaan wordt

(585) Dumoutet, E., *op. cit.*, p. 191.

(586) Vande Velde, V., *op. cit.*, p. 29-30.

(587) Striels, G., *De Zangkapel van de Kathedraal van Antwerpen*, *art. cit.*, (1934), p. 36.

(588) Vande Velde, V., *Oorsprong van het Lof*, *op. cit.*, p. 20-22; *id.*, *De Oorsprong van het Lof*, in *Liturgisch Tijdschrift*, Affligem, 2e jg., nr 8, (1 dec. 1912), p. 467-468.

(589) De Smet, G., *Onze Lieve Vrouw der Eremyten te Einsiedeln*, in *Mariaal Tijdschrift*, Gent, 29e jg., 1957, nr 1, p. 22.

(590) Vande Velde, V., *De Oorsprong...* (*Lit. Tijdschr.*), *art. cit.*, p. 468, citeert Diercxsen, *Antverpia Christo nascens*, t. III, p. 91: enige Gentenaren in 1502 een dagelijks lof...

voer *Onser Vrouwen up den vloer*⁵⁹¹ in *Sente Nicolauskerke*⁵⁹². Uit de tekst blijkt duidelijk („in augmentacien”) dat het gebruik reeds van vroeger bestond en dat 1402 het stichtingsjaar niet is.

In de collegiale Sint-Veerlekerk bezat de „ghemeene gheselscepe van Sente Barbelen” een lofstichting sinds 1440⁵⁹³.

Het lof gebeurde aan het altaar van Sint Barbara, elf maal per jaar, nl. negen dagen vóór het feest van die heilige, en ook op de vooravond en op de feestdag van Sint Kathelijne. Het werd met grote plechtigheid gedaan: de Cantor met zijn gezellen en kleine zangers, kinderen die kaarsen droegen, orgelist en blazer, beiaardier, opperkoster voor de wierook, onderkoster, de baljuw die met zijn mantel vóór de priesters uitging hadden er hun bediening in te vervullen en werden ervoor vergoed. Uitzondering gemaakt voor de vooravond van Sint Kathelijne, werd op elk van die dagen 's morgens de mis gezongen met dezelfde plechtigheid. Op de feestdag van Sint Barbara en de twee dagen ervoor werd gepreekt⁵⁹⁴.

De kinderen die in tekst worden genoemd waren de Bonifanten. Ze kregen les in zang, grammatica, latijn en andere vakken, en kwamen naar mis en koorofficie⁵⁹⁵. Ze gingen ook in Sint-Michielskerk zingen, waar later een eigen zangschool zou komen, en in Sint-Jacobs⁵⁹⁶.

In genoemde Sint-Jacobskerk bestond in — en ongetwijfeld reeds vóór — 1452 een Lof van *Onser Vrouwen*, dat door de scolaster met zijn leerlingen werd gezongen. Dit blijkt uit een aantekening in het register van de Keure van dat jaar, waar de jaarlijkse betaling na de kerkdienst staat vermeld, zodat het lof wel ouder dan 1452 was⁵⁹⁷. Hoe dikwijls het gebeurde is ons niet bekend. De fundatie van Joost Pyl, die in dezelfde kerk in 1452 zes wekelijkse loven stichtte, kan misschien betekenen dat het *Onser Vrouwenlof* voor ééns in de week voorzien was⁵⁹⁸. Nog in 1452 stichtten Rogier Curthals en zijn gezellen in de Sint-Martinuskerk (Ekkergem) te Gent een lof voor iedere zaterdag en voor de avonden

(591) In Sint-Jacobs te Gent bestond ook een kapelrij van O.L.Vr. *op de vloer* (in Bodio): Gysseling, M., *Inventaris..Sint-Jacobs-kerk, op. cit.*, p. 89 (47), nrs 1347-1351.

(592) SAG, *Keure*, 1401-1402, p. 60, *cit.*, bij De Potter, Fr., *Gent.. op. cit.*, III, p. 217. Juiste datering RAG, *Fonds Sint-Niklaaskerk, Charters*, 1 juni 1402 (zelfde tekst).

(593) RAG, *Fonds Sint-Veerle*, S 227, f° 1, *Ordinanchien ende diensten die tghemene gheselscepe van Sente Barbelen in de kerke van Sente Verbilden te Ghendt gheordineert hebben*.

(594) RAG, *Fonds Sint-Veerle*, S 237, *Rekening Sint-Barbara*.

(595) RAG, *Fonds Sint-Veerle*, S 226, *Statuten* 1413, fol. VI.

(596) RAG, *Fonds Sint-Veerle*, S 228, *Statuten* 1423, fol. XVIII-XIX. Over Bonifanten bestaat veel verwarring, er werd te veel af-geschreven en te weinig gezocht... Voor Gent is er nochtans genoeg documentatie voorhanden om een grondige studie over dit alleszins boeiend onderwerp te schrijven.

(597) x (B. De Keyzer?), *De Historie van de Koraaltjes in Gent*, I, „*De Gentenaar*”, 9/10 mei 1959, p. 9. Het moest gezongen worden door „twee scolasters up dat sy daer comen met haren scoliieren alsoot behoort”. In 1450 wordt bij de dienst van de koralen gezegd dat ze „in discant” zingen, meerstemmig.

(598) De Potter, Fr., *Gent van den oudsten tijd...*, *op. cit.*, VII, p. 49.

vóór de feestdagen van O.L. Vrouw. Deze fundatie gebeurde als „zoending” over de ziel van Jan Famaert, die door hen verslagen (gedood) was geweest⁵⁹⁹. Later worden nog andere loven gesticht: ter ere van het H. Sacrament, in Sint-Jacobs, door Lievin Cluetryn 24 april 1561⁶⁰⁰ voor elke dinsdagavond; en een lof ter ere van de H. Drievuldigheid voor iedere woensdag, gesticht in 1663 door Jacques Felix de Coninck⁶⁰¹. In dezelfde kerk was er een Confrerie van de H. Drievuldigheid die een nu nog bestaande, eigen kapel had.

Als onderdeel van de nog geheel te schrijven liturgiegeschiedenis van de kerken en kloosterkapellen van Gent, zou een grondige studie over het lof in onze oudste bidplaatsen verrassende vondsten aan het licht brengen.

De Salve-stichting van prelaat de Mercatel in Jerusalem komt dan op haar plaats in de rij van al de opgesomde gebruiken. Elders bestond het vroeger. Toch zijn er grote kerken waar het slechts begon in de tijd waarop het in Sint-Baafs werd gesticht, in sommige zelfs later. In onze kerkhofkapel gebeurde het met plechtigheid, door de kapelaan-rector en zijn scolares. Bij andere gelegenheden moesten enkel de besten meedoen, het Salve daarentegen wordt door allen uitgevoerd. Uit vroegere fundatieteksten en uit de voorbeelden te Antwerpen en van Sint-Jacobs te Gent mogen wij afleiden dat ook in Sint-Baafs het Salve in discant, dus polyfonisch werd uitgevoerd. Het was een vrome en waardige Maria-hulde als besluit van iedere dag⁶⁰².

(599) Cools, M., *Parochieboek van Akkergem*, Gent, 1882, p. 18.

(600) Gysseling, M., *Inventaris... Sint-Jacobskerk...*, op. cit., p. 51 (9), nr 278/266.

(601) *ibid.*, p. 52 (10), nr 280.

(602) In de jaarrekeningen tot vóór de secularisatie (1536) krijgt men wel de indruk dat de fundatiemis van Raphaël de Mercatel ook in de kapel op 't kerkhof gebeurt: „*Rekenynghe... van de messen vanden belegghen sacramente alle weken ende vanden love inde capelle van Herusalem alle daghe gheordineert ende ghefondeert by Eerweerdeghen heere... den Bisscop van Roosen, Abdt van sente baefs*” (RAG, *Sint-Baafs*, K 4215, K 4216, K 4216 bis, K 4216 ter). Van de twee fundaties mis en lof, wordt één rekening ingediend. De melding „in de kapel van Jerusalem” staat echter eerst bij de annotaties betreffende het lof, ze komen nà de uitgaven voor de H. Sacramentis. De fundatieakte ook is tē duidelijk om twijfel mogelijk te maken.

Een kleine eeuw later zullen de kanunniken van het gesecculariseerde en naar Sint-Jan verhuisde Sint-Baafskapittel het Marialof (*Laudes dive Virginis vespertine*) nog uitbreiden. In de kapittelvergadering van 27 april 1568 (n.s.) wordt beslist dat „voor grotere luister van de Kerk en van Gods erediens”, de collecte na het Salve door een kapelaan zal worden gezongen, staande vóór het altaar en bekleed met superplie en stool. Na het lof, als het *De Profundis* is gezongen, moet hij het volk met wijwater besprenkelen. De zangers („*vicarii musici*”) zijn bij dit lof aanwezig (RAG, *Sint-Baafs*, *Acta Capituli*, reg. 1567-1572, K 3, f° 26). Dit is een bijgevoegde bepaling bij het lof dat reeds bestaat. Om die fundatie te doen voortbestaan zullen alle kanunniken, elk naar godsvrucht en verlangen, een som bijeenbrengen waarvoor een rente van 1 p. gr. jaarlijks, zal worden gekocht (*ibid.*, f° 49).

Gelijktijdig bestond toen in dezelfde nieuwe Sint-Baafskerk het H. Sacramentslof, „in laudibus Venerabilis Sacramenti”, waar eerst de zangers, die priester waren, en nadien de kapelanen van het kapittel de dienst van Cantores uitoefenden (*ibid.*, 18 dec. 1567, f° 31^v). Dit gebruik bestond toen nog niet lang. Kan. Vande Velde, in zijn reeds geciteerd werkje *Oorsprong van het Lof (Ora et Labora-serie)* vindt

De Salve-beschikking was dan de laatste stichting die voor de kapel op 't kerkhof werd gedaan. Samen met verscheidene voorname leken, hebben vooral twee abten, Jehan Bernier en Raphaël de Mercatel, die elk op hun manier belangrijke figuren in hun abdij zijn geweest, in die kapel een merkwaardig geheel van kerkdiensten opgebouwd, die van dit kleine heiligdom een druk en graag bezochte gebedsplaats hebben gemaakt ⁶⁰³.

13. DE LATERE GESCHIEDENIS

Hoe het verder verliep met de kapelrij van Jerusalem en hoe ze aan haar einde kwam, tot zelfs de benaming in vergetelheid geraakte, zou een aparte studie vergen. Het weze voldoende hier in enkele woorden deze geschiedenis samen te vatten.

Een goede dertig jaar lang bleef alles ongeveer zoals wij het hebben beschreven.

De aalmoezenij was altijd met het leven van de kapel verbonden. Typisch is bv. de annotatie, hoe de dienaar van de aalmoezenij drinkgeld krijgt ter gelegenheid van de kermisse van Jerusalem, (in sommige jaarrekeningen heet het kercmesse, wat eigenlijk hetzelfde is) wat wijst op een kerkwijding (consecratio ecclesiae, dedicatio) en niet alleen de eenvoudige inzegening, benedictio. De dag zelf van die kercmesse vonden wij nergens aangeduid. We mogen hierbij wel aanstippen dat het precies deze notitie is geweest die onze belangstelling had opgewekt, en zo de aanleiding is geworden voor onze studie.

De gebeurtenissen uit de XVIe eeuw, die het leven van de abdijsbewoners van Sint-Baafs totaal hebben omgekeerd, zouden elk een nieuw en grondig onderzoek nodig maken. Wij bedoelen hier vooral de omvorming van abdij tot seculier kapittel, — daarna de afbraak van de abdijsgebouwen die moesten plaats maken voor het Spanjaardskasteel, afbraak die een gedwongen verhuizing en de vernietiging van wat nog overbleef van communiteits-

voor Brugge de oudste stichting van het H. Sacramentslof in 1525 (p. 33-34). Het H. Sacramentslof is een uitbreiding van het oude Onser-Vrouwen-lof (Vande Velde en de andere geciteerde studies over het Maria-lof).

(603) De sombere conclusies die in het werk van Jacques Toussaert, *Le Sentiment religieux en Flandre à la fin du Moyen-Age* (Paris, Plon, 1960, 912 pp.), de godsdienstzin in de door ons bestudeerde periode ongenadig ontkennen, hebben geen de minste waarde. Exclusiviteit van het pessimisme, verkeerde interpretaties, onbegrijpelijke fouten in het tekstlezen, totale onbekendheid met vanzelfsprekende feiten en dingen, onvergeeflijk geknoei met alleszins leesbare bronnen, flagrante historische onjuistheden ontnemen aan dit werk, dat schermt met „Sorbonne" en „Académie Française" alle krediet.

Zie Viaene, A., in *Biekerf* (Brugge), 64e jaargang, 1963, p. 145-150, 183-189, 275-280; Andriessen, J., s.j., in *Ons Geestelijk Erf* (Antwerpen), 37e jg., 1963, p. 423-427; Dierickx, M., s.j., in *Streven*, 17e jg. 1963, p. 48-56; Axters, St., o.p., *La Vie Spirituelle* (Parijs), 1963, p. 574-584.

leven voor gevolgd had, — ten slotte de oprichting van het nieuwe bisdom Gent.

Gezegd onderzoek, daarvan zijn wij sterk overtuigd, zou wellicht verrassende resultaten aan het licht brengen en enkele door de elkaar afschrijvende historici algemeen aanvaarde meningen erg betwifelbaar maken. Denken we maar aan de zagezegde uiterste bereidwilligheid waarmee de monniken de eerste diepgaande verandering, nl. van kloosterling naar kanunnik, zouden hebben verwelkomd. Onze overtuiging, dat die mensen niet verder konden dan zwichten voor de wil van de keizer, zal wel uit een ernstig en nauwkeurig bronnenonderzoek waarheid blijken te zijn.

Die vermeende bereidwilligheid kadert echter te goed met de vooropgezette overtuiging dat het kloosterleven bij de monniken van Sint-Baafs een grote verslapping zou hebben gekend, dan dat die overtuiging gemakkelijk zal worden prijsgegeven. Jarenlang nauwkeurig onderzoek in alle mogelijke documenten van het alleszins rijke Sint-Baafsarchief hebben ons nochtans nooit over die verslapping belangrijke sporen laten vinden, wel intendeel, zeker niet in de door ons bestudeerde tijd.

Na de gedwongen secularisatie van 1536 (nog in datzelfde jaar wist Keizer Karel aanvankelijk niet welke van de twee Gentse abdijen hij tot kapittel zou doen omvormen), kwam dan de afbraak. Tot dan toe woonden de nieuwe kanunniken nog in de abdijgebouwen en werd er een gemeenschappelijke levenswijze gevolgd. De gedwongen verhuizing maakte in 1540 hieraan brutaal een einde.

De komst van de eerste bisschop van Gent, een paar tientallen jaren nadien, bracht aan het statuut van exempt kapittel theoretisch geen verandering. De grote en oprechte beminlijkheid van Cornelius Jansenius zal er zeer veel toe hebben bijgedragen om bisdom en kapittel vlot te hebben laten samenwerken.

Doorheen al die wederwaardigheden, die de meeste officia van de abdiij grondig hebben dooreengeschud, bleef de kapelrij van Jerusalem voortbestaan. De dagelijkse mis, die in de loop van die bewogen jaren de samenvoeging van vele oude fundaties was geworden, werd trouw gecelebreerd. Daarvan getuigen de stipt bijgehouden rekeningen, altijd met de naam Jerusalem aangeduid. Zelfs één fundatie wordt altijd speciaal genoemd: de mis voor Pieter Favreel is tot het einde van het Ancien Régime afzonderlijk gedaan in de kerk van H. Kerst, de oude parochiekerk van de abdiij.

En dit werd dan het einde van deze wel boeiende geschiedenis van „Jerusalem in Sint-Baafs te Gent”⁶⁰⁴.

(604) Dr Maur. Gysseling gaf ons aanmoediging en kostbare hulp om deze langdurige studie te beginnen. Conservators Prof. Dr. J. Buntinx en Dr. C. Wyffels, Alg. Rijksarchivaris, vroeger in RAG., en hun adjuncten en helpers, de heer André De Letter van het R.A.G., alsmede de heer Julien Pauwels van het Stadsarchief hebben bereidwillig (en vaak!) geholpen. Mej. Maria De Baets maakte de schetsen die voor de plaatsbeschrijving nodig waren. Aan allen onze oprecht gemeende dank.

Van het laatste gedeelte van deze studie konden wij, door blijvende gezondheidsredenen belet, slechts de algemene lijn aangeven. Toch hopen wij door dit werk, hoe

14. BIJLAGE: KAPELRIJEN IN SINT-BAAFSABDIJ TE GENT

De meeste fundaties, voor Sint-Baafs gesticht, zijn ontstaan in de tweede helft van de XIVe eeuw. Op het einde van deze eeuw waren aldus 29 kapelrijen, voor de benoeming van de kapelaan, afhankelijk van de abdij, nl.

- 12 in het dekenaat Gent
- 10 in het dekenaat Aardenburg
- 3 in het dekenaat Utrecht (Biervliet)
- 1 in het dekenaat Oudenaarde
- 1 in het dekenaat Evergem
- 1 in het dekenaat Antwerpen (Bouchout)
- 1 in het dekenaat Belzele

Voor 19 van de oudste kapelrijen staat het stichtingsjaar aangegeven, ze gaan van 1232 tot 1362. Volgens ouderdom gerangschikt, — in éénzelfde jaar komen soms verscheidene fundaties op dezelfde plaatsen voor — ziet de opsomming er uit :

- 1232, 1246 : Aardenburg ;
- 1273 Gent ;
- 1291, 1293 : Aardenburg ;
- 1313, 1316 : Utrecht ;
- 1330 Gent ;
- 1331, 1355 : Utrecht ;
- 1358 Gent, Aardenburg ;
- 1359, 1362 : Gent.

Na deze periode komen natuurlijk nog andere stichtingen, we noemden hier enkel de oudste ⁶⁰⁵.

Het aantal en de omvang van deze oude stichtingen deden soms de mening vooropstellen dat zulke beschikkingen, dikwijls door één persoon of door één familie in meerdere kerken en kloosterbidplaatsen tegelijk vastgelegd, vooral uitingen zouden zijn van grootdoenerij. Wie dat meent ziet volkomen over het hoofd dat de begiftigers werkelijk met geloof handelden. Een ongelovige zal misschien de rechtzinnigheid niet aanvaarden van de geestelijke, bovennatuurlijke motiveringen, in talloze akten neergeschreven : „voor de ziel van mijn ouders, mijn vrouw, mijn kinderen, mijzelf ; — voor de eer van God, van Gods Moeder ; — tot boete voor mijn zonden”, enz. Deze zegswijzen geven eenvoudig de werkelijkheid weer. Bewijzen daarvan staan o.a. in een werkje van Fr. DE POTTER,

onvolledig het zij, een nuttige bijdrage te hebben geleverd voor een betere kennis van het godsdienstig leven te Gent.

Ons rest nog, hartgrondig hen te danken, die de publikatie ervan hebben mogelijk gemaakt, vooral de altijd bereidwillige Professor Dr J. Dhondt, door bemiddeling van de heer Rijksarchivaris J. Verhelst.

(605) RAG, *Sint-Baafs*, R 1 („Grand Cartulaire”) f° 37^{v°} (3^{v°}) tot 43^{v°} (9^{v°}). Wanneer, zoals in de kapelrij die in de vorige hoofdstukjes wordt bestudeerd, meerdere stichtingen aan éénzelfde altaar of in dezelfde kapel bestaan, dan is de datum hierboven aangeduid deze van de vroegste fundaties.

*Huiselijke godsdienst onzer voorvaderen*⁶⁰⁶. De zin voor het godsdienstige doordrong zodanig het gehele leven, dat het weglaten of het in twijfel trekken van de eerlijkheid van de geestelijke bedoeling, neerkomt op een tonen van onbegrip of onwetendheid. Het worde ons toegelaten deze bemerking te benadrukken bij een studie over een punt van kerkelijk leven in het oude Gent.

(606) bijv. 2e uitg., Gent, 1886; *Davidfonds*, nr 151, Yper, 1907.